BIBLIOTECA NAZ.
Vittorio Emanuele III
XLII
G
24
NAPOLI

Digitized by Google

Digitized by Google

XLII
5
24

Digitized by Google

76

ANTONII MARIAE
GRATIANI

AD CARDINALEM

JOANNEM FRANCISCUM COMMENDONUM

DE

JULIO POGIANO

ATQUE EJUS LATINIS LITTERIS

EPISTOLA

AB HIERONYMO LAGOMARSINIO

E SOCIETATE JESU

ADNOTATIONIBUS ILLUSTRATA.

Pro Biblioth. Colli S. Ign.ii Ex Leg. D. Franc.i Imperato

BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE II

Romae 1756

Digitized by Google

Digitized by Google

GENEROSUS SALOMONIUS
TYPOGRAPHUS ROMANUS
LITTERATIS HOMINIBUS
SALUTEM ET LITTERATURAE ACCESSIONEM.

DUM latinae, numquam antehac editae, Julii Pogiani, doctiſſimi elegantiſſimique ſaeculo XVI. ſcriptoris, litterae, partim ſuo, partim cardinalium Roberti Nobilii, Hieronymi Dandinii, Othonis Truchſeſii, Hippolyti Ateſtii, Alphonſi Caraffae, Caroli Borromaei, Guilhelmi Sirleti, Michaëlis Bonelli, ac ſummorum pontificum Pii IV. & Pii V. nomine, de plurimis maximiſque rebus, praeſertim ad ſacrum concilium tridentinum pertinentibus, ſcriptae, meis typis, quattuor aut fortaſſe etiam quinque voluminibus in 4. comprehenſae, excuduntur, viſum eſt nonnullis, quorum plurimum apud me valere judicium atque auctoritas debet, e re cum eruditorum publica, tum privata mea fore, ſi hanc epiſtolam, quae univerſi operis tamquam praefatio poſtea futura eſt, nunc ſeparatim emitterem; quo & Pogiani, hominis quam vulgo ignoti, tam hominum cognitione digniſſimi, praeſtantia, laudatiſſimi viri Antonii Mariae Gratiani commendatione prius,

prius , quam ex ſuis ipſius ſcriptis , innoteſceret , & ſtudioſi qui ſunt eruditionis atque elegantiae , eorum , ubi edita fuerint , cognoſcendorum cupiditate jam nunc ante editionem incenderentur : quae quidem ſcripta exſpectationem tamen ipſam , vel ſi ſumma fuerit , ſuperatura , qui ea viderunt , homines talium rerum peritiſſimi , non dubitanter affirmant . Habe igitur hoc a me interim , humaniſſime Lector , egregii operis tamquam ſpecimen , & integrum ipſum opus quamprimum proditurum exſpecta . Vale . Romae . xi. Kal. febr. an. M. DCC. LVI.

ANTO-

Digitized by Google

ANTONIUS MARIA GRATIANUS (1)

JO. FRANCISCO CARD. COMMENDONO (2) S. P. D.

JUlii Pogiani (3) ea vis ingenii, ea eruditio fuit, ut huic ſaeculo veterem eloquentiae laudem relaturus fuiſſe videatur, ſi aut diutius, aut ſuo, non ſemper alieno, arbitrio vixiſſet, ac ſi per otium incumbere ſtudiis, non ca uſque accommodare aliorum rationi ac tempori neceſſe habuiſ-

(1) Gratiani *Vitam* Janus Nicius Erythraeus in ſuam *Pinacothecam* intulit. eamdem nos, noſtris adnotationibus illuſtratam, ipſius Gratiani operi *De ſcriptis invita Minerva*, Florentiae anno 1745. noſtra opera primum vulgato, praefiximus. Natus in urbe Burgo Sancti Sepulcrl die 23. oct. an. 1537. obiit Ameriae die 21. mart. an. 1611. ejus civitatis epiſcopus.

(2) Cardinalis Joannis Franciſci Commendoui *Vita*, ab ipſomet Gratiano latine atque eleganter conſcripta, primum Lutetiae Pariſiorum anno 1669. apud Sebaſtianum Mambre-Cramoiſy, deinde Patavii, anno 1685. apud Petrum Mariam Frambottum edita eſt. Natus Venetiis die 18. mart. an. 1524. Patavii die 25. dec. an. 1584. obiit. Nullius autem alterius cardinalis *Vitam* Gratianus ſcripſit: quamquam Juſtus Fontaninius in ſua *Eloquentia italica* claſſe II. cap. 3. ita in quadam adnotatione ſcriptum reliquerit: *Il nuncio e poi cardinale Proſpero S. Croce, di cui ſcriſſe la vita il veſcovo d'Amelia Anton Maria Graziani &c.* Quod quidem inter caetera memoriae peccata, quibus ille Fontaninii liber abundat, ſine ulla dubitatione referendum eſt: idque mendum ab eruditiſſimo illo fontaniniani operis caſtigatore Apoſtolo Zenio animadverſum in ejuſdem operis veneta noviſſima anni 1753. editione non fuiſſe, demiror.

(3) Pogiani patriam Carolus a Baſilica-Petri nos docet in ſuo opere, quod inſcripſit: *Novaria, ſeu de eccleſia novarienſi libri duo, primus de locis, alter de epiſcopis, Carolo epiſcopo novarienſi auctore*: qui libri editi ſunt Novariae apud Hieronymum Sepallum M.DC.XII. *Quoniam vero*, inquit pag. 161. *de Suna hic dicimus, etiam Julii Pogiani ſunenſis mentio recte habebitur. &c.* Eſt autem Suna oppidulum ad Verbanum lacum, quinquaginta paſſuum millibus Mediolano, triginta Novaria diſtans, ad novarienſem dioeceſin pertinens. qua ex re factum eſſe exiſtimare debemus, ut Pogianus in elogio, quod Romae in aede S. Petri in Janiculo, ejus tumulo, ante ſacellum S. Joannis Baptiſtae ſito, inſcriptum eſt, *novarienſis* dicatur. In lucem editus eſt die XIII ſeptembr. an. 1522. id quod ex ipſo illo elogio intelligimus, quod eſt hujuſmodi:

D. S.
IVLIO . POGIANO . NOVARIEN
HONESTIS . MORIB
INGENIO . ET . ELOQVENTIA
PRAESTANTI
PONTIFICVM . MAXX
PIORVM . IIII . ET . V
AB EPISTOLIS . LATINIS
IO . ANTONIVS . ET . BARTHOLOMAEVS
FRATRI . CARISS . FECERVNT
VIXIT . A . XLVI . M . I . D . XXIII
DECESSIT . NON . NOVEMB . ꝏ . D . LXVIII .

buiſſet (4). nam, Julio tertio (5) pontifice max. quo tempore in urbem venit (6), Roberto Nobilio (7) politiano, ſummae indolis adoleſcenti, regendo inſtituendoque eſt datus (8); cum eum pontifex,

(4) Id ipſum plurimis ſuarum epiſtolarum locis Pogianus queritur. In ea quidem, quae eſt ad Paullum Manutium Venetias Roma die 30. jun. an.1560. data, *Nec vero*, inquit, *ſcutio, quid me, non omnino languentem otio, aut, quando etiam ita vis, non tardum ingenio, magnopere in ſtudio unquam adjuverit loci hujus opportunitas: contra potius, quantum mihi Roma obfuerit, intelligo. nam, cuicunque hic operam dederim, ea adhuc officii conditione dedi, ut ejus, apud quem eſſem, non meo arbitrio, & ſtudere & ſcribere cogerer. Quaeris, quae ſit haec in urbe ratio ſcriptionis & lectionis meae? Horrida, inculta, & plane diſſimilis ejus artis, in qua ipſe ſingulari honore verſaris.* In litteris vero ad card. Commendonum die 5. apr. an.1565. datis, *Non excuſabo*, inquit, *multiplices occupationes tum literarum, quae mihi quotidie ſcribendae ſunt & proprie Borromaei* (Caroli card.), *& communiter ejuſdem, undecimque cardinalium nomine, quos ſibi pontifex* (Pius IV.) *in conſilium adhibuit ad explicandam, ubi opus ſit, tridentini concilii ſententiam, tum rationis cujuſdam ex concilii auctoritate erudiendi chriſtianos homines ad ſalutarem diſciplinam, romanique Breviarii: ad quod tanquam aedificium me quaſi fabrum magna ex parte ipſi operis architecti adhibendum putaverunt.*

(5) Julius III (antea Joannes Maria de Monte) pontifex max. renunciatus die 9. febr. an.1550. obiit die 23. mart. an. 1555.

(6) Gratiano aſſentiri hoc loco non poſſum, niſi a Pogiano diſſentire velim, qui litteris ad Stanislaum Hoſium die 22. decembr. an.1563. datis, *Intra ſexdecim*, inquit, *annos, quibus urbem colui, nihil eo in genere rectius, aut magis ordine factum exiſtimo, quam te cardinalem renunciatum.* Qui extremo anno 1563. ſcribens, ſexdecim annos coluiſſe ſe urbem teſtificatur, is profecto in urbem venerat duobus tribuſve ante Julii III. pontificatum annis, hoc eſt anno 1547. aut 1548. Paullo III. pontifice max. qui ad quartum idus novembris anni 1549. pontificatum geſſit.

(7) Robertus, Vincentii Nobilii, & Magdalenae de Monte Acuto filius, natus eſt in urbe Monte Politiano die quinto ſeptembris an.1541. De mortis tempore infra dicemus.

(8) Ciacconius, ſive potius Oldoinius in card. Nobilii *Vita* ſic ait: *Annos non plus, quam decem, natus graecae latinaeque linguae pene ad miraculum peritus evaſit, praeeuntibus viris doctis, quos erudiendae ejus adoleſcentiae ſummo delectu pater adhibuerat: quorum alter fuit Julius Poggianus, a Paulo Manutio ob praeſtantem eruditionem ſummopere commendatus, qui & Marcellum II. pontificem in funere Romae apud S. Petrum laudavit eloquentiſſime. Alter fuit Hieronymus Pontius, qui cum perfecta liberalium diſciplinarum cognitione illibatam vitae morumque integritatem conjunxerat.* Tertium Nobilii doctorem video commemorari a Latino Latinio in litteris ad Andream Maſium die 26. mart. an.1554. datis. ait enim: *Pater Octavini* (Pantagathus) *impuberi cardinali cuſtos moderatorque additus, quod minime umquam ſperavit, ternas quotidie aut quaternas horas id aetatis homo illi operam dare cogitur.* Etſi autem non niſi *cuſtodem moderatoremque impuberi cardinali*, id eſt Nobilio, tertiumdecimum aetatis annum tum agenti, *additum* Latinius dicat, tamen quotidiana illa trium aut quattuor horarum ab homine impenſa opera perſpicuam diſciplinae traditaeque doctrinae mihi habere ſignificationem videtur.

Ini-

tifex, nepte (9) ſua genitum, XVI. (10) agentem annum, cardinalem creaſſet: qui quidem adoleſcens ea ſpecimina animi dedit, ut gravitate morum, & ſtudiis pietatis praeſtantiſſimos patrum aemularetur (11), magnum ampliſſimi ordinis lumen aliquando futurus, niſi, intra XX. (12) annum aetatis, acerbiſſima morte ereptus

a 2

Initium vero Nobilii inſtituendi quo potiſſimum tempore Pogianus, quo item finem fecerit, nondum equidem ita certa ratione conſtituere potui, ut me non alio atque alio conjectura mea ducat. Non deſpero tamen, fore, ut, re amplius etiamnum diligentiuſque conſiderata, aliquid explorati de ea ac certi afferam, ubi ad epiſtolas, a Pogiano partim ad Nobilium, partim Nobilii nomine ſcriptas, recenſendas atque illuſtrandas venero. Interea illud unum mihi videor prope certo affirmare poſſe, ante majum anni 1553. operam diſcipulo ſuo dare Pogianum coepiſſe, poſt majum anni 1555. dare deſiiſſe.

(9) Si ex latinorum praeſcripto vocem *nepte* interpretemur, ex Julii III. filio aliquo aut filia Roberti Nobilii matrem genitam intelligemus; ſin ex italica lingua utentium conſuetudine, qui fratris aut ſororis filios & filias *nepotes* & *neptes* vocant, tum Robertum ex ejuſdem Julii III. fratris aut ſororis filia genitum credemus. Atqui neutrum verum eſt. Roberti enim mater, ea, quam ſupra diximus, Julii III. neque filii aut filiae, neque fratris aut ſororis filia fuit. ex Ludovica de Monte, Julii ſorore germana, natus eſt Vincentius Nobilius, qui Robertum ex Magdalena de Monte Acuto uxore ſuſcepit: quae propterea, non Julii *neptis*, ſed Julii *ſororis nurus* dicenda a Gratiano fuit.

(10) Immo non niſi XIII. Natus enim, ut ſupra dictum eſt, die 5. ſept. an. 1541. cardinalis renunciatus eſt die 22. decembr. an. 1553.

(11) De praeſtanti Roberti virtute vide Oldoinium in ejus *Vita* apud Ciacconium, itemque italicum commentarium, Urbini editum anno 1728. hoc titulo: *Compendio di vita del venerabile ſervo di Dio cardinale Roberto Nobili, Bibliotecario della S. R. C. Pronepote del ſommo pontefice Giulio terzo, di nuovo corretta ed ampliata da Monſignor Bernardino Naro, Segretario della ſacra congregazione del buon governo, e Votante di Segnatura di Grazia.*

(12) Triennio longiorem, quam quanta fuit, Roberti vitam Gratianus facit. Exſtat Romae in aede S. Petri in Janiculo Roberti ſepulcrum, ejuſque hoc elogium marmori inciſum, a me diligentiſſime inde deſcriptum:

JESV. CHRISTO. RESVRRECTIONIS. ET. SALVTIS. AVCTORI
ROBERTO. NOBILI. POLITIANO. S. R. E. DIAC. CARDINALI
QVI. XIII. ANN. NATVS. OB. EGREGIAM. VIRTVTIS. INDOLEM
AB. JVLIO. III. PONT. MAX. EIVS. MAGNO. AVVNCVLO. PATRIB
VNIVERSIS. ADPROBAN. IN. AMPLISS. COLEGIV. COOPTATVS
ARDENTISSIMO. CVM. ESSET. RELIG. ET. LITTERAR. STVDIO
SEMESTRI. TABE. SVMMA. PATIENTIA. CONFECTVS
DVM. SE. JVCVNDISS. MORTEM. SENTIRE. AFFIRMARET
SVOS. Q. EXTREMO. SPIRITV. MIRIFICE. CONSOLARETVR
IN. COELESTEM. VITAM. QVAM. ASSIDVE. MEDITABATVR
CONMIGRAVIT. XVI. K. FEBR. M. D. LIX
VIXIT. ANN. XVII. M. IIII. D. XII. H. XVI
VINCENTIVS. PATER. FILIO. OPT. AC. DVLCISS. F.

Quo

Digitized by Google

ptus eſſet. ac Pogiani hoc primum experimentum, haec prima commendatio fuit. Accitus inde eſt in contubernium ab Hieronymo Dandino cardinale (13); qui novo amore literarum incenſus, Pogianum magna benevolentia complexus (14), quotidie domi audiebat.

Quo in elogio tamen vereor, ne poſitum ſit *XVI. K.* pro *XV. K.* Nam in illo commentario, de quo in proxima adnotatione dictum eſt, legitur pag.55. monumentum quoddam, Romae die 27.jan. an.1559. exaratum; cujus haec eſt inſcriptio: *Ragguaglio della morte dell'illuſtriſs. e reverendiſs. Signor Card. de' Nobili, ſcritto al Signor Cavaliere ... da me Gian Paolo Civitella, Segretario allora di detto Sig. Cardinale.* Qui quidem Civitella diſerte teſtificatur, cardinalem ſuum die 18. ejuſdem januarii menſis obiiſſe, additque, eum ipſum diem Mercurii fuiſſe. Sane anno 1559. dies 18. januarii in Mercurii diem incidit. dies autem 18. jan. non eſt *XVI.* ſed *XV. Kal. febr.* Fabrilem hunc marmoris errorem (ſiquidem error eſt) illius commentarii editor felici typorum, ut arbitror, errore correxit in ejuſdem elogii exemplo, quod pag.33.exhibet. ſed idem, contra marmoris fidem contraque ipſam veritatem, anno emortuali M. D. LIX. annum M. D. LVIII. ſubſtituit.

(13) Hieronymus Dandinius caeſenas, forocornelienſium epiſcopus, ab Julio III.cardinalis die 20.dec.an.1551. renunciatus, obiit Romae die 4. dec. an.1559. aetatis ſuae 50. Diem natalem ſuum ipſe in epiſtola ad Anſelmum Dandinium, fratris ſui filium, die 26. mart. an.1558. Romae data, prodidit: *Octavo*, inquit, *Kal. aprilis, natali die meo, domeſtici omnes a me divinam hoſtiam ſumpſerunt. haec enim natalitia nos danda cenſuimus.* Vide de eo Oldoinium: quem tamen ſane mireris, cum Dandinium imolenſium epiſcopum fuiſſe fateatur, negare, eumdem forocornelienſium epiſcopum fuiſſe: *Non bene*, inquit, *Cabrera Hieronymum Forocornelienſem epiſcopum facit. Caſſinenſi & imolenſi eccleſiis epiſcopus tantum praefuit. imolenſem enim, uti ſponſam ſibi dilectam, adamavit.* Quaſi alia urbs *Imola*, alia *Forum Cornelii* eſſet.

(14) Audiatur ipſe Pogianus in quadam ad Jo. Ant. Fuſcherium epiſtola: *Tantum igitur*, inquit, *abeſt, ut ab optimo hoc meique amantiſſimo cardinale* (Dandinio) *cupiam diſcedere, ut magnas facultates & honoris & commodorum prae hac conditione contemnam. quid enim tanti ſit? cum, apud eum quam ſim, honoratior eſſe non poſſim: cum mihi nullum ejuſdem deſit obſequium, nulla ad homines commendatio: cum ita doctrinae ſtudio exardeat, ut ne valetudinis quidem incommodo retardetur: cum & tantum jam profecerit in literis, quantum omnes admirantur, & ſe ejus generis omnia per unum me conſecuturum & ſperet & praedicet. quae cum ita ſint, non modo ingratus atque impius ſim, ſi deſeruero, ſed etiam mihi ipſe inimicus.* Nec modo ſtudio atque benevolentia Pogianum, verum etiam re ac liberalitate Dandinius complexus eſt: cujus tamen liberalitatis fructus diuturnus illi eſſe non potuit ob eam cauſam, quam ipſe in ſuis ad Franciſcum Davanzathium litteris, die 21. decembr. an. 1560. datis, commemorat: *Accedit*, inquit, *eo, quod, ne dejicerer de beneficii poſſeſſione, quod in me penſionis nomine contulerat Hieronymus Dandinius cardinalis, ſponte deceſſi. &, ut ſcis, inventa eſt, illo mortuo, captio quaedam in formula ſupplicis libelli, qui ejus ceſſionem continebat, quae rem omnem revocarit in dubium. quamobrem de ſententia M. Antonii Hortenſii, qui, quantum periculi ſit in illis tendiculis aucupiiſque verborum, bene novit, tranſegi quingentis aureis numis potius, quam cum pecunioſo eodemque gratioſo adver-*

diebat. ac Hieronymi hujus nomine ad Anſelmum Dandinum, fratris filium, ſcriptus eſt ultimus (15) harum literarum liber. Poſt Hieronymi mortem, ad Othonem Trucſium (16), auguſtanum cardinalem, liberaliter (17) ab eo invitatus, ſe contulit, apud quem

adverſario judicio contenderem. Qui locus, in quo de beneficio, ut ajunt, eccleſiaſtico agitur, admonet me, ut alium quemdam locum afferam, ex quo, Pogianum e ſacerdotum coetu fuiſſe, planius intelligimus: cujus rei nullam uſquam alibi in ſuis, quae quidem ad nos pervenerint, ſcriptis ſignificationem dedit, neque id eſt a quoquam, quod ſciam, memoriae proditum. Locus is eſt in epiſtola quadam ad Thomam Aldobrandinium, nullam temporis, quo ſcripta ſit, notam praeferente, ſed certe poſt aeſtatem anni 1563. data: *Valeant igitur*, inquit, *aulae principum, conſurrectiones, occurſationes, blanditiae ... quod ut artificium ſemper neglexi, ſic, ſi ejus adſpectum auditumque vitaſſem, meliore loco eſſet ſtatus animi mei; quem tamen hoc uno non arbitror eſſe deterrimum, quod nullam ſacerdotii curam ſuſtineo, quo minus liber ac ſolutus ſalutarem tranquillitatem colere poſſim*. Qui ſe *nullam ſacerdotii curam ſuſtinere* dicit, hoc nempe dicit, ſacerdotem eſſe ſe quidem, ſed nullam ſacerdotio ſuo eſſe curam, ut vulgo loquimur, animarum adjunctam. Jam apud Dandinium Pogianus vixit toto ferme Paulli IV. pontificatu. creatus autem pontifex max. Paullus die 23. maj. an. 1555. obiit die 19. aug. an. 1559.

Leviuſculum eſt ſane hoc, quod adjiciam, verumtamen, & quod ad Pogianum pertinet, & quod animum meum jucunda quadam tanti viri admonitione percellit, non omittendum. In aedibus, collegio huic romano, ubi ego nunc habito, vicinis, extremo ſuae vitae anno Dandinius, apud eumque Pogianus habitavit. quas ego aedes ſoleo nonnumquam e ſuperiore loco cupidiſſime, atque, ut ita dicam, amatorie ſpectare. De iis eſt illa ejuſdem Dandinii ad Anſelmum, fratris ſui filium, a Pogiano ſcripta, epiſtola, die 21. decembr. an. 1558. data: *Nos aliquando inquilini Romae eſſe deſiimus. nam ad XVI. Kal. januar. migravimus in domum noſtram, amplam, magnificam, ſalubrem, romana plane vicinitate undique honeſtatam. In his commodis illud ineſt incommodi, vetus aedium deſcriptio; quae ut ad hanc novam elegantiam redigatur, magna pecunia opus eſt. Tollendum altius aliquot locis tectum cubiculorum, proferenda & explicanda vaporaria, patefacienda lumina, nonnulla reficienda, multa commutanda, plura reconcinnanda ſunt. Hujus quaſi expolitionis cum in Deo omnem, tum in fructibus etiam praediorum noſtrorum aliquam ſpem ponimus. Habes res noſtras.* Ea autem domus magis circumſcripte altera epiſtola, non multo poſt ab eodem ad eumdem data, deſignatur; cujus hoc eſt initium: *Aedes noſtras, S. Marcelli templo continentes & adjunctas, probari tibi ... laetor &c.*

(15) *Ultimum* dicit, eam Pogiani epiſtolarum partitionem ſequutus, quam Alexander Trivius, ipſius Gratiani juſſu, inſtituerat. Qua de tota re infra aptiore loco dicemus.

(16) De praeſtantiſſimo hoc cardinale vide Ciacconium, ſive potius Oldoinium in pontificum & cardinalium *Vitis*. De eo plurima, ab aliis hiſtoricis praeterita, harum epiſtolarum, ejus nomine a Pogiano ſcriptarum, lectione deinceps cognoſcentur. quo minus, in hominis genere ac dignitate rebuſque geſtis prodendis, immorari nos hoc loco, neceſſe eſt.

(17) Verum oſtenſa liberalitas illa videtur deinde aliquanto reſtrictior fuiſſe facta. cum enim Pogianus operam

quem partem maximam earum epiſtolarum ſcripſit, quae hoc volumine continentur. nam & pro homine germano ad pleroſque latine neceſſario ſcribendum erat, & Otho, quia Julii facultate delectabatur, de induſtria ſcribendi cauſam quamplurimis quaerebat (18). donec, ex auctoritate Pii quarti, pontificis max. ab Othone ad Carolum Borromaeum cardinalem tranſiit (19); cujus domus doctiſſimis referta viris tum erat. nam Borromaeus, in ſummo cum aetatis, tum gratiae & potentiae flore, quod inter rara exempla commemores, ad vitam, dignitati parem, inſtituendam, animum contulit, & fortunae illecebras, quibus vel conſtantes viri deliniti ſaepe ceſſere, juvenis incitamenta virtutis habuit. ac Romae quidem delecti, quibus ex ingenio nomen erat, apud ipſum, certis diebus, variis aut declamandi aut diſputandi exercitationibus, ſtudiorum fructum & oſtentabant aliis & communicabant. hunc conventum, ſimilitudine moris, Borromaeus *Academiam* (20) appellabat. atque ab his initiis ad perfectam

ram ſuam Truchſeſio dare anno 1560. ineunte coepiſſet, illa ad Thomam Aldobrandinium die 26. apr. inſequentis anni ſcribebat: *Nihil jam me urbs, nihil delectat urbanum. domeſtica vero multo minus opima ſunt, quam videbantur.*

(18) Id ipſum Pogianus commemorat & queritur litteris, ad Franciſcum Davanzathium die 21. dec. an. 1560. datis: *Ego*, inquit, *ſuſceptum paulo ante ſcribendi laborem ſum perſcentus, in quo praeter ineptias innumerabiles, & ipſam barbariem, quae mihi devoranda eſt, apprimor negotii magnitudine. nam, qua is eſt ambitione, cui operam locavi meam, & ſexcentis literis neceſſe habeo reſpondere, & multos praeterea laceſſere epiſtolis.*

(19) De hac tota re audiatur ipſe Pogianus in litteris ad card. Alphonſum Caraffam die 23. oct. an. 1563. datis: *Quantum meum ſtudium extiterit conveniendi te, dandique tibi potiſſimum operam meam, ut primum ex urbe profectus eſt Otho card. auguſtanus, ex eo, puto, intelligis, quod, cum hic apud eum viverem, te ex ampliſſimo ordine proximum habebam, quem obſervarem, cujuſque domum officii cauſa ventitarem. etſi hujus cupiditatis teſtis eſt ipſe card. auguſtanus, qui cum videret, me de illa ſententia non diſcedendi ex Italia ulla conditione deduci non poſſe, petiit a me in beneficii loco, ſaltem ut ſua cauſa eſſem apud Carolum Borromaeum cardinalem, quaſi pignus quoddam, ut ipſe dicebat, amoris & obſervantiae erga illum ſuae. cui non ſolum id ego negavi..... ſed enim ipſo etiam Borromaeo, ex auguſtani poſtea verbis pro debito quodammodo exigente operam meam, ita locutus ſum, ut dicerem, me tandiu fuiſſe in Auguſtani poteſtate, quandiu ille manſiſſet in urbe, nec potuiſſe illum me alteri tradere. & quidem etiam Ferrarienſem, Cornelium, Vitellium cardinales bellé effugeram, a quibus eram liberaliter invitatus... Ac brevi dediſſem me in viam, tibique praeſto fuiſſem... ſed, dum profectionem paro, ecce tibi juſſum pontificis max. ut Borromaei cardinalis conditionem accipiam... Interceſſit igitur vis, quae meum fregit conſilium; cupiditatem autem tantum abeſt ut reſtinxerit, ut etiam magis incenderit.*

(20) Prodiit Venetiis apud Andream Polettium an. 1750. liber hoc titulo: *Noctes vaticanae, ſeu ſermones habiti in academia a S. Carolo Borromeo Romae*

ctam illam chriſtianae diſciplinae rationem pervenit, quam nunc ſuſpiciunt magis homines, quam imitantur. paucis enim poſt annis, ampliſſimis opibus (21), quibus eum ſtudioſe auxerat avun-

mae in palatio vaticano inſtituta .... Joſeph Antonius Saxius praefatione & notis illuſtravit. In praefatione autem Saxius pag.XX. *Antequam*, inquit, *quidquam ediſſeram de ſermonibus in ea nobili academia recitatis, quos codex noſter propitia ſorte ſuperſtites complectitur, praemittendum eſt, S. Caroli mentem, cum primum eruditos hoſce nocturnos congreſſus in vaticanas aedes induxit, eam fuiſſe, ut ſibi proximiſque conſuleret; ſibi quidem, ut feſſum a diurnis gravium negotiorum curis animum amoenitate ac dulcedine literarum reficeret ac recrearet ... proximis autem, aulicis praeſertim, ut, inducta quadam ſtudii aemulatione, ſuoque in primis propoſito exemplo, eos a ludorum noxia plerumque voluptate, ignavoque ocio abductos ad bonarum artium cultum accenderet .... Jacturae non parvae adſcribendum eſt, quod plurium nomina vel majorum negligentia in oblivionem dilabi permiſerit, vel temporum vetuſtas abſumpſerit. Nonnullos ex iis, qui ſacra purpura claruere, recenſuit Franciſcus Panigarola in oratione funebri publice habita, dum ſolemnes Carolo inferiae celebrarentur, Ludovicum nempe Simonettam, Franciſcum Alciatum, Carolum Vicecomitem, Franciſcum Gonzagam, Auguſtinum Valerium, & Carolum de Comitibus. Addi poſſunt Sylvius Antonianus, & Hugo Boncompagnus ... Aliorum novem, qui in eodem coetu numerabantur, conſervatam memoriam debemus laudato ſaepius cardinali Valerio in opuſculo de hiſce noctibus vaticanis, quod proxime edemus, Ptolomei videlicet Gallii, archiepiſcopi Sypontini, dein cardinalis, Joannis Delphini epiſcopi Torcellenſis, Guidonis Ferrerii Vercelienſis, Speroni Speronii, Caeſaris Gonzagae, Comitis de Landriano, Petri Antonii de Lunate, Alexandri Simonettae, & Baronis Sfondrati ... Quiſquis in hunc coetum adoptabatur, adſcititium ſibi nomen more academico imponebat. Sancto Carolo Borromeo appellari placuit* il Caos. *Praeerat omnibus ſuus princeps, quotannis aut etiam citius deligendus, eique in orationibus, quae habebantur, modo* Excellentiſſimi, *modo* Eminentiſſimi *titulus tribuebatur .... Materies ſermonum primum deſumpta eſt e praeceptis philoſophiae, quae animos ad virtutem ſapienti homine dignam conquirendam, ſanoſque mores inſtituendos excitat eruditque ... Verum, cum anno 1562. inopinata mors rapuiſſet Comitem Federicum Borromeum, S. Caroli fratrem ... immutata eſt academiae hujus facies, totaque ad res ſacras traducta. cum enim, deſpectis omnibus mundanae felicitatis oblectamentis, grande illud conſilium animo volutaſſet Carolus, ſe totum devovendi Deo & Eccleſiae, atque ideo in ſacerdotem, inſcio etiam avunculo ſummo pontifice, conſecrari ſe curaſſet, minime deinceps paſſus eſt, alia in noctibus vaticanis argumenta pertractari, niſi quae deprompta ex evangeliis forent &c.*

(21) Carolus a Baſilica-Petri lib.I. *De vita & rebus geſtis* card.Caroli Borromaei, cap.8. pag.25. edit. ingolſtadienſis an.1592. *Hic*, inquit, *minime alienum exiſtimo reliquos item Caroli honores, munera, facultateſque recenſere; quibus, cum haberet, inſignis fuit, &, cum dimiſiſſet, inſignior. cardinalis igitur, legatus, idemque archiepiſcopus noſter, eccleſias non minus duodecim in variis regionibus, abbatis, commendatariive nomine tenebat; & eccleſiae S. Mariae majoris Urbis erat archipresbyter. Amplas penſiones variis in provinciis, aliaſque ſacras facultates obtinebat. Calventianum ſacerdotium addixerat jam fabri-coe*

vunculus pontifex, aut ſacrorum cultui, aut egentium inopiae ſuſtentandae, irrogatis, diligentia epiſcopalis muneris, & religionis ac pietatis officiis, ſpeciem nobis antiquae fidei & ſanctitatis oſtendit. in illa doctorum veluti cohorte maxime Pogianum habuit (22): quem etiam Mediolanum ſecum duxit (23), quo, ad viſen-

cae collegii ticinenſis, quam ante annum opere magnifico coeperat. Supremo paulo poſt ſacrae poenitentiariae muneri a pontifice praeeſſe juſſus eſt . . . Delatum eſt etiam a pontifice quandoque Camerarii apoſtolici munus: quod ille, amicis nonnullis tacite indignantibus, pia de cauſſa recuſavit. Aronae comes cum eſſet, Vritanae quoque urbis ditioniſque a Philippo rege, princeps erat, dum viveret, conſtitutus: unde aureorum circiter decem millia annua exigebat. Romaniani marchionatum Federico Ferrerio cognato ante donaverat. Inſtructas triremes, quae in eum a Federici fratris morte pervenerant, quaeque ſtipendia in claſſe Philippi regis ad viginti millia aureorum merebantur, tamquam a ſuis ſtudiis valde alienas jam vendiderat . . . . Annuorum redituum ſumma quae per id tempus fuerit, non ſatis definite poteſt affirmari. & emolumentorum tamen habita ratione, ad nonaginta millia aureorum nummum videtur quandoque perveniſſe.

(22) Neque, quae heic Gratianus de Pogiani in Borromaei *academiam* cooptatione commemorat, neque omnia, quae proxime de ejuſdem *academiae* ratione atque inſtitutis Saxius commemoravit, cum Pogiani ipſius narratione in litteris, ad card. Truchſeſium menſe januario anni 1564. datis, omni ex parte conſentiunt. Nos ipſarum litterarum particulam, huc facientem, afferemus. lector de ſe judicabit, &, quae invicem conciliari poterunt (quaedam enim eſſe video, ſi tempora diſtinguantur, certe non repugnantia) ipſe per ſe conciliabit: *Borromaeus cardinalis*, inquit, *colit ſuam academiam, & in ficta quadam republica cum Gonzaga & aliis quibuſdam latinas orationes habet ſaepiſſime de divinis & humanis rebus: in quibus & ſcribendis & memoriae mandandis admirabiliter elaborat. mecum omnes egerunt vehementer, ut adſcriberer in eorum numerum. quod ego me ea tantum condicione facturum dixi, ſi vellent loqui ex tempore: laborem memoriae mandandi orationes reſervare veris actionibus, in fictis cauſis & in illa commentitia exercitatione nolle ſuſcipere. quare adhuc ea moleſtia careo, & aliquot cardinalium, & Sirleti in primis noſtri conſilio.*

(23) De mediolanenſi hoc itinere agere cum Pogiano Borromaeum per aeſtatem anni 1565. coepiſſe, diſcimus ex binis ipſius Pogiani litteris, alteris menſe, ut opinor, julio ad Horatium Urſinium, alteris die 18. auguſti ad Julium Jacobillium datis. in prioribus quidem, *Vult is*, inquit, *me ſuſcipere transpadanum iter extremo, opinor, ſeptembri, ut ineunte januario redeam. ego recuſare de tota re mihi non poſſe videor, ne de itinere quidem. diem utique profectionis velim proferre. praefinit enim mihi ille Kalendas octobris. vehementer ſum perturbatus*. in poſterioribus vero, *Incredibile eſt*, inquit, *quam me ſollicitum habeat Borromaei cardinalis iter in inſubres. nam eo me ſecum ire vult, ut medio decembri revertamur. ego a toto itinere abhorreo: & adhuc ei praeciſe negavi. ſed vereor, ne vis intercedat*. Vis autem interceſſit, voluntas nempe juſſuſque pontificis max. itaque Kalendis ſeptembribus ejuſdem anni 1565. Roma cum Borromaeo profectus, Mediolanum IX. Kal. oct. pervenit: de quo adventu ſuo has ad card. Sirletum litteras die 2. octobris Romam dedit, quas ego e codice

viſendam eccleſiam, cujus erat archiepiſcopus, ordinandamque,

dice vaticano 6189. pag. 253. diligenter deſcripſi: cujus codicis, e vaticana ipſa bibliotheca, annuente ſummo pontifice BENEDICTO XIV. extracti, copiam mihi ante aliquot annos in ſuis aedibus fecit vir ampliſſimus, & ad juvandas litteras natus, litteratiſſimus ipſe, & litterarum ſtudioſorum in primis fautor, Dominicus Paſſionejus cardinalis: cui viro non modo Pogiani hoc monumentum, verum etiam alia aliorum permulta, quae deinceps ſuis locis, ex eodem codice depromta, proferam, haberi uni gratiam, meritam nimirum ac debitam, ab eruditis omnibus, quibus ſcio ea fore gratiſſima, volo. Sunt autem Pogiani illae litterae hujuſmodi:

Illuſtriſſimo & reverendiſſimo ſignor mio colendiſſimo. Il debito della ſervitù mia con V.S. illuſtriſſ. mi condannarebbe molto, ſe havendo coſa, che fuſſe ſecondo il ſuo guſto, non glien' haveſſi peranchora fatto parte. ma eſſendo ſtate le circoſtanze del noſtro viaggio ſolo incontri, accoglienze, viſite, conviti & ſimili cerimonie, ho penſato di non dargli queſta moleſtia di legger nuove, le quali & forſe le ha inteſe da altri, & al parer mio non molto ſe ne diletta. queſto, che penſo le piacerà, ſcrivo a V.S. illuſtriſſ. molto volentieri. Domenica, che fu l'ultimo di ſettembre, cantò la meſſa il cardinale nel domo, dove fu il principe & il ſenato con tutti i magiſtrati maggiori della città, i quali deſinorono con ſua ſignoria illuſtriſſ. E' ferma opinione, che fuſſera alla meſſa più di venticinque mila perſone. un canonico fece un'oratione al cardinale aſſai impertinente & longa: & pur ſe ne dimenticò una parte. In ſomma nihil boni, praeter vocem & latera. il cardinale a mezza meſſa fece un ſermone, nel quale parlò della giuſtificatione a propoſito dell' evangelio, che fu quello plantavit vineam. *della materia ſe n'era informato dal P. Benedetto Palmio. ragionò del deſiderio & intentione ſua intorno alla venuta, & eſortò quei ſignori a favorire & ajutare queſta ſanta impreſa del ſinodo; moſtrando l'obligo loro di ciò fare con ogni ſtudio & diligentia. fu lodata aſſai da chi l'udì. queſto dico, perchè eſſendo la chieſa grandiſſima, & il cardinale volto verſo la vaſtità del duomo, la voce ſi diſſipò & ſmarrì in quel tanto ſpatio, in modo, che non molti l'inteſero. la coſa è ſtata di mirabile edificatione a queſto popolo. sì che dubito, che aggiongendoſi a queſta cauſa altre facende, che ogni dì ſi ſcuoprono maggiori, la ſtanza noſtra fuor di Roma non ſia più lunga di quello, che penſava. ſia lodato Dio d'ogni coſa. Inſino a quì non s'era parlato di ſinodo, ſe non della forma. poche ſere ſono ſi cominciò a parlare della materia, dove in congregatione di cinque veſcovi Cremona, Bergamo, Aſaplenſe, Torcello, & S. Marco, & dell' Ormaneto & prelati, che ſono venuti da Roma, con il dottor Tomaſo, il Coſta, & il Caſtello bologneſe, non eſſendoci per allora frate alcuno, il cardinale dimandò di che gli pareva, che ſi doveſſe primamente trattar nel ſinodo. fu riſpoſto variamente: perchè chi diſſe dell'uſure, di cenſi, cambi & recambi; chi degli habiti dei ſacerdoti; chi delle beſtemmie; chi della varietà delle meſſe & divini officii; & altri altramente. a me parve meglio il parere di due o tre, li quali diſſero, che biſognava dimandare a ciaſcun veſcovo, ſe havea eſeguito il concilio tridentino: & che ogn'uno ſcopriſſe li difetti & abuſi della ſua dioceſe, ſoggiongendo a quali haveſſero proviſto, & a quali reſtava da provederſi, & perchè cauſa. aſpettaremo con l'ajuto di Dio li quindici del preſente, per veder l'ingreſſo & progreſſo di queſto ſinodo. Ho inteſo, che oltra a l'Aonio, quì ſono due o tre letterati. ma perchè, non ſo per qual diſgratia o male-*

multum retinente (24) pontifice, qui eo periuvitns carebat, profectus eſt. ubi cum concilium ejus provinciae epiſcoporum habuiſſet (25), atque veteres leges ac decreta patrum renovaſſet, novas

dittion loro, ſi mormora, ebe ſono infetti di opinioni poco catboliche, ſon riſoluto di non parlargli, nè vederne alcuno. Deſideravo molto di andare a caſa mia, che è da quì lontana una giornata, per veder mia madre & gli altri, & ſodisfare, per quanto potranno le mie deboli forze, in parte al biſogno loro & al debito mio. ma il cardinale non vuole, ch'io mi parti prima, ebe ſia finito 'l ſinodo. aſpetterò quel tempo, & all' hora con l'ajuto di Dio, ſegua che vuole, mi sforzerò di allegerirmi di queſto peſo di carne & di ſangue, acciò poſſa poi più quietamente vivere là dove deſidero anco di finire la vita in gratia di Dio. La benignità, che ſempre mi ha moſtrato V.S. illuſtriſs. mi dà animo di ſcrivere i miei particulari, confidandomi, che il tutto riceverà con la ſolita humanità & amorevolezza. & pregando Dio, che la conſervi ſana nella ſua gratia, humilmente le bacio le mani. il che con ogni riverenza fa anco il ſcrittore. Di Milano il due di ottobre 1565.

Di V.S.illma & revma.

Il P. procuratore della Minerva bacia le mani di V.S.illuſtriſs. il quale mi ha fatto per viaggio et fa quì tuttavia mille corteſie. Meſſer Theopompo ſe l'inchina con ogni riverenza.

Humill. et devotiſs. ſervitore
Giulio Poggiano.

De praeſtanti Benedicti Palmii, quocum Borromaeus concionis illius ſuae materiam ante contulerat, doctrina, eloquentia, ſanctitate, adeatur *Hiſtoria ſocietatis Jeſu*, a Franciſco Sacchinio conſcripta, in *Laynio*.

(24) Quid ſi hoc eſt a librario, a Gratiano autem *renitente* fuit?

(25) De hoc provinciae epiſcoporum concilio, quod primum poſt oecumenicum tridentinum card. Borromaeus habuit, ingenti non modo mediolanenſis, verum etiam univerſae catholicae eccleſiae bono, praeter ea, quae ex Pogiani illa ad Sirletum epiſtola cognita ſunt, nonnulla etiam, deinceps conſequuta, ex Theopompi Ferri binis, & Borromaei ipſius unis ad eumdem Sirletum litteris, quas ex eodem illo vaticano codice depromſi, ſane cognoſcantur.

I.

Illuſtriſſimo & reverendiſs. ſignor mio patrone ſempre oſſervandiſs. Non vogilo credere, che le lettere, che ſcrive a V.S.illuſtriſs. tutte ſi perdino, anchora che non habbi mai havuto nova alcuna, che le capitino in mano ſue. haverà adunque per le altre inteſo l'arrivo del cardinale in Milano, & li veſcovi, che ſi ſono congregati per il ſynodo. hora la ſaperà anchora, che il tempo, con che venne fu ſempre cattivo. & che ſua ſignoria illuſtriſs. non ſi ſentiſſe troppo bene, quando partì da Piaſenza. nondimeno adeſſo ſta tanto bene, che dice, eſſere molti dì, che non è ſtato mai meglio. mi ha commeſſo, che a nome ſuo io baſci le mani a V.S.illuſtriſs. & gli dia queſta nova del ſuo ben ſtare. il cardinale di Vercelli era venuto il venerdì; di modo che ſono quì tre cardinali, cioè Trani, Borromeo, & Vercelli, & nove veſcovi, Alba, Vigevano, Tertona, Aique, Caſalo, Cremona, Breſcia, Aleſſandria & Bergomo, & molti procuratori di quei veſcovi, che non hanno poſſuto venire, come Lodi, Novara, Ventimiglia, Saona & altri, oltra il cardinale Caſtiglione, che non intraviene nel ſynodo, il veſcovo di Treviſo, di S. Marco & di Reggio, quali ſe ne ſtanno quì a piacere, & tanti prelati, che ci pare eſſere in Roma. Si attende con molta diligenza alla riforma, & il cardinale noſtro la

novas ipſe leges, tum ſacris religionique firmandae, tum maxime luxui coërcendo, ſacerdotumque officiis incitandis, ſan-

la fa in decreti & in eſecutione, che ha fatto diſmettere tutti li vaſi d'argento, che ſi adoperavano, & ridotto la tavola ſua a ſingolar frugalità, &, ſe foſſe ſtato poſſibile riddurre la perſona ſua a più abſtinenza & eſſemplarità, l'haveria fatto. ma è ſtato, da molti anni in quà & ſempre, tanto continente & eſſemplare, che non vi hà potuto aggiungere ſe non il celebrar' ogni giorno: il che ha cominciato & continuato da otto giorni in quà. Lunedì ſi fece la prima ſeſſione, che continuò il dì ſequente, la mattina fino a 19. hore, & dalle 20. fino a notte. ſi atteſe a leggere li decreti del concilio di Trento: & tutti li padri giurorono poi la profeſſione della fede, a' 25. giorni di queſto ſi farà la ſeconda ſeſſione, & fra tanto ſi fanno continue congregationi, che durano tutto il giorno & gran parte della notte; di modo che tutti ſi ſtrachano, eſſcetto il card. Borromeo, il qual miracoloſamente reſiſte con tanta fortezza & di animo & del corpo a queſte continue fatiche, che ognuno ne ſtupiſce. Il ſignor Poggiano lo saprà ben dire a V. S. illuſtriſſ. quando ſarà coſtì, che credo non gli lo potrà ſcrivere, per eſſere tutto occupato in queſto concilio. però mi ha commeſſo, ch'io baſci, come fo, le mani a V. S. illuſtriſſ. Gli le baſcio anche con ogni riverenza a nome mio, per non faſtidirla più in leggere. Da Milano a' dì 17. d'ottobre 1565.

Di V. S. illuſtriſſ. & reverendiſſ.

Humiliſſimo ſervitore

Teopompo Ferri.

I I.

Illuſtriſſimo & reverendiſſ. ſignor mio patrone ſempre oſſervandiſſ. La ſanta ſynoda milaneſe heri con la gratia di Dio benedetto fu finita, con infinita ſatisfatione del cardinale & di tutti li patri & de la città anchora. la ſi ſtamparà in breve, & ſarà una belliſſima opera. così piaccia a Dio, che lo ſia eſequita, come certo ſi ſpera. Il P. Palmio queſta mattina ha predicato nel domo con mirabil concorſo di populo, & grande edificatione delli buoni. Domattina lo illuſtriſſ. cardinale di Trani partirà per Piacenza. il Borromeo lo accompagnerà un miglio o doi fuori de la città, io gli baſciarò le mani a nome di V.S. illuſtriſſ. come ho fatto già molt'altre volte. ho pregato il card. Borromeo, che raccomandi Meſſer Bernardino al veſcovo di Breſcia, come V.S. illuſtriſſ. mi ha comandato, & già l'ha fatto una volta, &, prima che parti il veſcovo, lo farà un'altra; & ſpera, che giovarà aſſai. Io farò anchor io da parte di V.S. illuſtriſſ. Noi, per quanto ſi ſpera, partiremo a' x. di queſto per Trento, & a mezzo febraro ſaremo in Roma con lo ajuto del ſignore, per ſervire a V.S illuſtriſſ. Fra tanto la prego a tenermi in memoria, & commandarmi. & le baſcio humiliſſimamente le mani. Da Milano a' di 4. novembre 1565.

Di V.S. illuſtriſſ. & reverendiſſ.

Certiſſ. ſervitore Teopompo Ferri.

I I I.

Illuſtriſſimo & reverendiſſ. ſignor mio oſſervandiſſ. La oſſervanza & l'amore, ch'io porto a V.S. illuſtriſſ. richiede, ch'io mi rallegri con lei del buon ſucceſſo, che ha havuto queſto mio ſinodo provinciale: il quale hoggi con l'ajuto di noſtro ſignor Dio ſi è finito, & ha portato grandiſſima ſatisfattione così a queſti magiſtrati & al popolo tutto, come al clero & ai prelati. & conoſco, che Dio mi ha fatto gratia di poter ordinare & trarre a fine di molte coſe appartenenti non ſolo a religioſi, ma anchora a laici. è vero, che io ho trovati queſti animi pieni di divotione & d'ardentiſſimo deſiderio, che il culto divino haveſſe molto accreſcimento quà & in tutta queſta provincia, & ſi deſſe legge & regola non pure a' religioſi,

ma

civiſſet, in iis ſcribendis Pogiani opera eſt uſus (26); quarum etiam edidit librum (27), ſcriptum haud paulo cultius, quam an-

tehac

ma a ciaſcun altro chriſtiano di vivere in amore & timore di Dio, & di levare alcuni abuſi, che non laſciavano fiorir que' coſtumi & quelle opere ſante, che voglio ſperar di vedere da hora inanzi. ma V. S. illuſtriſs. ſa le difficoltà & gl' impedimenti, che tal' hor ſogliono havere le coſe migliori. hora, vedendo lo riuſcito ogni mio penſiero, ſe ne ſento allegrezza d' animo & di ſpirito, lo giudichi V. S. illuſtriſs. che può penetrare col ſuo giudicio inſino al cuor mio, & ricordarſi di ciò, che le ho detto & ridetto più volte in queſto propoſito. oltra che il deſiderio, che io havevo d' attendere a l'honore & ſervitio di queſta mia chieſa, & a la ſalute delle anime, che ho da curare principalmente, oſo dire, che non ſia minor de l'obligo, che ne ho, che pure è infinito. & mi piace, che tutti i decreti, che ſi ſono fatti in queſto ſinodo, ſieno conformi a i ſanti ricordi di V. S. illuſtriſs. Però ella gli havrà a gradir maggiormente, & io più a prezzare & obedire. & con queſto fine a V. S. illuſtriſs. bacio humilmente le mani. Di Milano a' III. *di novembre del* LXV.

Di V. S. illuſtriſs. & reverendiſs.

Humiliſs. ſervitore C. card. Borromeo.

(26) Concilii hujus mediolanenſis primi acta ſive decreta a Pogiano noſtro latine fuiſſe perſcripta, Carolus etiam a Baſilica-Petri in ſua *Novaria* libro I. pag. 161. teſtificatur. locum integrum deſcribam, quo non modo hoc, ſed alia etiam docti & de catholica eccleſia praeclare meriti viri opera, de quibus infra pluribus agendum nobis erit, commemorantur: *Quoniam vero*, inquit, *de Suna hic dicimus, etiam Julii Pogiani ſunenſis mentio recte habebitur. dandum eſt hoc viri inſigniter litterati memoriae, cujus opera eccleſiae Dei utilis fuit. cum enim Romae in eorum numero eſſet, quos ſibi Carolus ille Borromaeus, ſanctus archiepiſcopus & cardinalis, litteris doctrinaque claros ex omnibus familiares delegerat, cumque deinde in familia Pii V. collocatus, & ejus epiſtolis latinis conſcribendis addictus eſſet, factum eſt, ut concilii mediolanenſis primi decreta, ac romani breviarii hiſtoriae, quae in manibus habentur, ejus ſtilo, magna puritatis & facilitatis laude, conſcriberentur; & praeterea etiam catechiſmi romani pars. hujus viri etiam opus illud extat, S. Joannis Chryſoſtomi liber de Virginitate latinus factus, extabitque, donec manebunt eximii eccleſiae doctoris monimenta.*

(27) Libri hic eſt titulus: *Conſtitutiones & decreta, condita in provinciali ſynodo mediolanenſi, ſub illuſtriſſimo & reverendiſs. D. D. Carolo Borrbomaeo S. R. E. tit. S. Praxedis presbytero cardinali, & ſanctae ſedis apoſtolicae per univerſam Italiam legato de latere, archiepiſcopo Mediolani. Mediolani* M. D. LXVI. *apud Jo. Baptiſtam & Pontios fratres.* Operi haec epiſtola praefixa eſt:

Carolus Borrhomaeus, miſeratione divina S. R. E. tit. S. Praxedis presbyter cardinalis, archiepiſcopus Mediolani, provinciae noſtrae fidelibus ſalutem in domino. Quantum mihi onus imponeret archiepiſcopalis officii ratio cogendi provincialem ſynodum, quo die ex graviſſimo juſſo ſancti tridentini concilii recognovi, mature ut id munus exequi poſſem, vehementer elaboravi. quod & noſtrae teſtantur litterae, quibus provinciae epiſcopos convocavimus, & ſciunt graves atque ornati viri, qui noſtris ea in re ſtudiis & actionibus interfuerunt. itaque, cum primum mihi licuit, Mediolanum veni; quo provincialibus epiſcopis convocatis ... de ipſorum conſilio atque conſenſu ea ſtatuimus ac decrevimus, quae perturbatam cleri ac reliquorum vitae & officii diſciplinam reſtituere ... poſſe viderentur.

Quo-

tehac talia ſcribi conſuevere : quanquam & in eo conſuetudini ſervitum

ſynodo dimiſſa, cum a Pio IIII. pont. max. Romam revocarer, ne in ipſo quidem itinere mihi quidquam majori curae fuit, quam ne ea decreta . . . primo quoque tempore pervulgarem. quam in cogitationem toto animo incumbentem me & ipſius Pii pontificis, avunculi mei, mox conſequuta mors, & deinceps interregni, & pontificiarum comitiorum occupatio . . . ab eorum editione retardavit. Sed bene, quod, quemadmodum Deum aſſidue precatus ſum, &, ut ita fieret, pro mea parte contendi, brevi, ipſius Dei benignitate ſingulari, Pius V. pontifex maximus eſt renunciatus: qui . . . mihi & facile conceſſit, ut viſerem hoc tempore commiſſum fidei meae gregem, & inflammatum ſtudium meum edendi has conſtitutiones provinciae noſtrae fidelibus pia ſane cohortatione magis incendit . . . Damus igitur vobis, quae ex praeſcripta tridentini concilii . . . in provinciali ſynodo decreta ſunt. &c.

Hanc autem ipſam epiſtolam, itemque alteram, qua univerſum opus abſolvitur, Romam, antequam liber pervulgaretur, Mediolano Borromaeus miſerat, ab Alciato cardinale, a Pogiano, a duobuſque praeterea dominicanae familiae doctiſſimis viris cognoſcendam, &, ſicubi opus fuiſſet, corrigendam. de qua re ſunt hae Pogiani ipſius ad eumdem Borromaeum litterae, mecum ab eruditiſſimo viro Balthaſſare Oltrocchio, ambroſianae bibliothecae propraefecto, una cum ternis aliis, inferius afferendis, humaniſſime communicatae:

Illuſtriſſimo & reverendiſs. monſignore, ſignor mio colendiſs. Le due lettere con l'indice delli titoli del concilio, mandate da V. S. illuſtriſs. al ſignor cardinal Alciato, ſono ſtate lette ſeparatamente da ſua ſignoria illuſtriſs. da monſignore di Lanciano, dal padre procuratore della Minerva, & anco da me, come ella ha comandato. hier ſera poi tutti foſſemo da monſignore illuſtriſs. Alciato, & ciaſcuno diſſe il ſuo parere, nè ci fù diverſità alcuna. le conſiderationi fatte ſi mandano a V.S. illuſtriſs. in un foglio appartato, acciò le approvi o condanni con il ſuo pio & retto giuditio. Monſignor l'arciveſcovo di Lanciano baſcia le mani a V.S. illuſtriſs. deſiderando, ch' ella ſi degni di comandarli, reſtandole quello devota ſervitore, che ſempre gli è ſtato. il medeſimo fa il padre procuratore; & io humiliſſimamente le fo riverenza; pregando Dio, che la conſervi & augumenti nella ſua gratia: non laſciando però di ricordarle, che, quando ſarà ſtampato il ſuo concilio, ſi degni di farcene gratia almeno d'un paro de libri per uno. Di Roma li 20. di luglio MDLXVI.

Di V.S. illuſtriſs. & reverendiſs.

Obligato & perpetuo ſervitore

Giulio Poggiano.

Editione vero operis abſoluta, Romam unum ejus exemplum Pio V. pont. max. Borromaeus miſit cum hac epiſtola, quam ex autographo, quod apud nos in domeſtico S. Aloyſii ſuperiore ſacello religioſe adſervatur, hoc loco deſcribam:

Sanctiſſime & beatiſſime pater.

Mediolanenſis ſynodi conſtitutiones & decreta, Romae cum eſſem, ſanctitati veſtrae ſummatim expoſui & probavi. ſed, quia erant apud me conſcripta uberius & diſtinctius, ea nunc primum edita ad ſanctitatem veſtram miſi. ex quibus, quid mihi cum epiſcopis provinciae meae convenerit, ut prolapſam morum diſciplinam, quantum in nobis eſt, reſtitueremus, perſpicere facilius poterit, ſimulque expreſſam in his imaginem cogitationum & conſiliorum noſtrorum recognoſcere. &, quamvis putem, fore, ut ſanctitas veſtra intelligat, ad cultum chriſtianae pietatis in noſtra provincia retinendum & augendum omnia eſſe a nobis quaeſita, excogitata & decreta. quae cum ſua ſanctiſſima voluntate conſentiant. haec tamen graviſſimo ipſius judicio, & ſanctae

vitum ſit, res eccleſiaſticas ſuis nominibus formuliſque explicandi.

ctae ſedis apoſtolicae, quae hujus eccleſiae & caeterarum omnium communis eſt parens & magiſtra, auctoritati poteſtatique in perpetuum ſubjicimus. Nunc ſanctitatem veſtram vehementer oramus atque obſecramus, ut conſtitutiones noſtras, quas ſuo conceſſu & munere coepit ornare, ſua auctoritate & gratia tueatur & augeat: cum praeſertim, quidquid benignitatis & ſtudii in hanc provinciam contulerit, id etiam ad utilitatem finitimarum gentium permanare poſſe videatur. Deus ſanctitatem veſtram nobis, qui eam in primis veneramur & colimus, & univerſae eccleſioe ſuae, quae in ipſius prudentia & fide acquieſcit, ſalvam & incolumem diu conſervet. Mediolani. die XIII. *ſept.* M. D. LXVI.

Sanctitatis veſtrae

Humill. & devotiſs. ſervitor

C. card. Borromeus.

De aliis ejuſdem operis exemplis Romam a Borromaeo tranſmiſſis Pogianus in his ad eum eodem menſe datis litteris meminit:

Illuſtriſſimo & reverendiſs. ſignor mio colendiſs. Bacio la mano di V.S. illuſtriſs. poi che ſi è degnata di farmi queſto favore della preſentatione delli volumi ſuoi ſinodali a queſti ſignori illuſtriſs. della congregatione del concilio, conforme all' honore, che mi fece ricevendomi nel numero delli compilatori. io n'hebbi cinque legati, non eſſendocene più, come mi diſſe monſignore Bonomini, & ſubito li preſentai con le lettere di V.S. illuſtriſs. al cardinale Morone, Saraceno, S.Clemente, Araceli, & S. Siſto. li ricevettero come coſa deſideratiſſima per l'opera iſteſſa, & cariſſima per eſſere mandata da V.S. illuſtriſs. Darò il reſtante ſubito, che ſaranno in ordine, ancora che monſignore Bonomini mi va levando di queſt' obligo. per me ne ho havuto un ſolo, ſcuſandoſi detto monſignore, con dire, che ne ſono venuti pochiſſimi. nel che più mi duole di eſſer ſtato conſtretto accomodarne un prelato; in modo che ne reſto ſenza. però la ſupplico, che commetta a detto monſignore, che eſſeguiſca l'ordine delli ſei, li quali per ragione non mi ſi poſſono intervertire, poichè mi ſi devono, ſe non per merito, almeno per la promeſſa di V.S. illuſtriſs. Crederò, ch'ella ne habbia mandato a monſignore illuſtriſs. d'Auguſta, il quale, per molte ſue lettere a me, ſe n'è moſtrato deſideroſiſſimo, non aſſicurandoſi di fare il ſuo ſinodo prima, che habbia veduto queſto. non potrei dirle, quanto ſia il deſiderio quaſi commune di leggere queſto ſuo libro ſinodale; & però V.S. illuſtriſs. eſſerciti la benignità & carità ſua con mandarne maggior copia; alla quale di nuovo baciando humiliſſimamente la mano, prego felicità & ſalute. Di Roma a' XXVIII. *di ſettembre* MDLXVI.

Di V.S. illuſtriſs. & reverendiſs.

Obligato & perpetuo ſervitore

Giulio Poggiano.

Iis litteris Borromaeus in haec verba reſcripſit:

R.M. Giulio. M'havete dato gran conſolatione colla voſtra lettera, ſcrivendomi il piacer, che s'è moſtrato del ſinodo noſtro provinciale, & del deſiderio, che ſi ha communemente di leggerlo: & vi ringratio della manifattura voſtra in preſentarlo. m'increſce bene, che di preſente non habbiate havuto il compimento de la parte deſtinatavi: perchè queſti primi ſono ſtati così pochi, & il deſiderio così grande in molti di haverlo, & di mandare fuori, che in un ſubito ſe ne ſono andati tutti. ma, ſtampandoſene hora de gli altri in ſtampa piccola, che ſaranno finiti verſo la fine di queſto meſe, & forſe prima, non ſi mancherà di farvi havere i voſtri. al cardinale d'Auguſta ſe n'è mandato da ſei, over'otto, s'io non erro. & facendo qui fine, me vi raccomando ſempre. Di Lecco a' 7. di ottobre 1566.

Neque vero lectioni ſolum ac cognitioni ſanctiſſimas illius libri conſtitutio-

Digitized by Google

candi. Secuta eſt Pii quarti mors (28), cujus ſucceſſor Pius quin-

tutiones Romae propoſitas fuiſſe; verum etiam ad imitationis exemplum morumque magiſterium non mediocriter valuiſſe, idem Pogianus aliis ad Borromaeum litteris, menſe decembri ejuſdem anni 1566. datis, oſtendit: quas ego litteras, & quia Pogiani ſunt, & quia nonnulla, ad Jo. Baptiſtam Blanchinium, affinitate ſibi conjunctum, & ad ſunenſes conterraneos ſuos pertinentia, continent, integras heic exhibendas exiſtimavi.

Illuſtriſsimo & reverendiſs. ſignor mio oſſervandiſs. Non occorre, ch' io dica altro a V.S. illuſtriſs. intorno alla ſtima, che ſi fa delle ſue conſtitutioni ſinodali, vedendo ognuno, che la riforma romana è figliuola della milaneſe. il che di giorno in giorno ſi va così dilatando, che coteſto membro entrarà in molto maggior riputatione, poichè da quello a un certo modo ha preſo eſempio il capo; coſa, che non deve eſſere di poco contento a V.S. illuſtriſs. la quale, mercè della ſua vita & governo tanto eſemplare, ſpero che dalla benignità divina haverà di giorno in giorno maggior allegrezza. Mentre V.S. illuſtriſs. fu occupata in queſta amminiſtratione publica, mai gli volſi raccomandare meſſer Gian Battiſta Bianchini, poichè ſapevo, che ſe bene era ſervitore affetionatiſsimo di V.S. illuſtriſs. quanto qual ſi voglia altro, nondimeno, per non eſſere egli all'hora volto alla vita clericale, forſe non ſarebbe ſtato tanto ſecondo il guſto ſuo. ma hora, che è (come mi dice) totalmente inclinato ad eſſer prete, ſono conſtretto per più cauſe di raccomandarlo, quanto poſſo, a V.S. illuſtriſs. confidandomi, che abbracciando ella queſto gentilhuomo, il quale ha dedicato in perpetuo la ſervità ſua a lei, & all' illuſtriſs. ſua caſa, ſarà ancho cauſa, che egli pigli quel corſo di vita, che è più ſpedito & più ſicuro per la ſalute. Havendo poi ella cominciato a proteggere gli huomini di Suna, non reſtarò di ſupplicarla, che voglia proſeguire queſta ſua benignità verſo di loro & me inſieme: poichè mi ſcrivono, che li ſignori fabriceri eſſendo reſtati d'accordo con loro, che gli pagaſſero 80. ſcudi, con patto, che li ſudetti ſignori haverebbono mandato prima a viſitare il luogo, del quale era la lite, affrettano hora l'eſſattione de' danari, non eſeguendo detta viſita del luogo. & facendo fine chiuderò queſta lettera con quello ufficio, che haverebbe biſogno di molte lettere, di baſciare le mani a V.S. illuſtriſs. dell'elettione, quale ha fatta, della perſona di monſignore Bonomini nella collatione dell' abadia di Nonnantola. la quale attione è giudicata pare a qual ſi voglia altra ſua, che tutte ſono heroiche, di pietà & prudentia chriſtiana. Dio conſervi V.S. illuſtriſs. ſana nella gratia ſua. Di Roma il dì XXI. *di decembre* 1566.

Di V.S. illuſtriſs. & reverendiſs.
Obligato & perpetuo ſervitore
Giulio Poggiano.

(28) Pii IV. mortem Carolus a Baſilica-Petri in S. Caroli *Vita*, latine ſcripta, lib. I. c. 9. in decembris diem decimumtertium, Joannes autem Petrus Giuſſanius in ejuſdem *Vita*, italice ſcripta, lib. I. cap. 12. in diem decimum confert. ſed magis elogio credendum, quod Pii ſepulcro in aede S. Mariae Angelorum his verbis inſcriptum eſt:

D. O. M.
PIVS IIII. PONT. MAX.
MEDICES MEDIOLANENSIS
SEDIT. ANN. V. MENS. XI. DIES. XV.
VIXIT. ANN. LXVI. MENS. IX.
OBIIT. V. IDVS. DECEMB. MDLXV.
JOANNES ANTONIVS SORBELLONVS.
EPISCOPVS PRAENESTINVS
CONSOBRINO
CAROLVS BORROMEVS S. PRAXEDIS
MEDIOLANENSES
M. SITICVS DE ALTAEMPS GERMANVS
CONSTANTIEN. S. MARIAE TRANSTIB.
TITT. PRESBB.
AVVNCVLO
S. R. E. CARDDD. POSVERE.

Quo

Quo in elogio Joannes ille Antonius, qui *Sorbellonus* dicitur, in altero elogio, quod, marmoreae tabulae inſcriptum, e regione viſitur, *Serbellonus* appellatur: id, quod rectius veriuſque ſemper putavi. Animadverſum hoc volui, ne quis, temere feciſſe nos, ſuſpicetur, qui earum orationum primae, quae, Florentiae olim a nobis habitae, multorum typis editae circumferuntur, monumentum illud inſcripſerimus: *Habita Florentiae tertio idus januarias* M. DCC. XXXIV. *coram Fabricio Serbellonio, romani pontificis ad magnum Etruriae ducem legato &c.* Cui quidem orationi quanta tum humanitate vir ille praeſtantiſſimus interfuit, tanta nos cum voluptate, poſt annos ab illa habita omnino viginti, a BENEDICTO XIV. PONT. MAX. eum in cardinalium collegium cooptatum audivimus, ampliſſimumque honorem, ſummae illius dignitati omnium ſententia debitum, cum homini tum univerſae chriſtianae reip. ex animo gratulati ſumus. Sed, ut ad Pium IV. revertar: cum aegrotare ſupremo morbo Pius coepit, nondum Romam Borromaeus Mediolano redierat, ſed in quibuſdam officiis, quae ſibi avunculus mandarat, exſequendis in Gallia ciſalpina erat occupatus. *Gli haveva*, inquit Giuſſanius lib. I. cap. 12. *il ſommo pontefice impoſto .... ch'egli ſi traſferiſſe alla città di Trento, per incontrar ivi e honorare le sereniſſime ſorelle dell' imperatore Maſſimiliano, Giovanna, maritata nel principe di Fiorenza Franceſco de' Medici, e Barbara in Alfonſo da Eſte, duca di Ferrara, e poi quanto prima ſe ne ritornaſſe a Roma .... Mentre egli ſtava aſpettando la commodità del tempo di far partenza per Trento, s'occupò nella viſita d'alcune chieſe & ſacri collegj sì di canonici, come di monache ... Si portò poi da Milano ... e caminando verſo Trento ... paſsò per la città di Verona ... e facendo quivi alquanta dimora ... proſeguì poi il ſuo viaggio per Trento: e havendo accolte in Trento quelle sereniſs. ſignore, e d'indi accompagnatole una a Ferrara, e l'altra fino a Fiorenzuola nella Toſcana, hebbe quivi avviſo per un corriero, che il ſommo pontefice era gravemente infermo. per lo che preſe di fatto i cavalli da poſta, e ſe ne corſe velocemente a Roma; dove giunto ..... entrò coraggioſamente al letto del pontefice, e ſenza moſtrare ſegno veruno di meſtitia, l'avviſò deſtramente d'eſſer giunta l'hora del ſuo tranſito .... Ordinò poi, che non ſi trattaſſe d'altro con ſua ſantità; alla quale ſtette egli ſempre aſſiſtente fin'all'ultimo tranſito, non tralaſciando ufficio alcuno di pietà .... e di ſua mano gli miniſtrò i ſantiſſimi ſacramenti del viatico & eſtrema untione: con li quali ajuti paſsò con buoniſſima diſpoſitione e con particolare contentezza d'animo, per la continua aſſiſtenza dell' amato nipote, a miglior vita queſto ſantiſſimo pontefice il ſeguente giorno, che fu alli* 10. (corr. 9.) *di decembre* 1565. *d'età d'anni 66. meſi 8. e giorni 6.*

Diſcedentem Mediolano Borromaeum Pogianus proſequutus Romam venit paucis, opinor, poſt Pii IV. pontificis obitum diebus. quam autem invitus & ex Inſubria diſceſſerit, & Romae conſiſtere coactus ſit, docet ipſe nos in litteris, ad Octavianum Ferrarium die 21. jul. inſequentis anni 1566. Mediolanum datis. *Certum*, inquit, *conſilium ad te aliquid ſcribendi meum ex eo die, quo a digreſſu tuo redii ad urbem, quom multa adhuc impedierint, ea re non expono, quia non dubito, quin tibi quoque futura ſit eorum injucunda commemoratio, quae mihi uſu permoleſta acciderunt. tantum dicam, per occupationes meas non licuiſſe mihi ad hanc diem tibi perſolvere officium literarum, debitum ſuaviſſimo ſtudio & amori in me tuo ... Ego neſcio quo modo captus ſuavitate conſuetudinis morumque veſtrorum, allectus praeterea iſtias & magnificentia urbis & liberalitate civitatis, commotus vero etiam amore ac deſiderio patriae, cujus videlicet me non ſolum invitabat, ſed paene ad ſe trahebat adſpectus, maxime autem*

eſſe

quintus (29) depravatis, ſuperiorum temporum licentia, hominum moribus corrigendis tanto ſtudio intendit, ut prope hac una cura occuparetur ejus animus. concilii tridentini decreta tam ſancta habuit, ut e praeſcripto eorum & ipſe vixerit, & aliis vivendi legem indixerit. huic concilio, biennio ante (30), ſalutari patrum conſtantia, peracto, in omnibus rebus divinum adfuit numen. ut enim intermiſſo reducendo atque finiendo Pii quarti ſolerti prudentia opus fuit, ita ſanciendo vindicandoque Pius quintus eſt datus, eo praeditus animo, quem prope ipſum definierat concilium (31). decreverant in eo patres (32), ut pontifex max. catechiſmum ac inſtitutio-

affectus ſatietate ac faſtidio romanae cujuſdam aperae in ſcribendo meae alieno arbitratu, abhorrentis omnino ab ea ratione, quam a puero adamaram, invitus iſtinc dolenſque diſceſſi. vidiſti profecto tu animum in diſceſſu meum, cum, in cumulum tuae ſuavitatis, nos illa octo millia paſſuum proſequi voluiſti. quare poſtea in itinere cum de morte Pii IV. pont. max. nuncium accepiſſem, in dolore laetatus ſum, datum mihi aliquando eſſe tempus obſequendi animo ac ſtudiis meis. itaque vos ego ſpectabam, vobiſcum jam vehementius eſſe cupiebam. ac, pontifice hoc maximo renunciato (Pio V.), *proficiſcenteque & me iſtuc liberaliter invitante Carolo Borromaeo cardinale, juvenem iſtum veteris ſanctitatis plane ſecutus eſſem. ſed, dum paro profectionem, ecce tibi ſignificatio principum voluntatis, me ut revocem ad priſtinum munus ſcribendi meum; ejuſque laboris, quae biennio nulla fuerat, ſatis ampla, ut in his rerum anguſtiis, merces conſtituta. verum nihil tanti eſt, quo multam ſalutem dicam ei & lectioni & ſcriptioni, ſine qua ne ſalus quidem ipſa mihi eſſet jucunda. ſed parendum neceſſitati fuit: quae quanta ſit vel in nutu eorum, qui potiuntur, non ignoras. nunc, migratione impedita, multo etiam acrior eſt cupiditas itineris; ut, niſi ſit reliqua ſpes non ita longo intervallo viſendi vos, deſiderio conficiar neceſſe ſit. &c.*

(29) Pontifex max. renunciatus die *7. jan. 1566.*

(30) Concilium tridentinum abſolutum fuerat die 4. dec. *1563.*

(31) In eamdem ſententiam Pogianus ad card. auguſtanum menſe, opinor, novembri an. 1566. ſcribebat: *Utrumque*, inquit, *Dei in nos ſingulari beneficio factum eſt, ut & ſacri tridentini concilii praeſcripto intelligeremus, quales eſſe deberent chriſtianae religionis antiſtites, &, non multo poſt, eum, qui a concilio requiritur, pontificem maximum haberemus. nullum enim finem facit Pius pontifex & praeceptis & exemplis non ſolum reſtituendae vitae ac morum diſciplinae, ſed etiam revocandi ad veterem patrum conſuetudinem divini cultus & cerimoniarum rationes.*

(32) Exſtat hoc decretum in *Concilii tridentini* volumine ſeſſione XXV. cap. 21. in haec verba: *Sacroſancta ſynodus in ſecunda ſeſſione, ſub SS. D. N. Pio IV. celebrata, delectis quibuſdam patribus commiſit, ut de variis cenſuris ac libris vel ſuſpectis vel perniciosis quid facto opus eſſet conſiderarent, atque ad ipſam ſanctam ſynodum referrent. audiens nunc, huic operi ab eis extremam manum impoſitam eſſe, nec tamen, ob librorum varietatem & multitudinem, diſtincte & commode poſſit a ſancta ſynodo dijudicari, praecipit, ut, quidquid ab illis praeſtitum eſt, ſanctiſſimo roma-*

Digitized by Google

ſtitutionem quandam ederet, quam maxime parochi in erudiendo

romano pontifici exhibeatur, ut ejus judicio atque auctoritate terminetur & evulgetur. idemque de catechiſmo a patribus, quibus illud mandatum fuerat, & de miſſali & breviario fieri mandat. Quibus autem patribus de *catechiſmo* conficiendo mandatum in concilio ſuerit, equidem in ejuſdem concilii actis reperire non potui. aliquibus mandatum eſſe, in praeſidum ad card. Borromaeum litteris, die 29. jan. 1562. datis, reperio: *Con queſta*, inquiunt, *non havemo che dir altro de' fatti noſtri a V. S. illuſtriſſ. & reverendiſſ. ſe non che in una congregatione privata ſignammo hieri molti prelati parte all'indice & parte al catechiſmo, & parte al decreto, che s' haverà da formar, & domani nella congregatione li publicheremo*. At vero die 12. & 14. inſequentis menſis ita binis litteris ad eumdem card. Borromaeum iidem concilii praeſides ſcripſerunt, ut nihil etiamtum neque de *indice* neque de *catechiſmo* cuiquam mandatum fuiſſe videatur. Die quidem 12. *Le facciamo*, inquiunt, *ſapere, che nel.a congregatione generale d'hoggi ſi è finito di pigliare i voti nel particolare dell'indice, per lo ſtabilimento del quale ſi deputeranno nella congregatione di poſdomani i prelati, che haveranno da haverne il carico: il che non ſi è potuta far hoggi, convenendo, che ſiano molti*. Die vero 14. *Alcun di noi*, inquiunt, *ſaria di parere, che ſi haveſſero da continuar le materie, laſciate nell'altro concilio . . . alcun'altro, che fra tanto ſi trattaſſe della informatione di quelle coſe, che non appartengono alla riforma di Roma, che ſua ſantità ha detto di voler far eſſa medeſima: & alcun'altro, che s'interponeſſe una coſa mezzana, come ſaria di fare un catechiſmo, & con queſto tener i padri & i teologi in eſſercitio*. Ac die 16. ejuſdem februarii de patribus dumtaxat, ad *indicem* conficiendum delectis, in ſuis ad eumdem card. Borromaeum litteris meminerunt: *Havemo*, inquiunt, *deputato i padri ſopra la informatione dell'indice, & qui incluſa ſimilmente ne mandamo a V. S. illuſtriſſ. la nota*. De *catechiſmo* autem neque tum, neque poſtea mentio ulla amplius fit in reliquis eorumdem praeſidum litteris, quas ſupra quadringentas, de concilii rebus ad card. Borromaeum miſſas, non indiligenter legi. De *breviario* autem & *miſſali* in meliorem formam redigendis (in quorum illo altero Pogiani noſtri operam verſatam eſſe infra videbimus) quo tempore agi in eodem concilio, darique patribus negocium in eam rem incumbendi coeptum fuerit, hae praeſidum ad Borromaeum litterae, die 24. jun. 1563. datae, docent: *Siamo ſul fare nuova deputatione de' prelati per altre coſe, che occorreno, non penſando noi ad altro, nè in altro ſtudiondo, che ad una breve & fruttuoſa ſpeditione di queſto concilio. è riputato neceſſario, che ſi riformino il breviario & il miſſale. però ſi deputano hora prelati a queſto effetto, perchè ſi perda manco tempo: & eſſendoſi ricordato d'una forma di breviario, che fu fatta da Paulo IIII. & d'un miſſale, che fu riformato da meſſer Aleſſandro Pelegrino, l'un & l'altro de' quali ci viene detto, ch'è in mano del cardinale di Trani, pregamo V. S. illuſtriſſ. che, quanto prima ſia poſſibile, ce li faccia havere, acciochè in quelle parti, che ſaranno giudicate al propoſito, ſe ne poſſano ſervire queſti prelati, per mandarne fuora poi una forma, che ſia degna di queſto concilio*. iterumque litteris ad eumdem die 22. inſequentis menſis julii datis, *Havemo*, inquiunt, *ricevuto il breviario, ch'ella ci ha mandato; & aſpettamo la inſtruttione, che dice il cardinale Trani di voler mandare, & ſimilmente il miſſale, che le chiedemmo, per dar fine ad ogni coſa in un tratto*.

diendo populo ſequerentur. ad eam rem quatuor viros Pius (33)

(33) Non Pius V. (quod affirmare Gratianus videtur, qui de iis, quae poſt obitum Pii IV. contigerunt, agere exorſus eſt), ſed Pius ipſe IV. hos viros theologos delegit. quattuor fuiſſe eos Gratianus dicit. Pogianus autem non niſi tres, eoſdemque epiſcopos, in ſuis ad Hannibalem Minalem litteris, menſe decembri anni 1564. datis, ſignificat: *Datum eſt*, inquit, *negotium a pontifice max.* (Pio IV.) *tribus epiſcopis, ut ex decreto tridentini concilii commentarios componerent chriſtianae diſciplinae, ex quibus paratam & promptam habere poſſent ſacerdotes materiam ac rationem inſtituendi eos, qui ipſorum fidei prudentiaeque commiſſi eſſent.* Sed, qui *tribus epiſcopis datum* id *negotium* dixit, non debuit de quarto alio theologo non epiſcopo, qui illis adjunctus & tamquam miniſter datus eſſet, neceſſario dicere. & certe non tres, ſed quattuor omnino theologi illi fuerunt. ac duo quidem epiſcopi theologi, iiſque adjunctus theologus non epiſcopus, qui fuerint, multi memoriae prodiderunt: de tertio epiſcopo, quem nemo ad hanc diem editis ſcriptis ſuis prodidit, poſt videbimus. Hiacynthus Amat de Graveſon operum tomo VII. pag.146. edit. venet. an.1740. *Catechiſmus*, inquit, *concilii tridentini juſſu patrum ejuſdem concilii compoſitus fuit a tribus ordinis* FF. *praedicatorum patribus, videlicet a Leonardo Marini, archiepiſcopo lanclanenſi, Aegidio Foſcarario, epiſcopo mutinenſi, & Franciſco Forerio, concilii tridentini ſecretario* (hoc minime verum eſt; quum concilii tridentini, Pio IV. pontifice maximo, non niſi Angelus Maſſarellius, theleſienſium epiſcopus, perdiu, cumque eo Adamus Fumanius, canonicus veronenſis, aliquamdiu ſecretarii fuerint. Vide Pallavicinium *Hiſt.concil.trid.* libro XXI.cap.2. num.7.); *cumque latinitate & ſtylo ciceroniano donavit Paulus Manutius* (ne hoc quidem verum eſt: ut infra oſtendemus) *vir omnis elegantiae atque virtutis, & totius antiquitatis ſtudioſiſſimus.* Apoſtolus Zenius in ſuis ad Juſti Fontaninii *Bibliothecam italicae eloquentiae* adnotationibus, tomo II. pag.131. edit. venet. an.1753. *In eſecuzione*, inquit, *dei decreti del ſacro concilio di Trento, lo zelantiſſimo cardinale Carlo Borromeo diede opera, che il catechiſmo foſſe in Roma compoſto da eccellenti teologi, e l'ordine perciò ne fu impoſto a Leonardo Marini, arciveſcovo di Lanciano, a Egidio Foſcarari, veſcovo di Modana, che morì in Roma nel 1564. due anni avanti la prima edizione del catechiſmo*; cum eſſet ad operam catechiſmo conficiendo novandam vocatus: *che così ſta nella ſua iſcrizione ſepolcrale* (non eſt ſepulcralis inſcriptio illa, ex qua ſuperiora verba Zenius recitavit, ſed elogium, Aegidio Fuſcarario, memoriae cauſa, a Camillo fratre, Bononiae in aede S. Petronii, marmoreae tabulae inciſum. ſepulcralis Aegidii inſcriptio legitur in ejus tumulo, ubi corpus conditum eſt, Romae in aede S. Mariae ſupra Minervam ante aram principem: in eaque inſcrptione obiiſſe is dicitur, non, ut eſt in bononienſi illo elogio, *cum eſſet ad operam catechiſmo navandam vocatus*, ſed rectius veriuſque, *cum catechiſmum* jam, pro ſua nimirum parte, *compoſuiſſet*): *e a Franceſco Forerio o Foriero; tutti e tre dell' ordine de' padri predicatori .... Dalle mani dei teologhi, che eſaminarono l'opera per la ſana dottrina, ella ſi fe paſſare a quella di tre inſigni umaniſti, acciochè le deſſero perfezione per la purità della lingua: e queſti furono Paulo Manuzio* (iterum hoc mihi negandum eſt eſſe verum), *benchè non manchi più d'uno* (inter quos Graveſonium eſſe vidimus), *che tutto il merito a lui ne aſcriva; Giulio Poggiano.*

delegit, theologiae laude praeſtantes; ſcribendi autem ac ex-
plican-

no, *e Cornelio Amalteo*. Hoc quoque vereor, ut verum ſit. nam neque Amalthaeorum quemquam in ejuſmodi re atque opera verſatum eſſe apud idoneos illius aetatis auctores reperio, &, ſi quiſquam verſatus eſt, eum, non *Corneiium*, ſed *Joannem Baptiſtam*, qui per id tempus latinis ſcribendis Borromaei nomine litteris operam cum Pogiano dabat, sut etiam *Attiiium*, Joannis Baptiſtae fratris filium, hominem valde eruditum, fuiſſe, credibilius eſt. ſed nunc de iis, qui doctrinam, non qui latinitatem atque elegantiam in *catechiſmum* contulerunt ſuam, agendum eſt.

Verum, antequam ad quartum illum theologum, quem negabam a quoquam ad hanc diem editis ſcriptis ſuis proditum, inquirendum venio, volo, quod vere de tribus illis dominicanis theologis Graveſonius Zeniuſque prodiderunt, aequalium ſcriptorum teſtimoniis confirmari. de Fuſcarario quidem & Marinio exſtat in *Tabulario eccleſiae romanae*, ab erudito viro Erneſto Salomone Cypriano primum Francofurti, deinde Lipſiae anno 1743. edito, Fraucifci Torrenſis, ſive Turriani, ad card. Hoſium epiſtola, Roma die 17. spr. 1564. data, in qua, *Index*, inquit, *librorum confectus eſt*, *& quotidie ſperamus ut exeat ex typographia. in breviario laborant Mutinenſis* (epiſcopus Fuſcararius), *& Lanchianenſis* (archiepiſcopus Mariuius): *laborant quoque in catechiſmo. faciat Deus, ut exeat, quatis hanc ſanctiſſimam & graviſſimam ſedem, totius orbis magiſtram apoſtolicam, decet*. exſtat & altera Joannis Franciſci Lombardii sd eumdem Hoſium epiſtola, die 21. jan. 1565. Roma item data; in qua, *Pater*, inquit, *Laines eſt prope interitum; jam perunctus eſt oleo ſancto; & dominus det illi locum refrigerii. Reverendiſſimus Mutinenſis, abſoluto opere catechiſmi, breviaril &c. die 21.* (in ſepulcrali elogio mortuus biduo poſt dicitur) *decembris migravit ad coelos*. atque haec de Fuſcarario atque Marinio, ad *catechiſmum* conficiendum a Pio IV. adhibitis. de Forerio autem, illis adjuncto, duarum epiſtolarum card. Borromaei particulas afferam, ita, ut eas diligentiſſimus Oltrocchius in tertia ſua ad caput VIII. libri I. *de vita ac rebus geſtis S. Caroli Borromaei* adnotatione exhibet. *Forerium*, inquit Oltrocchius, *diu Romae retentum dimittens* (Borromaeus) *hiſce verbis* III. *non. april.* MDLXV. *apud regem* (Luſitaniae) *excuſat*: „ *Nunc vero, cum Franciſcus Forerius theologus ſe iſthuc recipiat, non alienum eſſe duxi inſtitutis tuis ad te literas dare; ex quibus piane perſpiceres, quam idem egregie ſit in religionis cauſa ſtudioque verſatus. nam, tridentino concilio dimiſſo, ſtatim Romam venit, nec ita longo intervallo a S. D. N. ad alia munera eſt adhibitus, catholicae fidei rationibus vaide accommodata* „. *Explicavit autem ſcribens eadem die ad cardinalem Luſitaniae Infantem, quod Forerio demandatum munus eſſet, in haec verba*: „ *Quapropter magna ex parte, illius* (Forerii) *diligentia & induſtria catechiſmum jam habemus abſolutum, praeclarum opus & luculentum; in quo pie ſancteque vivendi praecepta & documenta comprehenſa fere ſunt omnia. quae res fecit, ut eum tamdiu apud nos haberemus, quoad ſuum ſtudium & facultatem publicae cauſae impertiret* „. Habemus igitur theologos epiſcopos duos, Fuſcararium atque Mariuium, & unum theologum non epiſcopum, Fureirium (ſic enim malo, idque eſt verius. namque ita, non vero *Forerius*, neque *Forierius*, appellatur in quibuſdam cardinalis Henrici, Luſitaniae, ut ajunt, Infantis, ad Hoſium litteris, in eodem illo *Tabulario eccl. rom.* pag. 183. deſcriptis).

Quae-

Quaerendus nunc eſt quartus theologus, idemque tertius epiſcopus. nam, *tribus epiſcopis catechiſmi* conficiendi *datum* a Pio IV. *negotium*, teſtificantem paullo ante Pogianum audivimus. equidem, quem tertium hunc epiſcopum dicerem, non haberem, niſi Thomas Correa, ſodalis atque amiciſſimus meus, philoſophiae in hoc romano collegio doctiſſimus profeſſor, me, valde in ea inquiſitione ſollicitum, monuiſſet, exſtare in firmana ſocietatis noſtrae bibliotheca unum e primis *catechiſmi romani* exemplis, a Paullo Manutio editis, quod hereditate Joanniniae gentis ad ſocios perveniſſet; in cujus extremis duabus tribuſve pagellis adnotata quaedam anonymi cujuſdam manu ſe ante multos annos vidiſſe, meminiſſet, in quibus de ejuſdem *catechiſmi* auctoribus ageretur. curavi illico illa ipſa ad me accuratiſſime deſcripta tranſmitti. praeter caetera, quae hoc ſcripto continentur, quaeque infra ſuis deinceps locis proferemus, illa etiam ſunt, ad tertium illum epiſcopum, quem quaerimus, pertinentia.

Patres, qui, ut audivi, fuerunt delecti ad hunc catechiſmum conſcribendum, teſte D. Giganti:
Mutius Calinus Jadren.
Aegidius Fuſcararius Mutinen.
Leonardus Marinus Lancianen.
N. Franciſcus Forerius.

Quid dicemus? potuiſſe eum, qui haec, recenti tum rei memoria, ſuaque ſponte, nec tam aliis, quam ſibi privatim proprieque ſcripſit, ea audiviſſe ſe dicere, quae non audierit? aut eos, ex quibus illa audita ſunt, in tribus vera dixiſſe, in quarto fuiſſe mentitos? quid? quod idem Calinius, ante archiepiſcopus jadrenſis, poſt interamnatium epiſcopus, ab eodem anonymo producitur, id ipſum de ſe ſuo ipſius teſtimonio confirmans? num hoc quoque aut falſo ab aliis jactatum, aut temere ab anonymo creditum poſſumus ſuſpicari? ſic autem ſcriptum ab eo video: *Monſignor Calino, veſcovo di Terni, ſcrivendo a monſignor Lodovico Beccadelli, arciveſcovo di Raguſi, a' 30. di gennaro 1569. dice queſte parole. „ Io mi ricordo molto bene, nè potrò mai dimenticarmene, quanto mi logoraſſe de' ſpiriti più vitali quella fatica del catechiſmo; la quale, ſe per altro hebbe felice fine, per queſto certo fu lacrimevole, perchè ſi fece perdita di quel ſanto & ſingolar huomo monſignor di Modena „. Il ſopradetto monſignor Mutio Calini morì in Terni a'6. aprile 1570.*

Poteram tam luculenta rei, quam quaerebam, teſtificatione eſſe contentus. ſed placuit nullam operam diligentiamque praetermittere, quo nulla cuiquam de firmani illius anonymi teſtis fide ac religione dubitatio vel tenuiſſima relinqueretur. itaque, quum Ludovicum Calinium, quem honoris cauſa nomino, antiochienſium patriarcham, Romae jamdiu vivere, chriſtianae doctrinae inſtitutionibus, ac ſacrarum virginum gynaeceis ſumma cum vigilantiae & prudentiae laude praeſidentem, ſcirem, venit mihi in mentem ex eo quaerere ac ſciſcitari, num quidnam ejuſmodi de Mutio archiepiſcopo, gentili ſuo, compertum haberet? Habere enimvero ſe, dixit: mihique duorum voluminum mss. in quibus teſtatam rem per me ipſe poſſem cognoſcere, copiam humaniſſime fecit. Jam eorum alteri hoc monumentum praefixum eſt, quo non modo ipſius voluminis materies atque argumentum, ſed etiam, qui quantuſque vir Mutius Calinius fuerit, &, quod caput eſt, impenſa ab eo in *catechiſmum* opera diſertiſſime declaratur.

Lettere 233. ſcritte da Trento dalli 3. ottobre 1561. fino alli 6. decembre 1563. a Roma al card. Luigi Cornaro camerlengo da monſignor Muzio Calini gentiluomo breſciano, arciveſcovo di Zara, per rinuntia fattagliene dal medeſimo cardinale, e poi Veſcovo di Terni; nelle quali ſi contiene un hiſtoria, quaſi un diario, di tutte le coſe ſegui-

Digitized by Google

ſeguite in Trento intorno al concilio, con le determinationi di tutte le ſeſſioni dal principio fino al fine di eſſe, ſcritte non ſolo con ſomma diligenza e puntualità, ma con gran dottrina & eleganza; per eſſere ſtato il predetto veſcovo huomo di molte lettere e molta pietà, & adoprato nel ſanto concilio, da cui hebbe poi carico di ſcrivere le due prime parti di catechiſmo, che ſtampò, nelle quali ſi tratta del ſimbolo degli apoſtoli, e de' ſette ſacramenti; *e da eſſe lettere s'intendono non ſolo diſtintamente tutti gli atti conciliari, ma tutto quello ancora, che ſi trattava nell'altre parti dell'Europa, e particolarmente nella Francia, appartenente a detto concilio, con molte curioſità, accadute in quel tempo, degniſſime d'eſſer ſapute e conſiderate, con la copia di molti decreti e canoni e lettere de' principi, & altre ſcritture preſentate dagli ambaſciatori al concilio.*

Le dette lettere rimaſero nelle mani del Sig. Rinolfo Rinalducci, gentiluomo di Fano, non ſolo famigliare, ma cariſſimo al ſopradetto cardinale Luigi Cornaro, con cui prima del cardinalato peregrinò al ſanto ſepolcro, & andò poi alla corte di Carlo V. in Germania, & a quella di Enrico II. in Francia; fu da lui condotto in più conclavi, & adoperato ne' ſuoi più ſecreti & importanti affari, e gl'impetrò da Pio V. un canonicato di S. Pietro in Roma, dove morì d'anni 97. del 1620. e come intrinſeco ancora dell'iſteſſo arciveſcovo Calino, di lui ſi fa più volte mentione in queſte lettere; le quali doppo la ſua morte pervenute a' ſuoi pronepoti ſono ſtate inſino a queſto giorno come coſa pretioſa cuſtodite e conſervate, e dal Signor Teodoro Rinalducci preſentate alla ſantità di noſtro ſignore Aleſſandro VII. originali l'anno 1655. e per ordine di ſua ſantità communicate al Padre Sforza Pallavicino, ſcrittore dell'opera intitolata: L'Iſtoria del concilio di Trento: *del teſtimonio delle quali ſe ne ſerve in più luoghi, e ſi conſervano nell' archivio pontificio.*

Alterum volumen plurimas epiſtolas, ab eodem Calinio partim ſuo, partim card. Aloyſii Cornelii nomine ſcriptas, continet. Legi omnes: quae quidem mihi, tum propter res, de quibus agunt, tum propter reliquas ejuſmodi ſcriptionis dotes, digniſſimae viſae ſunt, quae ab omnibus legantur. non niſi in una, eaque ad aenonenſium epiſcopum (quem puto fuiſſe Matthaeum Priulium) data, *catechiſmi* mentio fit; ſed ita, ut ad omnem dubitationem de Calinii archiepiſcopi in eo conſcribendo opera tollendam nihil praeterea requirere debeamus. Ea eſt hujuſmodi:

A me pare di poter dire con verità ſecondo quel detto antico „ Perieramus, niſi periiſſemus „. Scriſſi al giunger mio in Roma, come paſſava la vita mia in queſta ſtanza, & il timore, che io haveva di non poter reggere con ſanità così grave & continua fatica. hora mi è avvenuto quello, che dubitava. perchè, già quaſi due meſi, cominciai a ſentire un catarro, che mi cauſava certo ſtupore per li reni. alla quale indiſpoſitione i medici hanno creduto che poteſſe eſſere giovevole rimedio l'acqua del legno. & così per quaranta giorni continui m'hanno tenuto in queſta purgatione. nel quale tempo non ho però laſciato di travagliarmi forſe più, che non comportavano le mie forze. laonde, trovandomi aſſai debole, & conſiderando, che malamente potrei in queſte occupationi riſtorarmi, maſſimamente havendo già vicino il caldo romano, ho penſato con queſta occaſione di poter giuſtamente domandar licenza di venire alla mia chieſa (di Zara): *ſiccome parimente è ſtato sforzato monſignore di Modena* (Egidio Foſcarari) *a fare, per non perdere in tutto la ſua ſanità. la licenza è richieſta a ſua beatitudine per nome noſtro; &, ancora che fin qui non l'habbiamo havuta riſolutamente, nondimeno ſtiamo con boniſſima ſperanza di ottenerla domani. percioche oltra l'indice de' libri, ch' è già ſtato publicato, & il breviario & il meſſa-*

meſſale, che ſi laſceranno riformati, per doverli poi ſtampare al ſuo tempo, anche del catechiſmo ſi metterà tal'ordine, che con l'ajuto di Dio ſi poſſo con maggior commodità condurre l'opera al ſuo fine, quando ciaſcun di noi ritornerà alla ſua chieſa. Lodato ſia adunque Dio, che cavando dal mal bene, mi dà così buona ſperanza di haver a riveder V.S. reverendiſſima, & abbracciarla & ſervirla, aſſai più preſto, che non havrei creduto. penſava di far il paſſaggio d'Ancona; ma, parte per il pericolo delle fuſte, & parte per eſſer io in compagnia del ſignor cardinale mio padrone (Luigi Cornaro), *che va a Vinegia fra pochi giorni, farò anch'io quella via. in queſto mentre ſupplico V.S. reverendiſs. che ſi degni commettere a qualcuno, che per nome mio parli per tempo della caſa col ſignore proveditore, acciochè ſua magnificenza ci accommodi di qualche alloggiamento inanzi, che a me biſogni ſervirmi del mio. & oltre a ciò vedo.* Reliqua deſiderantur. Verum epiſtola ipſa clamat, datam ſe Roma, poſt abſolutum, menſe nimirum decembri anni 1563. concilium tridentinum, & ſcriptam adventante aeſtate inſequentis anni 1564. vivente etiam tum Fuſcarario; quem non niſi menſe decembri ejuſdem anni 1564. obiiſſe conſtat. & certe, quod quaerebamus de tertio illo epiſcopo, ad *catechiſmum* componendum adhibito, quinam is fuerit, ex eadem iſta epiſtola plane perſpicuum ac manifeſtum eſt.

Ut autem intelligatur, non ſine cauſa Calinii operam ad illud opus, in quo ſententiarum gravitas, aut potius ſanctitas, cum ſermonis elegantia conjungenda erat, fuiſſe expetitam, ſpecimen heic aliquod hominis in latine ſcribendo facultatis, quae non perinde, ut ejus divinarum eccleſiaſticarumque rerum ſcientia, vulgo nota eſt, afferam. in ſecundi illius voluminis ms. quod ſupra ſignificavi, calcem quinque Calinii latinae lucubrationes rejectae ſunt. harum quamnam, ejus rei, quam dixi, cauſa, potiſſimum afferrem, diu dubitavi. nam, quum optimam vellem deligere, nulla non mihi optima videbatur. itaque judicio diffidens meo, tandem ſic ſtatui, omnes, nulla praetermiſſa, complecti. qua re illud etiam aſſequar, ut, qui Pogiani latina ſcripta in vulgus edo, idem hominis, qui operam ſuam in *catechiſmum* cum Pogiano contulit, latina item ſcripta, quae quidem in manus meas venerint, non ſine aliqua fortaſſe eruditorum gratia, quibus uterque ſcriptor vix notus, aut certe parum commendatus erat, cum iiſdem communicem. Sed, quum priores quattuor e quinque illis, quas dixi, Calinii lucubrationibus ad concilii tridentini res actioneſque pertineant, praemittam deinceps ſingulis, tamquam argumenti cujuſdam loco, nonnulla, quae neceſſaria ad eas commodius intelligendas duco, ex cardinalis Pallavicinii *Hiſtoria* ejuſdem *concilii* ferme deſumta. Jam libro XVI. c.5. n.7. leguntur illa: *Il dì antecedente a quel memorabil conflitto* (die nempe 19.apr. an.1562.) *erano arrivati a Trento gli ambaſciatori viniziani; i quali furono Niccolò da Ponte, e Matteo Dandolo, amendue riputatiſſimi ſenatori. ... Il giorno però de' venticinque, veſtiti di raſo paonazzo alla ducale, furono accolti con inſolita celebrità nel duomo .... Fè la conſueta orazione Niccolò da Ponte; il qual poi con inuſitata modeſtia ricusò di darne la copia: dicendo, che, per eſſer parto di vecchio, dovea valer meramente alla neceſſità dell'uſo, e non alla pompa dell'oſtentazione. Gli fu riſpoſto con parole dettate da Muzio Calino, arciveſcovo di Zara.*

MUTII CALINII LATINA LUCUBRATIO I.

Non poteſt ſancta ſynodus non incredibilem laetitiam & voluptatem capere, maximaſque Deo immortali gratias habere, cum tot nobiliſſimis legationibus hunc ſacrum & legitimum

mum conventum augeri & honeſtari videat. nam, cum a Pio IV. pont. max. cujus ſapientia & vera in Deum pietas nunquam ſatis laudari poterit, ſacroſanctum hoc generale concilium ad catholicae eccleſiae pacem & dignitatem vel conſtituendam vel recuperandam convocatum fuerit, non ignorat, quantum praeſidii ad divina ejus mentis cogitata perficienda omnium chriſtiani orbis gentium & populorum conſenſus & conſpiratio afferre poſſit. verum ita vobis, oratores ampliſſimi, ſancta ſynodus perſuaſum eſſe vehementer velit, illud ſibi in optatis ſemper maxime fuiſſe, ut, quam antea veneta reſp. in tuenda Dei eccleſia alacritatem oſtendiſſet, quamque in ea mentem & voluntatem eſſe difficillimo hoc reip. chriſtianae tempore dubitare non poterat, eandem etiam miſſa hac legatione omnibus declararet, quam ſtatim indicto concilio ſenatus veſtri auctoritate decretam fuiſſe, in ore omnium atque ſermone poſitum erat. ac profecto in eo concilio, in quo de componendis eccleſiae diſcordiis, ac morum diſciplina reſtituenda ageretur, veneti nominis, orbe terrarum clariſſimi, auctoritas & amplitudo deeſſe non potuit. nam, praeter alias innumeras virtutes, quas in reip. adminiſtratione veſtri prudentiſſimi cives melius expreſſerunt, quam ulli ſapientes homines ratione & praeceptis tradiderunt, nihil unquam diligentius, quam veram pietatem & religionem coluiſtis, atque ad pacem & concordiam conſervandam & cum dignitate retinendam omnes curas & cogitationes contuliſtis. neque vero alia vobis ſtudia ſanctiora & antiquiora ulla eſſe debent; ut qui a praeclaris illis majoribus orti & procreati eſtis, qui cum in miſera illa totius Italiae vaſtitate mirandae urbis veſtrae fundamenta jacerent, non tam illi quidem ſibi ipſis videntur otii & ſecuritatis perfugium quaeſiviſſe, quam pacis & tranquillitatis publicae ſedem ſtabilem & domicilium certum collocaſſe. nam, quod ad religionem attinet, haec veſtrae beatiſſimae reip. haec, inquam, vera, ſumma & propria laus eſt, quod fidem Chriſti non accepit, ſed in ea nata & pie educata eam deinceps per tot ſaeculorum aetates puram atque integram ſancte & religioſe conſervavit, ita, ut, quam late venetorum imperium & ditio pateat, nuſquam ullum peregrinae doctrinae veſtigium, nuſquam interruptus orthodoxae fidei cultus appareat: ubique ſanctitas, ubique religio & catholicae eccleſiae diſciplina atque inſtituta plurimum vigeant. quin potius, quod in extremis orientis partibus adhuc lumen aliquod veteris & ſincerae religionis eluceat, id totum Chriſti eccleſia in primis Dei clementiae, deinde venetorum pietati & virtuti acceptum refert. haec autem, oratores ampliſſimi, eo dicta ſint, non quod ſancta ſynodus veſtrae reip. laudes, quae ne longa quidem oratione comprehendi poſſent, hoc loco perſequendas exiſtimet, verum ut intelligatis, quantam ſibi hilaritatem & laetitiam, quantum ſpei, praeter illam, quam antea, adjuvante domino, rei bene gerendae haberet, adventus hic veſter optatiſſimus attulerit. Accedit autem ad majorem harum rerum cumulum, quod hujuſce legationis munus vobis praecipue optimis & ornatiſſimis viris delatum eſt. etenim ſi generis ſplendor, ſi rerum uſus & prudentia, cujus egregia exempla in romana legatione, ſemel atque iterum pro patria a vobis ſuſcepta, intueri omnibus licet, ſi optimarum artium cognitio, ſi pietas requiratur, haec ipſa ornamenta omnia tam clara atque illuſtria in vobis ſunt, ut aliquem fortaſſe vobis comparandum eſſe (ut magnam habet veſtra reſp. praeſtantium virorum ac civium copiam), neminem certe anteponendum ſancta ſynodus judicaverit. Quod igitur reliquum eſt, primum quidem mandatum veſtrum, prout juris eſt, libenter admittit; deinde vos, oratores clariſſimi, tum veſtro merito, tum optimae & ſanctiſſimae reip. veſtrae nomine, benigno & laetanti animo excipit: &, quoniam divina providentia factum videri poteſt, ut in hanc divi

Mar-

Marci ſolemnem diem, quem civitatis veſtrae patronum & cuſtodem ſumma religione colitis, adventus veſter incurreret, quemadmodum certe eo deprecatore futurum ſperat, ita a domino petere & obſecrare nunquam deſiſtet, ut haec ipſa legatio, conſiliaque veſtra omnia vobis & catholicae eccleſiae proſpere & feliciter eveniant. Poſtremo, quod veneti imperii amplitudinem, opes, fortunaſque omnes tam prolixe & liberaliter ad communem ſanctae matris eccleſiae cauſam juvandam detuliſtis, de hoc vobis eadem ſacroſancta ſynodus ſe plurimum debere agnoſcit. hanc autem voluntatis veſtrae praeclaram ſignificationem eo libentius accipit, quod, cum in hanc tridentinam urbem, pontificis max. juſſu & omnium principum approbatione, convenerit, quamvis ex altera parte inviĉtiſſimi caeſaris potentia & auctoritate non ſolum ab omni injuria defendatur, ſed ab omni etiam periculi metu liberetur, ex altera tamen, quod veſtrae etiam ditionis tutela & praeſidio tecta & munita ſit, permagni faciendum eſſe merito atque optimo jure exiſtimat.

Secundae lucubrationi haec praemittenda ſunt ex eadem Pallavicinii *Hiſtoria* lib. XVIIII. c. 3. n. 1. *Il dì appreſſa a queſti trattati fra' preſidenti* (hoc eſt die 23. nov. an. 1562.) *e 'l cardinal di Loreno, venne egli alla general' aſſemblea ... Quand' egli entrò, i legati ſceſero da' gradini del ſeggio loro ad accoglierlo. e dipoi aſſiſi i padri e circondati da una corona immenſa di popolo, ſi fero innanzi a' legati gli oratori di Francia: e Lanſac il più degno preſentò le lettere regie, ſcritte in franceſe e rivoltate in latino, nel qual' idioma furon lette da capo ſolennemente dal ſegretario .... Poichè fu letta l'epiſtola, cominciò il cardinale con una eloquenza di ſtile, e con una grazioſità d'azione, che rapì ed intenerì generalmente gli uditori ... Datoſi fine dal Loreneſe, il Mantovano ſottentrò con alcune parole, ricevendone altrettanto applauſo di maeſtà, quanto il primo havea riportato di facondia. il concetto fu qual ſegue: Che havendo il cardinal di Loreno ſignificato a' legati nella prima ſua viſitazione, voler' egli eſporre a quella ſacra adunanza le commeſſioni del ſuo rè, eraſi da loro eletto l'arciveſcovo di Zara, huomo dotto e prudente, perchè in nome del ſinodo riſpondeſſe all' elegante, copioſo & erudito ragionamento del cardinale, quale havealo promeſſo la ſua eccellente ſcienza, e quale havealo comprovato la riuſcita; e perchè inſieme eſplicaſſe, quanto grata foſſe giunta a quel convento la fatica preſa da lui di venir' ad accreſcerlo con molti veſcovi, abati, e teologi della chieſa gallicana: ſperandoſi da tal' aggiunta di dottiſſimi uomini gran ſuſſidio alla cauſa della fede cattolica ... Imperochè ſapevano, quanto il cardinale havea fatto ne' conſigli della reina e del rè per difender la religione ... e quanto finalmente havea operata la virtù militare degl' illuſtriſſimi ſuoi fratelli in quella guerra franzeſe, preſa per la religione ... Ma che, per non aſſumer le parti dell' arciveſcovo, voleva egli finire; pregando ſolo il cardinale di non prender maraviglia, ſe quegli foſſe per ſervar brevità maggiore, che non pareano richieder l'ampiezza del tema, e le virtù innumerabili di quegli egregii fratelli: havendo il ragionatore fatto ſuo avviſo d'eſſer' egli per lodar molto il cardinale con dir poco del molto, che in lode ſua dir ſi potrebbe; e laſciar tacitamente il reſto alla conſiderazione degli aſcoltanti. Quì diè luogo col ſilenzio al parlare di Muzio Callini, arciveſcovo di Zara: il quale incominciò: che acerbo dolore havea ſentito il concilio per le ſedizioni di Francia &c.*

MUTII CALINII LATINA LUCUBRATIO II.

Inter caeteras chriſtianae reip. miſerias & calamitates, quarum memoriam ſacroſancta ſynodus neque deponere neque ſine lacrymis repetere unquam

 quam

quam poteſt, nulla ejus animum cura magis anxium ac ſolicitum ſemper habuit, quam ſeditiones & bellici tumultus, qui religionis cauſa in florentiſſimo Galliarum regno commoti ac concitati dicerentur. nam, cum omni tempore regnum illud firmiſſimum catholicae veritatis praeſidium & columen jure optimo habitum fuerit, cogebatur ſancta ſynodus incredibili dolore affici, cum intelligeret, ejuſmodi factam eſſe rerum commutationem, ut non in una aut altera, ſed in pluribus ejus provinciis omnia fere impietas, caedes, vaſtitas occupaſſe videretur. accedebat praeterea ad augendam doloris acerbitatem, quod nunciabatur, nobiliſſimos gentis veſtrae proceres, quod ſcilicet alii orthodoxam fidem labefactatam & everſam, alii defenſam & conſervatam maxime cuperent, tanto animorum ardore ad arma concurriſſe, quanto olim chriſtianiſſimi reges veſtri, totius gallici nominis conſenſu, pro chriſtiana religione propaganda, ejuſque dignitate recuperanda, difficillima ſaepe bella ſuſcepiſſent ac confeciſſent. Verum antea cum haec mala ſancta ſynodus multorum fama & auditione accepiſſet, graviter ſane dolebat, & praeſentem inclyti regni ſtatum maxime deplorabat, ita tamen, ut facile crederet, multo ſibi miſerabiliorem ejus fortunam videri poſſe, ſi, quae aurium ſenſu perceperat, cernere etiam oculis & propius omnia ejus vulnera intueri ac penitus pernoſcere licuiſſet. quod quidem illi nunc inſperato quodam modo contigit. etenim illuſtriſſima & reverendiſſ. amplitudo veſtra chriſtianiſſimi regis litteras, quae nuper recitatae ſunt, oratione ſubſecuta, ea verborum copia, gravitate, prudentia gallicarum rerum ſtatum & conditionem expoſuit, ut eas non commemoraſſe, ſed earum veluti expreſſam imaginem omnium oculis ſubjeciſſe videatur. quare conſtanter ſancta ſynodus affirmat, ſe nullas ei proprias ac praecipuas doloris partes concedere, verum eo acerbius hanc calamitatem ferre, quod amplitudo veſtra matris, ſancta ſynodus cariſſimae ac dulciſſimae filiae aerumnas & incommoda defleat ac conqueratur. ſed tamen in tantis malis animum erigit & confirmat, ſiquidem brevi futurum confidit, ut Deus reddat puero regi priſtinam majorum ſuorum, & praeſertim avi, parentis, ac fratris, clariſſimorum regum, virtutem & fortitudinem; qua non ſolum nefarios hoſtium conatus reprimere, & audaciam ulciſci queat, ſed in tenera etiam aetate ſingulare aliquod pietatis exemplum ad pulcherrimi facti imitationem poſteritati prodere. deinde vero, cum, divina clementia atque miſericordia, & ſanctiſſimi domini noſtri Pii pont. max. opera & auctoritate, hoc ſacroſanctum generale concilium coactum ſit, ſi unquam antea, nunc certe maxime ſperandum eſt, fore, ut verus Dei cultus, diſcuſſa errorum caligine, ab omnibus agnoſcatur, mores emendentur, pax & tranquillitas eccleſiae reſtituatur. qua in re quemadmodum adhuc ſancta ſynodus omnem diligentiam adhibuit, ut, quae ſui muneris & officii eſſe intelligebat, adjuvante domino, perficeret, ita in poſterum nihil ſe de ea cura remiſſuram, verum, ſi fieri poſſit, aliquid potius ad eam ſtudii & induſtriae addituram eſſe, pollicetur ac ſpondet. neque vero, illuſtriſsime domine, te impulſore ſolum atque hortatore, ſed multo magis, quod ſummae felicitatis loco habendum exiſtimat, adjutore & conſiliario, id faciet. novit enim quanta tua ſit optimarum artium, & praecipue ſacrarum litterarum ſcientia, maximarum rerum uſus atque tractatio, apud regem potentiſsimum ſummoſque principes exiſtimatio & auctoritas, &, quod caput eſt, pietas in Deum, vitae integritas & innocentia, ac verae & catholicae religionis ſincerum ſtudium. quae quidem tot & tanta ſunt, ut quid potiſsimum in te homines laudare debeant, maximarum ne virtutum cumulum, an in quoque genere abſolutam ac perfectam earum formam, merito dubitari poſſit. illud autem exploratiſsi-

Digitized by Google

tiſsimum ſancta ſynodus habet, tam multa ab illuſtriſsima amplitudine veſtra ad communis cauſae utilitatem adjumenta allatum iri, ut ſibi nunquam minus jucundam ejus adventus memoriam futuram confidat, quam ille ipſe dies, quo venientem excepit, laetiſſimus ac jucundiſsimus omnibus illuxiſſe viſus eſt. itaque, illuſtriſsime domine, omnes hi ſanctiſsimi patres, quod, tam longo, difficili ac periculoſo itinere ſuſcepto, ad tuendam ſanctae matris eccleſiae dignitatem tanta animi alacritate accurreris, quod ſalvus & incolumis cum tot graviſsimorum patrum comitatu adveneris, quod tua praeſentia, auctoritate & ſplendore frui liceat, primum Deo immortali maximas gratias agunt, deinde tibi ex animo gratulantur, fauſtaque omnia ac felicia a domino precantur. caeterum, quae vel de communibus catholicae eccleſiae rebus, vel de privatis gallicarum eccleſiarum commodis proponenda erunt, ea ſancta ſynodus, quotieſcunque regis oratoribus, viris praeſtantiſſimis, vel illuſtriſſimae amplitudini veſtrae de iis dicendi locus & poteſtas dabitur, libentiſſime audiet. neque enim dubitat, quin ejus regis nomine, qui pueritiae commendationem a pietatis acerrima defenſione duxerit, cujuſque in omni vita praecipuum ornandae atque amplificandae religionis ſtudium eſſe debeat, illa proponantur, quae in primis cum vera Dei gloria, perpetuaque ſanctae ejus eccleſiae utilitate, & ſumma apoſtolicae ſedis dignitate & amplitudine conjuncta eſſe videantur.

Tertiae lucubrationi haec ex ejuſdem' *Hiſtoriae* libro XX. cap.16. n.7. praefixa ſunto: *Fra tanto al cardinal di Loreno venne opportunità di far'un'uficio accettevole ed onorevole inſieme. Gli giunſe una lettera, ſcritta al concilio, della reina Maria di Scozia, ſua nipote, e già moglie dell' ultimo rè di Francia* (Franciſcum II. intellige, qui anno Chr. N. 1560. aetatis ſuae decimoſeptimo, nonis decembris obierat): *ond'egli chieſe di preſentarla in una general congrega; ſi come ottenne il giorno decimo di maggio* (an.1563.). *Ivi la reina ſenſava la ſua impoſſibilità di mandar veſcovi al ſinodo: e prometteva ubbidienza perpetua ad eſſo ed alla ſede apoſtolica. Uditaſi la lettera, il cardinale con magnifica orazione, benchè non premeditata, com'egli diſſe, quando il ſegretario gliene chieſe la conſueta copia, amplificò &c. Fu riſpoſto dal ſegretario* (non ſua tamen, ſed dictata a Calinio oratione) *al cardinale con le forme convenienti verſo una sì religioſa e sì tribolata reina, e verſo la qualità e le parole del mediatore:*

MUTII CALINII LATINA LUCUBRATIO III.

Si minus antea exploratum ſanctae ſynodo fuiſſet Mariae, sereniſſimae Scotiae reginae, in catholicam religionem ſtudium ſummaque ejus in apoſtolicam ſedem pietas & obſervantia, nunc certe ex gravi & copioſa oratione illuſtriſſimae amplitudinis veſtrae id facile perſpici potuiſſet. tam multa enim ad declarandam illius optimam voluntatem perpetuamque in orthodoxa fide conſtantiam pie ac ſapienter collegit, ut neque ab ejus majeſtate quidquam deſiderari, neque ejus virtuti par laus reperiri poſſe videatur. veruntamen non ſolum quod nobiliſſimae reginae facta dictave omnia veluti excelſo & illuſtri loco poſita neminem latere poſſunt, ſed multo magis, quod ea pro Chriſti nomine fortiter geſſit, quae omnium ore atque ſermone merito celebrantur, ita ejus pietatem invictamque animi fortitudinem ſancta ſynodus ſemper eſt admirata, ut Deo immortali, qui ejus majeſtati tam piam & religioſam mentem dediſſet, maximas gratias agendas eſſe exiſtimaret. ac profecto, cum ſingularis beneficii loco ponendum ſit, quod plurimas adhuc nationes ac populos Deus ſibi reliquerit, quibus in tantis erro-

rum tenebris veritatis ſplendor luceat, & qui puram ſolidamque patrum noſtrorum doctrinam libentiſſimis animis ampicłantur, tum vera eximiam illam Chriſti domini noſtri in ſanctam eccleſiam, pro qua ſeipſum tradidit, caritatem ex eo maxime licet intueri, quod hiſce difficillimis temporibus principes aliquot ac reges ea virtute ex alto indutos excitarit, ut omnes ſuas opes, fortunas, vitam ipſam pro vera religione profundere parati ſint, ac non tam regnare, quam ſe communis omnium matris eccleſiae obſequentiſſimos filios ejuſque acerrimos propugnatores omnibus probare pulchrum & glorioſum putent. inter quos certe Mariae, Scotiae reginae, clariſſimum nomen memoriae hominum ſempiternae commendabitur. quam ob rem, illuſtriſſime & reverendiſs. domine, cum ejus majeſtatis vera in Deum pietas atque egregia, quam apoſtolicae ſedi perpetuo praeſtitit, obedientia omnibus cognita & perſpectiſſima ſit, grata quidem & jucunda ejus rei commemoratio ſacroſanctae ſynodo accidit. teſtificationem vero optimae illius mentis minime neceſſariam exiſtimat: tametſi, propterea quod graviſſima amplitudinis veſtrae auctoritas eſſe debeat, eam libentiſſime accipit. Illud autem moleſte admodum tulit, quod intellexerit, ejus majeſtatem tantis undique difficultatibus premi, ut vel de oratore, vel de regni ſui epiſcopis ad hoc ſacrum oecumenicum concilium mittendis deliberare non potuerit. neque enim ignorat ſancta ſynodus, quantum ornamenti, praeter Ferdinandi, chriſtianiſſimi caeſaris, aliorumque regum & principum legatos ſacra huic loco ex Scotiae legatione acceſſiſſet, neque dubitat, ſi ejus nationis praelati, viri ſcilicet doctrina, integritate & religione ornatiſſimi, una cum aliis, qui frequentes convenerunt, adeſſent, quin multa ad communis cauſae & privatim eccleſiarum ſuarum utilitatem afferre potuiſſent. ſed tamen, quando illi apud ſuos in grege domini cuſtodiendo tantopere laborant, a quo ut lupos & latrones queant defendere, ſumma illis & induſtria & vigilantia opus eſt, non ſolum eos tam neceſſarii muneris cauſa abeſſe facile patitur, verum, ne abeſſe quidem, jure optimo exiſtimat. Quod vero ad oratorem pertinet, nihil eſt praeterea, quod illius praeſentia a ſancta ſynodo magnopere requiratur, cum illuſtriſſimam amplitudinem veſtram vel Mariae reginae nomine mandata ſumma cum gravitate & prudentia exponentem audire liceat, vel ejus voluntatis locupletiorem teſtem ac veluti obſidem habitura ſit. Interea ſancta ſynodus mandatum veſtrum, prout juris eſt, libenter admittit; deinde vero Deum ex animo precari & obſecrare nunquam deſinet, ut, qui reginam, non humana ope & conſilio, ſed caeleſti virtute & praeſidio fidentem, ex tot ac tantis periculis eripuit, eam diutiſſime incolumem ſervet, eique vires addat, quibus inſtructa facile poſſit una cum regni finibus catholicae religionis nomen latiſſime propagare.

Quartae lucubrationi nihil eſt; quod ad eam illuſtrandam praemit tere ex Pallavicinii *Hiſtoria* poſſimus, niſi illa libri XXII. c.8. n.7. *Con queſte preparazioni s' entrò nella generale adunanza il giorno ſettimo di ſettembre* (an.1563.) *e quel dì fu anche ammeſſo l'ambaſciador di Malta* (Martinus Royas Portalrubienſis: qui quidem jam inde a menſe martio Tridentum advenerat, ſed, propter exortam inter eum ac reliquos eccleſiaſticorum principum oratores de ſedendi loco atque ordine controverſiam, publicis concilii conventibus ad eam diem abſtinuerat) *nell'ultimo luogo fra gli oratori eccleſiaſtici de' principi ſecolari, ciò è ſotto il veſcovo di Cortona: e ſi leſſe il breve del papa, che ſerbava illeſe le ragioni de' patriarchi, degli arciveſcovi e de' veſcovi. indi cominciaronſi a pronunziar i pareri ſopra gli articoli del matrimonio &c.* Sed neque heic neque alio *Hiſtoriae* ſuae loco Pallavicinius quidquam

quam de hujus oratoris conſueta ad patres alloquutione commemorat : quam tamen ab eo habitam declarat haec, quae ſequitur, patrum ipſorum nomine ad illum reſponſio :

MUTII CALINII LATINA LUCUBRATIO IV.

Etſi, quanta ſit ordinis veſtri pietas atque in tuenda vera religione fortitudo, univerſa chriſtiana reſp. quotidie experitur, ut eam verbis aliave ratione declarari minime opus fuerit, ſummam tamen ex eo voluptatem ſancta ſynodus percipit, quod magnus magiſter ſacraque ejus ſocietas tanto catholicae fidei ſtudio teneatur, ut ſibi illud ſatis eſſe non exiſtimarit, ſi tantum armis ac bellica virtute ab immaniſſimis hoſtibus defenderet, niſi etiam, quae ſua eſſet in Dei eccleſiam voluntas, quis ſenſus atque animus, in hoc ſacroſancto & legitimo conventu profiteretur, teſtatumque omnibus relinqueret. ac profecto, miſſa hac legatione, cum praeſertim in maximis belli curis & periculis verſetur, atque de impendente a barbaris calamitate depellenda dies noctesque cogitet, nullum videtur officii genus reliquum feciſſe, quo majorem hoc tempore pietatis & religionis ſuae ſignificationem dare potuiſſet. quamobrem ſancta ſynodus eum magni magiſtri ordiniſque veſtri praeclaram mentem & voluntatem toto animo amplectitur, de eaque magnas Deo immortali gratias agit, tum vero te, praeſtantiſſime orator, & venientem laetiſſima excepit, & ea prudenter graviterque exponentem, quae tui muneris eſſe videbantur, attente ac benigne audivit, mandatumque tuum, prout juris eſt, libenter admittit. Quod autem ad ordinis veſtri commoda & dignitatem, quae tam diligenter commendas, pertinet, tu quidem pro tui officii ratione pie & neceſſario id facis, tametſi, pro ea, quam omnibus ſancta ſynodus debet, caritate atque benevolentia, ſupervacaneum fortaſſe videri poſſit. verum, cum veſtri milites ad ſanctae ſynodi decreta conſervanda corporum & laterum ſuorum oppoſitus religioſe polliceantur, aequum eſt, ut ipſa etiam auctoritatem ſuam ad beneficia veſtra atque ornamenta omnia non tuenda ſolum, ſed etiam augenda liberaliter conferat. quod quidem quemadmodum prolixe & libentiſſimo animo vobis repromittit ac ſpondet, ita, quotieſcunque occaſio dabitur, libentius re ipſa cumulatiſſime praeſtabit.

Poſtrema eſt quaedam ad quemdam Alexium gravis, ingenioſa, pereleganѕ epiſtola, Interamnae ſcripta anno ſive 1567. ſive 1568. ſive 1569. ſive 1570. non enim diutius ejus urbis epiſcopus Calinius vixit, ibidem die 6. apr. ultimi hujus anni 1570. mortuus.

MUTII CALINII LATINA LUCUBRATIO V.

Aut nulla aut communis utriuſque noſtrum culpa videri poteſt, quod raro litteras mittamus, &, quod unum perfruendae amicitiae reliquum eſt officium, adeo negligenter colamus. at ego proprie in eo reprehendendus ſum, quod etiam humaniſſimis litteris abs te provocatus, tam ſero reſpondeam; ut, ſi mecum ſummo jure agatur, ne reſpondiſſe quidem exiſtimandus ſim. nam, ut vos in ſcholae concertationibus, cum aliquid de adverſario quaeritur, ſi is longo poſt intervallo reſponſum dederit, non tam ab eo reſponderi, quam ſomnia aliqua narrari, aut inepte & alieno tempore novam quaeſtionem poni ſoletis putare, ita etiam in hac litterarum miſſione uſuvenit. etenim, qui ſingula officiorum momenta diligentius expendunt, ſi quis in reſpondenda nimia tarditate utatur, eum in eandem vituperationem incidere, non injuria fortaſſe arbitrantur. illud vero in primis mihi laetandum eſſe ſentio, tibi ita perſuaſum eſſe, te a me unice amari, ut facile credam, quodcunque id crimen ab aliis judicetur, me quidem abs te, ut maxime, negligentiae tantum nomine

ob eam

ob eam rem culpatum iri. quo quid levius amico objici queat, non video: ſi tamen hoc etiam in amicitia peccatum dicendum eſt. ament amici inter ſe, atque id vere & ex animo faciant. nihil enim fictum, nihil temporis cauſa ſimulatum chriſtiana praeſertim familiaritas & neceſſitudo patitur. quae vero ad ſignificandam benevolentiam non tam neceſſaria ſunt, quam jucunditatis cujuſdam cauſa expetuntur, quemadmodum, ſi ab amicis tribuantur, iis libenter frui debemus, ita requirenda aſpere non ſunt, aut exigenda cum ulla animi acerbitate & offenſione. quod quidem ut abs te ne fiat, cum propter ſummam humanitatem tuam, tum ob meum erga te tibi cognitum amorem atque perſpectum, ne vereri quidem mihi in mentem venit. an vero, cum tu maximis occupationibus diſtentus litteras ad me dare ſuavitatis & officii pleniſſimas non graveris, de tuis rebus omnibus tam amanter, tam familiariter ſcribas, ut ipſe tecum colloqui videaris, fieri poſſe dubitem, ut, quoniam ſerius tuis litteris reſponderim, id a te durius vel in aliam partem accipiatur, quam in eam, quae mei facti probabiliorem excuſationem habeat? equidem non committam, ut, quod ipſe me praeſtaturum eſſe polliceri poſſum, ſi mihi diutius litterae tuae fuiſſent expectandae, id quidem de te eo facilius non credam; propterea quod optime novi, quantum tibi concedere debeam in omni virtutis & humanitatis genere.

Venio nunc ad illam epiſtolae tuae partem, in qua de Nerii, ſocii tui, utriuſque noſtrum amantiſſimi, morte ea ſcribis, quae me varie affecerunt; quod item tibi accidiſſe ex iis litteris animadverti. doleo, & vehementer commoveor, nos tali viro orbatos eſſe, ex cujus doctrina, integritate & religione maximum uſum nunc quidem percipiebamus, majores vero & uberiores fructus licebat expectare, cum aetatis maturitas acceſſiſſet. ut autem eam jacturam graviorem exiſtimemus, facit miſera haec temporum conditio, rerumque omnium confuſio & perturbatio. etenim tam multis undique malis chriſtiana pietas premitur, ut magnopere indigeamus iis hominibus, qui & hoſtes fidei ſacrarum litterarum ſcientia convincere ac refellere, & fidelem populum veritatis doctrina confirmare, atque ad meliorem vitae rationem ac diſciplinam tum morum ſanctiſſimorum exemplo perducere, tum ſpiritualis eloquentiae quibuſdam quaſi facibus inflammare poſſint. quibus rebus omnibus quantum valuerit Nerius, non ſolum tu ipſe es optimus teſtis, caeterique veſtrae ſocietatis homines graviſſimi, qui cum eo multos annos familiariſſime & conjunctiſſime vixerunt, verum etiam pleraeque nobiliſſimae civitates, atque ipſa inprimis Roma, fidei ſedes & domicilium, tanta cum voluptate & ſolidae utilitatis fructu expertae ſunt, ut nemini mirum eſſe debeat, ſi optimi & doctiſſimi viri immaturam mortem graviter doleamus, ex qua non mediocris dolor & incommodum ad quamplurimos perventurum ſit.

Verum, ſi rurſus referamus animum ad eas moleſtias, ex quibus moriens Dei benignitate ereptus eſt, cum praeſertim hoc tempore tot caſibus communis hominum vita propoſita ſit, magna profecto ex parte dolorem noſtrum ea cogitatione levari ſentiemus. maximam praeterea vim ad animi noſtri maerorem minuendum & veram conſolationem afferet ejus innocentiae & probitatis, pieque & religioſe actae ab eo vitae memoria. nam, quod a puero ſanctiſſimum vivendi inſtitutum cepit, in eo uſque ad extremum ſpiritum ita perſeveravit, ut majores ad perfectum virtutis habitum progreſſiones in dies facere ſummo labore & ſtudio contenderit, &, quod docet apoſtolus, quae retro ſunt, obliviſcens, ad ea vero, quae priora ſunt, extendens ſe ipſum, abjecta omni rerum terrenarum cura, unam perpetuae beatitudinis gloriam celſo & erecto animo ſemper ſpectaverit. quare, ſi ulla eſt recte factorum merces, quam quidem ampliſſimam a Deo conſtitutam

eſſe

eſſe fateri cogimur, cum Nerio, quaſi ex longa peregrinatione in patriam revertenti, laeta omnia & felicia contigiſſe, ſperare nobis liceat, quid eſt, quod aut noſtram aut illius vicem doleamus, vel potius quid prohibet, quo minus hac ſpe ſuſtentati tum ei tum nobis ipſis vehementer gratulemur? Vivit ille (ita enim divinae clementiae fidentes audacter de eo ſentimus & dicimus) vivit, inquam, in lumine ſanctorum, àc, dum ſtabili immenſae felicitatis poſſeſſione gaudet, noſtri memor, quos quidem in terris antea amavit, nunc vero in caeleſtium concilio collocatus perfecta caritate complectitur, orare Deum nunquam intermittit, ut nos pro ſua bonitate dignos efficiat, qui ex hiſce tenebris aliquando educti ad eandem lucem contuendam, & ſummi boni ſpeciem & pulchritudinem contemplandam evolemus. Haec autem mei potius, quam tui conſolandi cauſa, a me ſcripta eſſe exiſtimabis. neque enim opus eſt, ut ego te his de rebus vel doceam vel admoneam, quae tu pro tua doctrina & prudentia doctiſſime & prudentiſſime ſoles colligere, cum aliorum animi a dolore atque aegritudine ad chriſtianam tranquillitatem & moderationem traducendi ſunt. Tu valebis, mi Alexi, mihique ut Deum immortalem propitium reddas, tuis aſſiduis precibus curabis. Vicarius meus tibi plurimum ſalutem aſcribit. Ego Filiuſium ſocium tuum, mei amantiſſimum ac ſingulari virtute & religione praeditum, velim ſalvere jubeas meis verbis. Interamnae.

De *Filiuſio*, ſive etiam *Filiuclo* (utroque enim modo legi in exemplari poteſt, in quo ſexta ejus nominis littera latet quodammodo ſub litura), de *Nerio*, denique de *Alexio* ipſo, ad quem data harc eſt epiſtola, nihil comperti habeo. tantum ſuſpicari poſſum, fuiſſe eos omnes ſocietatis Jeſu homines; ſuſpicari, inquam: nam *ſocietatis* & *ſociorum* nomina, quae non ſemel in ipſa epiſtola occurrunt, poſſunt etiam non inuſitate de quovis alio ſacrorum hominum coetu dici atque intelligi. De *vicario* autem, cujus nomine ſalus in extrema epiſtola adſcribitur, haec in quibuſdam ipſius Calinii ad card. Amulium litteris, die 19. maji an. 1567. Romam Interamna datis, leguntur: *Il mio vicario meſſer Gio: Antonio Sordo, perſona molto virtuoſa & timorata di Dio, darà conto alla ſignoria voſtra illuſtriſſima &c.*

Nolo autem exiſtimari, ſuperiores Calinii lucubrationes omnes in lucem nunc primum prodire. nam primam ac ſecundam Dominicus Farrius anno 1567. Venetiis ediderat in quodam libello, cujus exempla vix jam comparent, cuique titulum fecit: *Orationes, reſponſa, literae ac mandata, ex actis concilii tridentini collecta*. in quo tamen libello Calinii nomen non niſi ſecundae lucubrationi inſcriptum eſt. Ejuſdem item nomen praetermiſſum eſt in alio quodam libello, inventu perquam difficili, ac paucis propterea noto, quem ipſe conſcripſit, editque *Romae apud Julium Accoltum* anno 1568. hoc titulo: *Conſtitutiones ſynodales ſanctae eccleſiae interamnatis, editae ac promulgatae in ſynodo dioeceſana, habita anno* 1567. Ac memini, cum Calinii epiſtolarum volumen illud ſecundum, de quo ſupra dixi, pervolutarem, incidere me in quamdam, in qua appellationem illam *ſanctae*, eccleſiae interamnati a ſe tributam, atque a neſcio quo reprehenſam, accurate vereque propugnat.

Denique, ne quidquam, quod de Calinio memoria dignum ſciam, & vulgo neſciri exiſtimem, a me praetereatur, illud dicere non omittam, ejus operam atque induſtriam, praeter *catechiſmum*, in *indice* etiam, in *breviario*, in *miſſali* fuiſſe verſatam. id ſatis declaratum loco illo epiſtolae, quam, ad aenonenſium epiſcopum ab eo datam, ſupra retulimus, debet videri, *Oltra l'indice de' libri, ch'è già ſtato publicato, & il breviario & il meſſale, che ſi laſceranno riformati* (a ſe nempe atque a Fuſcarario, Roma primo quoque tempore profecturis),

ris), *per doverli poi ſtampare a ſuo tempo, anche del catechiſmo ſi metterà tal'ordine, che con l'ajuto di Dio ſi poſſa con maggior commodità condurre l'opera al ſuo fine, quando ciaſcun di noi ritornerà alla ſua chieſa.* Sed habeo de *indice*, ac de *breviario* certiora Calinii operae argumenta; de *indice* quidem, ipſius litteras ad card. Cornelium die 12. febr. an. 1562. Tridento datas, in quibus, *La congregatione*, inquit, *ſi è fatta, e ſi è finito di votare ſopra la materia de' libri. e, perchè tutt' i padri ſono convenuti in queſto, che i ſignori legati facciano una deputatione di perſone atte a fare ſimil' eſamine, le loro ſignorie illuſtriſſime hanno a ciò eletto il veſcovo di Modena, il veſcovo di Viviers, il veſcovo di Lerida, e l'arciveſcovo di Zara; ſe non è ſtato errore: di che ſto in gran dubio per le digniſſime qualità de' colleghi.* de *breviario* autem quanti vis pretii litteras item habeo, ab Aegidio Fuſcarario, mutinenſium epiſcopo, paucis ante, quam Romae moreretur, diebus, ex ipſo, in quo aegrotus decumbebat, lecto ad ſummum pontificem Pium IV. datas; ab Oltrocchio inter S. Caroli Borromaei mss. collectanea, quae in ambroſiana mediolanenſi bibliotheca adſervantur, repertas, mecumque ea, qua conſuevit, humanitate communicatas. eae ſunt hujuſmodi:

Beatiſſime pater.

Etſi, pro munere divini officii componendi, reverendiſſimis archiepiſcopis Lanciano, & Jadrenſi, mihique injuncto, ejuſdem cum illis fui ſententiae, ut officium ſanctiſs. virginis intermitteretur, nunc tamen ſaniore conſilio attendens, quam optimis rationibus ab antiquis patribus conſtitutum ſit, in hanc uſque diem ubique recitandum, ac quam neceſſarium ſit eccleſiae, tot vitiorum haereſumque tempeſtatibus jactatae, opem Dei per ſuam matrem ac ceteros ſanctos (ut ſingulis ejuſmodi officii horis fit) implorare atque impetrare; ſupplex a ſanctitate tua peto, quae ipſam eccleſiam afflictam ac pene jacentem excitare atque erigere, in portumque tutiſſimum deducere inſtituit, ut, nulla prioris meae ſententiae habita ratione, hoc divinum officium in eccleſia, ut hactenus, retinendum, atque adeo illam ſtellam lucidiſſimam ſanctiſſimam virginem, eoſdemque omnes ſanctos ſingulis horis perpetuo invocandos curet.

Ex lecto, die XVII. *decembris* 1564.

Aegidius Foſcherarius epiſcopus mutinenſis.

Iiſdem porro litteris hoc monumentum ipſe fortaſſe S. Carolus adſcribendum poſt Fuſcararii mortem curavit:

Ego presbyter Otho Parentus Mortarienſis, juris can. ac theologiae doctor, fidem facio, hanc fuiſſe ſententiam reverendiſs. epiſcopi mutinenſis, quam eiſdem verbis, paulo antequam e vita excederet, declaravit.

Longae, neque fortaſſe injucundae diſputationis materiem hae mihi Fuſcararii litterae ſuppeditare poſſent. ſed non id nunc agendum eſt. hoc, quod propoſueram, ex iis intelligi hoc tempore unum volo, jadrenſis archiepiſcopi, hoc eſt Calinii, operam in *breviario* quoque *componendo* eſſe verſatam.

Et, quoniam de Calinii doctrina tam multa ſunt a nobis commemorata, aliquid etiam de eximiis ejus virtutibus, quae fuerunt ad hanc diem, aeque atque doctrina, vulgo ignoratae, ac de vitae ſingulari ſanctitate breviter extremo hoc loco dicamus; ſive potius Lancillotum Gubernarium, interamnatis eccleſiae canonicum, qui ſupremum aegrotanti adfuit, narrantem audiamus in quibuſdam litteris, ad eumdem illum anonymum firmani illius codicis, de quo ſupra dictum eſt, adnotatorem datis; qui earum exemplum in alterius codicis, *catechiſmum* item, Venetiis editum, continentis, calce, ſua ipſe manu perſcripſit:

Copia, inquit, *di una lettera, ſcrittami in riſpoſta d'una mia.*

„ *Interno al fatto del depoſito di monſi-*

plicandi ea, quae illi contuliſſent, negotium Pogiano dedit (34).

monſignor Calino, non ſu fatta coſa alcuna nella ſepultura. &, ſe bene il fratello diſſe volercela fare, nondimeno non fece coſa alcuna... Eſſo era tenuto un' homo ſanto nella noſtra città: dava il ſuo tutto per elemoſina; & non li baſtava l'entrata del ſuo veſcovato, ma ſi faceva venire denari dal paeſe per fare la carità. quando fu ammalato, ſece chiamare tutti i ſuoi canonici, & dal ſuo confeſſore ſecretamente ſi fece levare un cilicio di crini: & poi fece un ſermone, che tutti piangevamo: &, data la ſua benedittione, in ſatto ſpirò. Io fui preſente alla ſua infirmità, come canonico. ch'è quanta poſſo dirle. Di Terni li 12. di gennaro 1602.

Lancillotto Gubernari. „

Sed de Calinio nunc quidem ſatis. ad Pogianum enim me jampridem Gratianus revocat.

(34) Uni Pogiano totius *catechiſmi* latine explicandi negocium a Pio IV. datum non modo Gratianus hoc loco ſignificat, verum etiam Alexander Trivius in ſuis ad Gratianum ipſum litteris, Colonia die 29. dec. an. 1584. Romam datis, affirmat: quarum heic ego priorem partem (ſunt enim longiuſculae, ac de multis aliis rebus ſcriptae), de Pogiani opera, praeter *catechiſmum*, in *breviario* etiam *romano* collocata, deque his ipſis ejus epiſtolis, quas nunc primum in lucem emittimus, agentem, ex autographo, quod penes nos eſt, deſcribam.

Reverendo Domino Ant. Mariae Gratiano N. (hoc videtur poſuiſſe Trivius, propterea quod neſciret, ſive non meminiſſet, cujus loci abbas Gratianus eſſet. erat autem *Sanctae Crucis* ad Saxum-ferratum in Sentinatibus ille tum abbas) *abbati digniſſimo pariter atque doctiſſimo A. T. clientum minimus S. P. D.*

S. Graviter equidem moleſteque tuli, doctiſſime ſuaviſſimeque Gratiane, quod, cum ſanctiſſimi domini noſtri oſculandis pro more pedibus, nonnulliſque praeterea aliis, quae ad afflictae hujus provinciae pacem religionemque, tantum non penitus profligatam, reſtituendam pertinere videbantur, exponendis, a ſereniſſimo & reverendiſſ. principe Erneſto, tunc primum in colonienſem archiepiſcopum electo, ablegatus in urbem ſuperiori aeſtate veniſſem, te, cui tantum me debere intelligebam, nec complecti nec videre licuerit. nam, ſi id mihi obtinere, qui alioquin ad omnem mihi infelicitatem natus videor, licuiſſet, praeter ſummam voluptatem, quam ex eo congreſſu percepturus fuiſſem, id me conſequuturum ſane confidebam, uti epiſtolarum doctiſſimi quondam viri Julii Pogiani volumen, tuo, cum in Polonia illuſtriſſimum & reverendiſſ. cardinalem Commendonum, ad ejus regni regem & ordines de latere legatum, ſequuti degeremus, juſſu in viginti duos libros a me diſtributum, & a Stanevio non inſcite deſcriptum, hic Coloniae, ad perpetuam tanti viri memoriam, ſtudioſorumque utilitatem, aeneis characteribus excuſum, in publicum edendi cauſa mecum in Germaniam auferre licuiſſet. neque enim, te libenter commiſſurum unquam, exiſtimabam, ut tua culpa tanti viri, quem vivum ſemper coluiſti, memoria, cum manifeſto etiam publico detrimento, intercidiſſe videri aliquando poſſit. etſi enim, quam accuratus aeſtimator latinae & romanae puritatis fuerit, ex ejus libelli, quem Joannes Chryſoſtomus de Virginitate graece conſcriptum reliquit, verſione, ex catechiſmi, breviarique, ut vocant, romani, hujus viri divino ingenio elaboratorum, publicatione, veluti ex ungue leonem aeſtimantes intelligere aliquo modo poſſunt, ejuſmodi tamen non ſunt, ut ab interitu memoriam ejus vindicare poſſint. ut enim notiſſimum eſt, in Chryſoſtomi

ſoſtomi unico illo ſermone convertendo feliciter eſſe verſatum, ita pauciſſimi norunt, catechiſmi & breviarii nominibus quicquam ipſius ſtudiis & laboribus deberi. quamobrem, pro tua in eum pietate, quam erga defuncti manes te retinere non dubito, & pro ſingulari mea in te obſervantia, etiam atque etiam rogo & obteſtor, ut eam cogitationem ſuſcipere velis, quomodo in vulgus emitti ii libri poſſint &c. Ita Trivius.

At Carolus a Baſilica-Petri *breviarii* quidem hiſtorias (hoc eſt eas, quas *ſanctorum lectiones* vocant) ab uno Pogiano latinas factas concedit; *catechiſmi* vero non niſi *partem* ab eo latinitate donatam confirmat. ait enim loco, quem ſupra integrum attulimus, ſic, *Factum eſt, ut concilii mediolanenſis primi decreta, & romani breviarii hiſtoriae, quae in manibus habentur, ejus ſtilo, magna puritatis & facilitatis laude conſcriberentur, & praeterea etiam catechiſmi romani pars.* Antonius autem Poſſevinius in *Apparatu ſacro* (tom. II. pag. 305. edit. ven. an. 1606.): *Julius*, inquit, *Pogianus S. Joannis Chryſoſtomi librum de Virginitate e graeco bene latinum reddidit; quam verſionem Plantinus Antuerpiae protulit in lucem. Feruntur autem ejus lectiones hiſtoricae breviarii romani ſub Pio V. pontifice max. Ejus etiam ſtili opus eſt ultimum caput romani catechiſmi.* Hoc quidem quemadmodum Poſſevinius dicat, antequam ad reliqua pergamus, conſiderandum eſt.

In quattuor omnino partes tributus eſt *catechiſmi romani* liber; quarum prima eſt *de ſymbolo*, altera *de ſacramentis*, tertia *de decalogo*, quarta *de oratione dominica*. tum ſingulae partes in plura vel pauciora capita diſtributae ſunt; quorum ultimum in parte quarta, prope omnium breviſſimum, in dictionis *Amen* explicatione verſatur. conſtat autem, Pogianum menſes omnino quattuor in *catechiſmo* conſcribendo impendiſſe: idque illum teſtificantem mox audiemus. num igitur, quattuor menſium labore non niſi *caput* illud *ultimum* hominem confeciſſe, credemus, qui, qua facultate in latine ſcribendo ac facilitate fuit, ſemihorae ſpatio totum negocium illud tranſigere potuiſſet? Dicamus ergo, Poſſevinium, cum Pogiani opus eſſe *ultimum catechiſmi caput* dixit, *capitis* appellatione, non partis illius quartae particulam illam ultimam, ſed ultimam univerſi operis, in quattuor partes ac tamquam rerum capita diſtributi, partitionem atque materiam intelligi voluiſſe.

Jam, quum Gratianus Triviuſque totum *catechiſmi* opus Pogiani ſtilo, Carolus autem a Baſilica-Petri ac Poſſevinius non niſi totius operis partem adjudicent, utris tandem credendum eſt? iis, opinor, quibus Pogianus ipſe teſtimonio ſuo ſuffragetur. Pogianum igitur de ſe ipſum teſtificantem audiamus. menſe decembri anni 1564. ad Hannibalem Minalem ſcribens, poſt illa, jam ſemel a nobis recitata, *Datum eſt negotium a pontifice max. tribus epiſcopis, ut ex decreto tridentini concilii commentarios componerent chriſtianae diſciplinae, ex quibus paratam & promptam habere poſſent ſacerdotes materiam ac rationem inſtituendi eos, qui ipſorum fidei prudentiaeque commiſſi eſſent*, ita pergit ſcribere: *Ad haec conſcribenda ſum ego etiam adhibitus. qua in ſcriptione quatuor ipſos menſes poſui: ut ab eo munere mihi nihil reliquum fuerit vacui temporis.* Ait, *ſe etiam* ad illa conſcribenda fuiſſe adhibitum. non igitur unus Pogianus fuit adhibitus, neque uno ipſius ſtilo *catechiſmi* liber conſcriptus aut eſt, aut certe, tum cum illa ad Minalem ſcribebat, adhuc fuerat. nam poſtea quid acciderit, mox videbimus.

Quaeramus nunc, quam potiſſimum ejus partem conſcribendam ſuſceperit. quartam opinor, quae eſt *de oratione dominica*; eam nempe ipſam, quam *ultimum catechiſmi caput* a Poſſevinio eſſe appellatam vidimus. conſentit cum Poſſevinio firmani illius,

de quo

de quo ſupra dictum eſt, codicis adnotator; cujus haec ſunt:

Aldus Manutius dixit, quod Mutius Calinus ſcripſit ſuper articulis fidei & ſacramentis: Petrus Galeſinus ſuper decalogo: Julius Pogianus ſuper oratione dominica.

De Calinio idem paullo ante ab alio anonymo audieramus: niſi quod firmanus hic, ſcriptione dumtaxat ac ſtilo, non etiam compoſitione ac materia, Calinii in *catechiſmo* provinciam circumſcribere videtur; ille alter nihil proprie ac nominatim definierat. De Galeſinio, quem caeteroqui virum doctum & latinis graeciſque litteris eruditum fuiſſe ſciebam, niſi me hic anonymus monuiſſet, ne ſuſpicari quidem mihi in mentem veniſſet. De Paullo autem Manutio vides, ne heic quidem, ubi Aldi filii teſtimonium affertur, ullam mentionem fieri. At de Pogiano mirifice opinio noſtra, Poſſevinii teſtimonio illo nixa, firmano hoc monumento confirmatur. Potuit, qui illa ſcripſit, ſive falli, ſive etiam fallere lecturos voluiſſe. nos, qui ea legimus, ſiquidem hominis ſive errorem, ſive mendacium coarguere non poſſumus, temere & injuſte faciamus, ſi alterutrum in ejus teſtimonio ineſſe ſuſpicemur: quum praeſertim pleriſque ab eo dictis fidem tam multi alii, minime ſuſpecti, teſtes faciant.

Verum, ſive non illos, in hoc firmano monumento nominatos, ſed alios, aut non eos ſolos, ſed plures, in latina *catechiſmi* explicatione collegas Pogianus habuit, ſive alia ei quaedam, non poſtrema illa de oratione dominica operis pars ac tamquam provincia primum obtigerat, ſic tamen ſtatuo, fuiſſe quidem initio a pluribus in illa ſcriptione elaboratum, & ſuam quemque in univerſum opus tamquam ſymbolam contuliſſe, verum deinde, inſtaurata rurſum re atque opera, ad unum illam totam procurationem rediiſſe, ſic, ut reliquorum ſcriptionis recognitio ac retractatio & in unam eamdemque ſingularum partium ſpeciem conformatio uni, hoc eſt Pogiano, fuerit demandata. id cum totius operis unus ſonus atque idem ſtilus, & mira cum reliquis ejus ſcriptis ac plane gemina ſimilitudo declarat; tum ipſe ſuis quibuſdam ad Commendonum litteris, die 5. apr. an. 1565. Roma in Poloniam datis, non obſcure ſignificat: *Non excuſabo*, inquit, *multiplices occupationes tum literarum, quae mihi quotidie ſcribendae ſunt & proprie Borromaei, & communiter ejuſdem undecimque cardinalium nomine, quos ſibi pontifex in conſilium adhibuit ad explicandam, ubi opus ſit, tridentini concilii ſententiam, tum rationis cujuſdam ex concilii auctoritate erudiendi chriſtianos homines ad ſalutarem diſciplinam, romanique breviarii: ad quod tanquam aedificium, me, quaſi fabrum, magna ex parte ipſi operis architecti adhibendum putaverunt. nam, etſi concurrit, ut proximis cardinalium comitiis & haec & alia a me maxime ſcriberentur, potui tamen ex ea opera tantum eripere temporis, praeſertim in hac mea ſubita quodammodo ac neceſſaria in ſcribendo negligentia, tibi ut illud debitum officium* (gratulationis de cardinalatu) *perſolverem*. Quae *proxima cardinalium comitia* vocat, cardinalium creationem intellige, quos Pius IV. proxime, hoc eſt die ſuperioris menſis martii duodecimo, renunciarat. quo ipſo comitiorum ſive creationis tempore, ait, ſe, praeter illa alia multa, in *catechiſmo* etiam *ſcribendo* occupatum fuiſſe. Atqui menſe decembri ſuperioris anni 1564. abſolviſſe jam ſe eam *catechiſmi* partem, ad quam *conſcribendam* a tribus illis epiſcopis *adhibitus* fuerat, Hannibali Minali ſcripſerat. ait enim: *Qua in ſcriptione quattuor ipſos menſes poſui, ſic, ut ab eo munere mihi nihil reliquum fuerit vacui temporis. quare, etſi,* ILLA CONFECTA RE, *premor praeterea onere ſcribendarum epiſtolarum octo cardinalium nomine, quibus pontifex max. tridentini concilii cognitionem dedit, tamen diutius hoc ad te* lite-

narrantes ſaepe audivi quatuor illos viros (35), nullam unquam rem fuiſſe tam difficilem ad explicandum (ut ſpiſſa multa ſunt in ſa-

literarum officio ſuperſedere non potui. Qui menſe decembri anni 1564. *rem illam*, hoc eſt *catechiſmi* eam partem, ad quam *conſcribendam* a tribus illis epiſcopis adhibitus fuerat, a ſe eſſe *confectam* ad Minalem ſcribit, idemque rurſus menſe aprili inſequentis anni ad Commendonum ſcribit, fuiſſe ſe in *catechiſmo ſcribendo*, cardinaliciorum comitiorum tempore, quae in ſuperioris menſis duodecimum diem inciderant, occupatum, nonne is novum ſe *catechiſmi ſcribendi* laborem ſuſcepiſſe teſtificatur, &, ſiquidem ſuum penſum anno ſuperiore *confecerat*, in aliorum opere ſive reficiendo ſive perficiendo fuiſſe hoc ipſo anno 1565. verſatum? Potuit enim hoc fieri (neque, qui rei eventum conſiderarit, aliter factum eſſe judicabit), ut Pogiani in *catechiſmo* conſcribendo collegae minus vel ſibi ipſi vel caeteris in iis, in quibus quiſque elaborarat, totius operis partibus ſatisfecerint; ad eumque propterea aditum ſit, ab eoque impetratum, ut, quae ab illis ſcripta eſſent, recognoſceret, & eumdem univerſo operi, veluti cuidam aedificio, latinitatis ſuae tamquam colorem allineret. Ita & ii, qui hominem *catechiſmi* partem conſcripſiſſe affirmarunt, Carolus a Baſilica-Petri & Poſſevinius, vera dixerunt, neque ii, qui totam ejus conſcripti laudem illi tribuerunt, Gratianus & Trivius, mentiti ſunt. vere enim & non omnia conſcripſit, qui ſcriptionis collegas anno 1564. habuerat, & non partem modo conſcripſit, qui collegarum quoque ſcripta poſtea recognovit, eaque ad ſcriptorum ſuorum elegantiam ſplendoremque revocavit.

(35) Quattuor illos viros, theologiae laude praeſtantes, quos Pius IV. ad *catechiſmi* opus componendum delegerat, fuiſſe Calinium, Fuſcararium, Marinium, ac Fureirium ſupra vidimus. num ab his omnibus audire Gratianus potuit, quod ab iis audiſſe ſe, ac ſaepe quidem audiſſe, dicit? certe non potuit. nam menſe octobri anni 1563. (hoc eſt antequam de *catechiſmo* conſcribendo cogitare aut adeo ſuſpicari Pogianus potuiſſet) ipſe in Poloniam cum Commendono, pontificis max. ad Sigiſmundum Auguſtum nuncio, profectus, inde non niſi menſe item octobri anni 1566. in Italiam redierat: cum & Fuſcararius menſe decembri an. 1564. diem ſupremum ſuum obiiſſet, & Fureirius menſe aprili an. 1565. in Luſitaniam revertiſſet. ab his igitur duobus id audire non potuit. quid ergo eſt? num mentitum dicemus? minime id quidem, ſed hoc dumtaxat, parum eum diligenter in hac tota *catechiſmi* componendi conſcribendique narratione eſſe verſatum, &, actorum ac temporum ratione non ſatis animadverſa atque notata, in alias perſonas, quam quas rerum ſeries atque ordo poſtulabat, narrantem incurriſſe. Narrandi ejuſmodi initium ſumſit, ut, cum de Pii V. pontificatu agere coepiſſet, tum demum *catechiſmi* mentionem intulerit, ea omnia ſilentio praeteriens, quae tam multa vidimus in eo negocio ſub Pio IV. contigiſſe. Immutata vero eſt ſub Pio V. rerum ratio, actumque non de componendo conſcribendove, ſed de edendo, qui jam compoſitus conſcriptuſque erat, *catechiſmo*. viſum eſt tamen faciendum, ut, antequam liber ad excudendum Paullo Manutio traderetur, aliqui eum theologi atque eruditi viri, quemadmodum in reliquis edendis libris fieri conſuevit, publica auctoritate recognoſcerent, diligenter expenderent, &, ſicubi opus eſſet, emendarent ac perpolirent. id vel ante Pii V. pontificatum coepiſſe jam agi, parti-

in ſacrorum diſciplina), quin facilis Julio fuerit, & quam ille non

particula quaedam card. Borromaei litterarum, die 27. dec. anni 1564. ad card. Hoſium in Poloniam Roma datarum, docet. ea eſt hujuſmodi: *Catechiſmum habemus jam abſolutum, doctiſſimorumque hominum ingenio & induſtria elaboratum: quem nunc* perpoliunt, *ut, cum manus extrema acceſſerit, opus concinnius atque perfectius evulgetur*.

Quod quidem Borromaei teſtimonium, caeteraque tum ejuſdem, tum aliorum, quae tam multa a nobis in ſuperioribus allata ſunt, ne quis infirmari atque infringi iis litteris poſſe putet, quae Pii V. nomine ipſius *catechiſmi* voluminі, quod anno 1566. a Paullo Manutio excuſum prodiit, praefixae viſuntur, paullisper heic mihi, antequam ad reliqua, quae dicere inſtitueram, pergam, inſiſtendum eſt. hoc autem eſt earum litterarum initium: *Paſtorali officio cupientes, quam diligentiſſime poſſumus, divina adjuvante gratia, fungi, & ea, quae ſacro tridentino concilio ſtatuta & decreta fuerunt, exequi, curavimus, ut a delectis aliquot theologis in hac alma urbe componeretur catechiſmus, quo Chriſti fideles de iis rebus, quas eos noſſe, profiteri & ſervare oporteret, parochorum ſuorum diligentia edocerentur*. Quid illa, *curavimus, ut componeretur catechiſmus*? non id Pius IV. proxime ante Pium V. *curaverat*? non etiam ante Pii V. pontificatum *abſolutus* jam, Borromaeo teſte, *doctiſſimorumque hominum ingenio & induſtria elaboratus catechiſmus* fuerat? an alium *catechiſmum* Pius IV. alium Pius V. *componendum curavit*? quid igitur illo factum eſt, quem Pius IV. *curarat*? qui potuit autem is, qui tum prodiit, quemque nunc habemus, tanta doctrina ac tam multiplici eruditione refertus, ut multorum theologicorum voluminum unus inſtar habere videatur, tanta induſtria elaboratus, tantaque latini ſermonis elegantia perfectus; qui potuit, inquam, primis Pii V. pontificatus ſeptem menſibus a quibuſvis vel electiſſimis theologis componi; tum ab Alexio Figliuccio in italicam linguam converti, denique a Paullo Manutio tam diligenter excudi, latine quidem bis, ſemel in folio, ut ajunt, iterum in quarto, italice vero ſemel in octavo? quas omnes editiones menſe ſeptembri ejuſdem anni 1566. perfectas, infra videbimus. Omnino dicendum eſt, vocem illam *componeretur* aut minus conſiderate ab eo, qui illas litteras Pii V. nomine ſcripſit, fuiſſe adhibitam, aut non omnem impenſam *catechiſmo* operam, ſed aliquam eamque extremam, ſignificare, aut non tam Pii V. pontificis proprie, quam univerſe pontificatus ac ſedis apoſtolicae nomine eſſe uſurpatam: denique quidvis dicendum eſt potius, quam ut Borromaeum, caeteroſque illius temporis aequales, qui catechiſmum ante Pii V. pontificatum & *compoſitum* & *abſolutum* ſcriptis ſuis tam multis prodiderunt, eſſe mentitos ſuſpicemus.

Nihilne igitur a Pio V. profectum eſt, quod ad *catechiſmi* opus pertineret? immo operis perpolitio atque perfectio, editio ac promulgatio, ſumma denique dignitas atque auctoritas Pio V. debetur. is enim, non ita multo poſt initum pontificatum, doctiſſimorum hominum quemdam coetum (id quod dicere exorſi eramus) inſtituit, iiſque operis cognitionem, judicium caſtigationemque permiſit. de quo coetu ſunt illa ab anonymo firmani exemplaris adnotatore perſcripta:

Fr. Franciſcus Forerius Luſitanus Dominicanus

Leonardus Marinus Januenſis, Archiepiſcopus Lancianenſis

Aegidius Fuſcararius Bononienſis; Mutinenſis epiſcopus

Poſt

non aliquo lumine eloquentiae (36) illuſtrarit . Liber editus

Poſt concilium , mandante pontifice , catechiſmum confecerunt .

Gul. Syrletus Cardinalis utrique operi adjunctus , adhibitis fratribus

Thoma Manrique ſacri palatii magiſtro

Euſtachio Lucatello ord. praed. procuratore, & compluribus doctiſſimis viris , dictum catechiſmum expolivit . Ita teſtatur Fr. Felix de Caſtelfranco in Chronico Generalium ordinis S. Dominici , conſtitutionibus dicti ordinis adjuncto .

Rurſuſque infra :

Congregatio ad eundem catechiſmum componendum , recognoſcendum , & perficiendum a Pio V. pontifice delecta , teſte Don Sancte , cardinalis Paleotti ſecretario ,

Cardinalis Sirletus , praeſes congregationis :

Mutius Calinus , archiepiſcopus Jadrenſis :

Leonardus Marinus , archiepiſcopus Lancianenſis :

Aegidius Fuſcararius , epiſcopus Mutinenſis :

Julius Pogianus , cardinalis Sirleti ſecretarius :

Curtius Francus , S. Petri canonicus .

Ex his quoque monumentis multa , prius ignorata , diſcuntur . verum adnotator , minime ſuis quidque temporibus tribuens , in Fuſcarario peccavit , qui , menſe decembri anni 1564. Pio IV. pontifice , *catechiſmo* , ut ſupra dictum eſt , *compoſito* , mortuus , eidem recognoſcendo , anno 1566. ſub Pio V. intereſſe non potuit . peccavit etiam , ſed levius , in Franchio ; qui tum canonicus S. Petri non erat ; id ſacerdotium non niſi anno 1568. conſequutus , cujus poſſeſſionem die 19. ſeptembris (id quod ex aedis vaticanae tabulario didici) adivit . caetera partim veriſſima eſſe conſtat , partim falſa eſſe conſtare non poteſt ; ut propterea cauſa nulla ſit , cur non , vera ea quoque eſſe , credere debeamus . de Sirleto , de Marinio , deque ſacri palatii magiſtro eadem ſunt ab Joanne Franciſco Lombardio prodita in ſuis ad Hoſium litteris , die 1. aprilis an.1566. datis : *Paulus* , inquit , *Manutius diu aegrotavit . nunc vero e morbo convaleſcit , & dominationem veſtram illuſtriſs. ſalutat . id ipſum facit illuſtriſſimus Sirletus , ſacri ſenatus ornamentum , qui modo incumbit negotio τῷ κατηχισμῷ cum archiepiſcopo Lancianenſi , & magiſtro ſacri palatii : & ſpes eſt , illum cito editum iri typis aldinis .* Quod vero *Sirleti ſecretarius* in ſecundo monumento Pogianus dicatur , quem nemo alius eo munere apud Sirletum eſſe umquam functum dixit ; id neminem movere debet . cum enim illius theologorum coetus princeps ac moderator Sirletus eſſet , cumque Pogianus ad ea ſcribenda , quae omnes illi communi conſilio mutanda in *catechiſmo* ſive addenda cenſuiſſent , ab illo adhiberetur , recte *Sirleti ſecretarius* in ea quidem re dici potuit .

Jam vero , ut ad Gratianum revertamur , a quibus ille *quatuor viris* ea *audiſſe* ſe dicit . quae de Pogiano commemorat , eos , remotis etiam Fuſcarario & Fureirio (quorum alter obierat , alter aberat , quoſque propterea Gratianus ſignificare non potuit) , in reliquorum , qui a noſtro anonymo nominati ſunt , theologorum numero poſſumus reperire . qui nam autem e ſex illis reliquis , Sirleto videlicet , Calinio , Marinio , Franchio , Manriquio , Lucatellio , quattuor illi potiſſimum fuerint , divinare quis poſſit ?

(36) Eloquentiae hujuſmodi luminibus paſſim totus catechiſmi liber illuſtratur . an non tale videtur illud , quod mihi nunc ipſum , aperto forte volumine , parte III. cap.8. in oculos incurrit ? *Eodem* , inquit , *ſe alligant ſcelere* (ſimiliter Cicero pro Flacco

cap.41.

tus (37) eſt ea doctrinae integritate, ea vero dignitate orationis, nihil ut videatur ſcribi potuiſſe abſolutius. ac, dicendi quidem

cap.41. *Metuit, ne L. Flaccus nunc ſe ſcelere alliget*), *qui in emendis vendendiſque rebus fraudes adhibent, & vanitatem orationis* (Cicero lib.III. *de off.* c.58. de vendendo item agens, *Quod ſi vituperandi ſunt*, inquit, *qui reticuerunt, quid de iis exiſtimandum eſt, qui orationis vanitatem adhibuerunt?*)... *Nec vero diſtinguuntur a furibus ſervi dominorum, rerumque cuſtodes inſidi: quin etiam eo ſunt deteſtabiliores, quam reliqui fures, qui clavibus excluduntur, quod furaci ſervo nihil domi abſignatum aut occluſum eſſe poteſt*. Illud *qui clavibus excluduntur* lumen eloquentiae aut certe elegantiae eſt; nec minus reliqua. quae ſi talia non ſunt, ne quidquam quidem eſt eloquens aut elegans in illis apud Ciceronem libro II. *de Orat.* cap.248. *Ridiculum eſt illud Neronianum vetus in furace ſervo*, „*Solum eſſe, cui domi nihil ſit nec obſignatum, nec occluſum*.„

(37) Prodiit in lucem *catechiſmus*, eodem tempore in folio, ut ajunt, & in quarto impreſſus, atque ita inſcriptus: *Catechiſmus, ex decreto concilii tridentini, ad parochos, Pii quinti pont. max. juſſu editus. Romae in aedibus populi romani, apud Paulum Manutium*, MDLXVI. *cum privilegio Pii V. pont. max.* Privilegii autem formula, quae in altera pagina exhibetur, eſt hujuſmodi:

Pii V. pont. max. privilegium.

Motu proprio &c. Paſtorali officio cupientes, quam diligentiſſime poſſumus, divina adjuvante gratia fungi, & ea, quae ſacro tridentino concilio ſtatuta & decreta fuerunt, exequi, curavimus, ut a delectis aliquot theologis in hac alma urbe componeretur catechiſmus: quo Chriſti fideles de iis rebus, quas eos noſſe, profiteri & ſervare oporteret, parochorum ſuorum diligentia edocerentur. Qui liber cum Deo juvante perfectus, in lucem edendus ſit: providendum duximus, ut quamdiligentiſſime, & fideliſſime imprimatur. Itaque in hac alma urbe eum potiſſimum imprimi voluimus dilecti filii Pauli Manutii diligentia, qui alios eccleſiaſticos libros hic imprimere ſolet. Quia vero ſi alibi imprimeretur, evenire poſſet, ut non pari fide ac diligentia talis argumenti liber imprimeretur: ob hanc cauſam, & quia etiam indemnitati, ut aequum eſt, conſultum volumus ipſius Manutii, qui in eo imprimendo magnos ſumptus fecit, & multum laboris ſuſcepit: univerſis & ſingulis librorum impreſſoribus & bibliopolis tam extra, quam intra Italiam, ſub excommunicationis latae ſententiae poena, noſtris vero & ſanctae romanae eccleſiae temporali ditioni immediate mediateve ſubjectis, etiam ſub poena quingentorum ducatorum auri, fiſco noſtro applicandorum, & amiſſionis librorum, ipſo facto, etiam ſine declaratione cujuſquam judicis incurrenda, inhibemus & interdicimus, ne quis praedictum catechiſmum latinum, aut in vulgarem ſermonem translatum intra quinquennium proximum poſſit imprimere, vel ab aliis impreſſum vendere, ac ne poſt quinquennium quidem abſque licentia noſtra & ſedis apoſtolicae... Dat. Romae apud ſanctum Marcum ſeptimo Kalend. octobr. anno primo.

Extremam autem *catechiſmo* manum jam ante menſem julium anni hujus 1566. qui fuit idem pontificatus Pii V. primus, adhibitam fuiſſe, particula illa ipſius Pii litterarum, Kalendis quintilibus ejuſdem anni ad Jacobum Ukangium, archiepiſcopum gneſnenſem datarum, docet: *Catechiſmus*, inquit, *abſolutus fuit, &, Deo juvante, propediem edetur*. Impreſſum autem aeneis formis menſe ſeptembri jam fuiſſe, ex altera ejuſdem Pii litterarum, die 28. ejus menſis ad Hoſium datarum, particula diſcimus: *Cate-*

dem genus ſi ſpectes, diſertam illam veterum aetatem ſic redolet, ut de divinis rebus equidem putem chriſtianorum neminem ante eum emendatius ſplendidiuſque ſcripſiſſe (38). Quum mul-

Catechiſmum, inquit, *juſſu noſtro nuper impreſſum, ad te mittimus*. Sed die tamen octobris octavo nondum eum Romae divulgari coepiſſe, ad eumdem Hoſium Lombardius illo ipſo die ſcripſit his verbis: *Catechiſmi impreſſio jam abſoluta eſt tam italico, quam latino ſermone; ſed nondum tradita eſt bibliopolis, ut venundetur*. In italicum ſermonem quis *catechiſmum* ex latino converterit, docet hic ipſius libelli, a Manutio item editi, titulus: *Catechiſmo, cioè iſtruttione ſecondo il decreto del concilio di Trento, publicato per comandamento del ſantiſs. S. N. Papa Pio V. & tradotto per ordine di ſua ſantità in lingua volgare del Rev. P. Frate Aleſſio Figllucci de l'ordine de' Predicatori. In Roma*, MDLXVI. De ejuſdem autem *catechiſmi* in alias aliquot linguas verſione haec Sacchinius in parte III. *Hiſt. ſoc. Jeſu* lib.2. num.6. ad annum 1566. memoriae prodidit: *Catechiſmum ad parochos, ex concilii tridentini ſententia & commendatione conditum, variis linguis editurus* (Pius V.), *gallice vertendum, germanice & polonice, Societati dedit*. Non Pium V. ſed card. Hoſium *catechiſmi* polonice vertendi negocium Societati dediſſe, crediderim. Pius certe in iis ad Hoſium, quarum particulam paullo ante recitavi, litteris, die 28. ſept. an.1566. datis, *Catechiſmum*, inquit, *juſſu noſtro nuper impreſſum, ad te mittimus, qui ut ab iſtius nationis hominibus, parochis, & aliis, qui linguae latinae minus periti ſunt, intelligi poſſit, ejus in ſermonem polonicum vertendi negotium a te dari volumus uni pluribuſve polonis, quos ipſe delegeris*. Eas porro litteras, itemque ſuperiores ad Ukangium, Jacobus de Laderchio in tomo XXII. *Annal. eccleſ.* pag.206. & 209. ex vaticano tabulario, quemadmodum ipſe ait, depromtas, integras affert: in quibus quidem ad Ukangium litteris, die 1. jul. ejuſdem anni 1566. datis, ita Pius de polonica *catechiſmi* verſione loquitur, ut cogitationem modo de ea retum a ſe ſuſceptam, nihil autem certi de interpretum genere deliberatum fuiſſe ſignificet. ait enim: *Cura erit nobis, ut in ſermonem etiam polonicum transferatur, ſi homines ad eum transferendum idoneos hic reperiemus*.

(38) Par laus *breviarii romani* hiſtoriis tribuenda eſt. miror, Gratianum de iis in hac praefatione dicere praetermiſiſſe. atqui eas a Pogiano conſcriptas, non modo Trivii, Caroli a Baſilica-Petri, ac Poſſevinii, ſed etiam Pogiani ipſius, in ſuis ad card. Commendonum litteris, teſtimonio ſupra cognovimus. Nunc faciendum nobis eſt, ut, quum *romanum*, quod hoc tempore circumfertur, *breviarium*, non, quale Pogiani opera perpolitum Pio V. pontifice prodiit, ſed & multis acceſſionibus auctum, & variis recognitionibus ſub Clemente VIII. & Urbano item VIII. pontt. maxx. interpolatum habeamus, eas hiſtorias, quae in eo a Pogiano conſcriptae ſunt, indicemus. at id quidem facere non poſſumus, niſi *breviarium*, quod Pogiani aetate, ante Pii V. pontificatum, in manibus hominum erat, cum eo, quod idem Pius pontifex creatus reſtitutum edidit, rurſuſque illud ipſum Pii pontificis cum hoc, quo nunc vulgo homines utuntur, comparemus.

Jam, ante Pii V. pontificatum, in uſu erat *breviarium* quoddam, a card. Franciſco Quignonio concinnatum. ejus apud me ſunt duae lugdunenſes editiones, altera in 8. a Theobaldo Pagano anno 1546. altera in 16. a Petro Fradinio anno 1550. curata; quae

multae in concilio leges conditae ſint, quibus eccleſiaſticae di-
f ſcipli-

quae quidem haud paullo eſt, quam illa, emendatior. operis ſui rationem Quignonius Paullo III. pontif. max. praefatione hac, ſane luculenta, reddit :

Ad ſanctiſſimum patrem & dominum noſtrum Paulum tertium, pontificem maximum Franciſci Quignonii tit. ſanctae crucis in Jeruſalem presbyteri cardinalis in breviarium proxime confectum ac denuo recognitum praefatio.

Breviarium romanum, nuper a nobis felic. recor. Clementis VII. pontif. max. hortatu confectum, ac potius in ampliorem ſacrarum ſcripturarum lectionem ad veterem ſanctorum patrum & conciliorum antiquorum formam revocatum, tuaque voluntate, ſanctiſſime pater, editum, graves pleroſque ac doctos viros ita probaſſe & recepiſſe intellexi, ut nihil in eo mutandum exiſtimarent. Alios item animadverti graves etiam & prudentes homines, qui, ejus rationem magnopere probantes, nonnihil tamen in eo deſiderari affirmarent. Illud vero nunquam dubitavi, fore in tanta multitudine nonnullos, ex iis videlicet, qui in diverſo precandi ritu conſenuiſſent, quibus labor ille noſter non eſſet perinde gratus, exiſtimantibus, ab inveterata illa conſuetudine precandi nulla ratione clericis eſſe diſcedendum. Imo vero nobis primam editionem breviarii non tanquam promulgationem legis eſſe placuerat, ſed quaſi publicam quandam deliberationem, ut ſic, propoſita noſtra ſententia, judicia multorum exquireremus, &, quod omnium commodiſſimum & religioni ac pietati convenientiſſimum pleriſque prudentibus gravibuſque viris viſum eſſet, ſequeremur .... Itaque multorum ſententiis collatis, quae nobis partim vocibus, partim ſcriptis innotuerunt, judicium eorum ſecuti, qui omnium prudentiſſime ſentire viſi ſunt, libenter quaedam addidimus, alia mutavimus, & omnia diligenter recognovimus, retenta tamen ſumma forma breviarii. Sed, quoniam ſic fert natura rerum, ut nihil ſit tam rectum, nihil tanta ratione in vitam uſumque hominum inductum, cujus novitas non ſit aliquibus ingrata, non temere facturi eſſe videmur, ſi rationem totius inſtituti noſtri a nobis prius ſummatim redditam, nunc accuratius recognito breviario, paulo latius explicabimus. Mihi enim, ut ſaepe ſum profeſſus, cogitanti atque animo repetenti initia veteris inſtituti, quo ſancitum eſt, ut clerici, ſacris initiati, vel ſacerdotiis praeſidentes, ſingulis diebus perlegant horarias preces, quas canonicas etiam appellamus, tres praecipue cauſae ſpectatae fuiſſe videri ſolent. quarum ea prima eſt, quod, cum caeteri homines in quaque civitate aut ſuum quiſque negotium agant, aut in republica adminiſtranda ſint occupati, clericis, ex eo vocatis, quod ſortis domini ſint, quique bonis eccleſiaſticis aluntur, hoc potiſſimum negotium divinis & humanis legibus eſt injunctum, ut Deum habere propitium in commiſſum ſibi populum, ac de ſe bene merentem cunctis rationibus enitantur. quod non ſolum ſacrificiis efficitur, ſed etiam precibus, quae a pio corde proficiſcantur .... Altera cauſa eſt, ut, qui reliquo populo exemplo debent eſſe virtutis & ſanctimoniae, aſſidua precatione Deum alloquentes minus opportuni reddantur tentatori diabolo, ſi eos invenerit, ut Hieronymus ait, occupatos, & a cogitationibus caducarum rerum ſubinde avocati, contemplationi divinarum aſſueſcant. Tertia, ut religionis quoque futuri magiſtri quotidiana ſacrae ſcripturae & eccleſiaſticarum hiſtoriarum lectione erudiantur, complectanturque, ut Paulus ait, eum, qui ſecundum doctrinam eſt, fidelem ſermonem, & potentes ſint exhortari in doctrina ſana, & eos, qui contradicunt, arguere. & profecto, ſi quis modum precandi, olim a majoribus traditum,

ſciplinae ratio conſtituitur, iis tuendis interpretandiſque cardinales

tum, diligenter conſideret, plane intelligat, horum omnium praecipuam ab ipſis habitam eſſe rationem. Sed factum eſt, neſcio quo pacto, precantium negligentia, ut paulatim a ſanctiſſimis illis veterum patrum inſtitutis diſcederetur. Nam libri ſcripturae ſacrae, qui ſtatis anni temporibus legendi erant more majorum (ut eſt in monumentis Gelaſii papae, & concilii romani LXX. *epiſcoporum) vixdum incoepti omittuntur in alio breviaria. Tum hiſtoriae ſanctorum quaedam tam incultae & tam ſine delectu ſcriptae habentur in eodem, ut nec auctoritatem habere videantur, nec gravitatem. Accedit tam perplexus ordo, tamque difficilis precandi ratio, ut interdum paulo minor opera in requirendo ponatur, quam, cum inveneris, in legendo. Quibus rebus animadverſis, felicis recordationis Clemens VII. pont. max. cum intelligeret, officii ſui eſſe cum aliorum chriſtianorum commoditatibus proſpicere, tum in primis clericorum, quibus miniſtris uteretur in commiſſo ſibi grege adminiſtrando, me hortatus eſt, negotiumque dedit, ut, quantum cura & diligentia niti poſſem, preces horarias ita diſponerem, & ad veterem illam formam, quoad fieri poſſet, redigerem, ut, difficultatibus diſpendiiſque ſublatis, nec a ſumma rationis, olim ab antiquis ſanctiſque patribus inſtitutae, diſcederetur, nec rurſum clerici ab officio precandi deterrerentur laboris magnitudine. Quam ego provinciam libentiſſime ſuſcepi, ſimul ut Chriſti vicario, honeſtiſſima praecipienti, parerem, ſimul ut bono publico pro mea virili parte ſervirem. Adhibitis igitur quibuſdam meorum domeſticorum prudentibus hominibus, ac ſacrarum literarum & pontificii juris doctrina praeditis, eiſdemque graece & latine eruditis, dedi operam, quam maxime potui, ut commode ac ex utilitate publica rem conficerem. Ac illud ante omnia viſum nobis eſt in conſuetudinem revocare, ut ſcriptura ſacra maxime omnium toto anno, & omnes pſalmi ſingulis ſeptimanis perlegerentur. utrunque enim veteribus patribus ſumma ratione placuiſſe videbamus . . . ſed, ut ſupra diximus, precantium negligentia factum erat, ut minima pars ſcripturae ſacrae legeretur, &, pſalmorum pleriſque omiſſis, pauci ſingulis fere diebus repeterentur. quod eis accidit, dum officii ferialis, optime ſanctiſſimeque a majoribus inſtituti, longitudinem & laborem refugerent: ad quem vitandum, varia compendia excogitantes, conſuetudinem induxerunt, omiſſis feriis, toto fere anno ſanctorum feſta celebrandi, etiam in quadrageſima. quod quantum ſit contra veterum inſtituta declarat concilium laodicenum, quo cautum eſt, ne in quadrageſima martyrum natalitia celebrentur; & item toletanum decimum, in quo traditur, nihil eſſe in quadrageſima de ſanctorum ſolennitatibus celebrandum, idque ex antiquitate regulari cautum eſſe. Quod ipſi animadvertentes, conditionemque temporum & infirmitatem clericorum ſpectantes, rationem ineundam putavimus, ut pari propemodum labore, ut cum feſtum celebrabatur, ſed minore, quam cum agebatur de feria, veteris teſtamenti magna & utiliſſima pars, & totum novum, praeter partem Apocalypſis, in anno, &, ſingulis ſeptimanis, pſalmi omnes perlegerentur, terni ſingulis horis, unius longitudine cum alterius brevitate ſic compenſata, ut labor legendi diurnus par propemodum ſit omnibus diebus, ſive feria ſit, ſive feſtum celebretur . . . . Verſiculos, reſponſoria & capitula amittere idcirco viſum eſt, non quod haec ſupervacanea aut inutilia viderentur (augent enim pietatem, & ſunt ſcripturae ſacrae particulae), ſed quoniam, cum introductae ſint ad cantus potiſſimum modulandos, & legentes ſaepe morentur cum mole-*

moleſtia quaeritandi, locum relinqui voluimus continenti lectioni ſcripturae ſacrae, quae magis facit ad pietatem atque doctrinam privatim legentium; quorum hac quidem in parte majorem rationem haberi voluimus, quam concinentium. nec enim ad precandum cuncta utilia & ſalubria congeri debent, ne clerici graventur iniquiori pondere... Ex ſanctorum hiſtoriis, diligenter conſideratis, quaſdam delegimus, ex probatis auctoribus graecis & latinis fere decerptas, & has cultiore ſtylo, non tamen fucato, ſed potius ex induſtria, & juſſu Clementis pontificis, attemperato, diſpoſuimus per annum totum. nam, licet veteribus in quadrageſima nulla, ut docuimus, ſanctorum feſta celebrari placuerit, tamen a junioribus tam aſſidue in ea quoque celebrantur, ut a nobis ne tum quidem omnino feſta, ſaltem ſolennia, ſine aliquo puſillorum offendiculo vitari poſſe putaverimus. Ut igitur quaſdam ſanctorum hiſtorias retinuimus, aut repoſuimus denuo conquiſitas, ſic quaſdam omiſimus, illis nec probabilitate nec gravitate pares, temeritate videlicet privata quorundam introductas, qui dum fugerent officii ferialis longitudinem, feſta ſanctorum ſtudioſe conquirentes, quaſdam in breviario, praeter publicam auctoritatem, inconſultis pontificibus, inſerendas curaverunt, quas pontifices ipſi haud dubie in uſum eccleſiae non admiſiſſent... Habes, pater ſanctiſſime, inſtituti noſtri rationem; habes formulam breviarii. ſupereſt, ut, quemadmodum coepiſti, aſpires coeptis noſtris, labori faveas, publicae commoditatis cauſa ſuſcepto. Vale.

Hanc ipſam quignoniani breviarii formulam, quae triginta ferme annorum ſpatio vulgo paſſimque obtinuerat, Pius V. ſuſtulit atque abrogavit, novamque ex concilii tridentini decreto conditam ſubſtituit, & hoc diplomate praemiſſo vulgavit:

Pius epiſcopus ſervus ſervorum Dei ad perpetuam rei memoriam.

Quod a nobis poſtulat ratio paſtoralis officii, in eam curam incumbimus, ut omnes, quantum Deo adjutore fieri poterit, ſacri concilii tridentini decreta exequantur. ac multo id etiam impenſius faciendum intelligimus, cum ea, quae in mores inducenda ſunt, maxime Dei gloriam ac debitum eccleſiaſticarum perſonarum officium complectuntur. quo in genere exiſtimamus imprimis numerandas eſſe ſacras preces, laudes & gratias Deo perſolvendas, quae romano breviario continentur. quae divini officii formula pie olim ac ſapienter a ſummis pontificibus, praeſertim Gelaſio ac Gregorio primis, conſtituta, a Gregorio autem ſeptimo reformata, cum, diuturnitate temporis, ab antiqua inſtitutione deflexiſſet, neceſſaria viſa res eſt, quae ad priſtinam orandi regulam conformata revocaretur. alii enim praeclaram veteris breviarii conſtitutionem, multis locis mutilatam, alii, incertis & alienis quibuſdam commutatam, deformarunt. plurimi, ſpecie officii commodioris allecti, ad brevitatem novi breviarii, a Franciſco Quignonio tit. S. Crucis in Hieruſalem presbytero cardinale compoſiti, confugerunt. quin etiam in provincias paulatim irrepſerat prava illa conſuetudo, ut epiſcopi in eccleſiis, quae ab initio communiter cum ceteris, veteri romano more, horas canonicas dicere ac pſallere conſueviſſent, privatum ſibi quiſque breviarium conficeret, & illam communionem, uni Deo, una & eadem formula, preces & laudes adhibendi, diſſimillimo inter ſe ac pene cujuſque epiſcopatus proprio officio diſcerperent. Hinc illa tam multis in locis divini cultus perturbatio: hinc ſumma in clero ignoratio caerimoniarum ac rituum eccleſiaſticorum; ut innumerabiles eccleſiarum miniſtri in ſuo munere indecore, non ſine magna piorum offenſione, verſarentur. Hanc nimirum orandi varietatem graviſſime ferens fe. re. Paulus papa IIII. emendare conſtituerat. itaque, proviſione adhibita, ne ulla in poſterum novi breviarii licentia permitteretur, totam hanc rationem dicendi ac pſallendi horas cano-

nicas ad priſtinum morem & inſtitutum redigendam ſuſcepit. ſed, eo poſtea, nondum iis, quae egregie inchoaverat, perfectis, de vita decedente, cum a piae me. Pio papa IIII. tridentinum concilium, antea varie intermiſſum, revocatum eſſet, patres in illa ſalutari reformatione, eodem concilio conſtituta, breviarium ex ipſius Pauli papae ratione reſtituere cogitarunt. itaque, quidquid ab eo in ſacro opere collectum elaboratumque fuerat, concilii patribus Tridentum a praedicto Pio papa miſſum eſt. ubi cum doctis quibuſdam & piis viris a concilio datum eſſet negotium, ut ad reliquam cogitationem breviarii quoque curam adjungerent, inſtante jam concluſione concilii, tota res ad auctoritatem judiciumque romani pontificis ex decreto ejuſdem concilii relata eſt: qui, illis ipſis patribus ad id munus delectis, Romam vocatis, nonnulliſque in urbe idoneis viris ad eum numerum adjunctis, rem perficiendam curavit. verum, eo etiam in viam univerſae carnis ingreſſo, nos, ita divina diſponente clementia, licet immerito, ad apoſtolatus apicem aſſumpti, cum ſacrum opus, adhibitis etiam ad illud aliis periciis viris, maxime urgeremus, magna in nos Dei benignitate (ſic enim accipimus) romanum hoc breviarium vidimus abſolutum. cujus ratione diſpoſitionis ab illis ipſis, qui negotio praepoſiti fuerant, non ſemel cognita, cum intelligeremus, eos in rei confectione ab antiquis breviariis nobilium urbis eccleſiarum ac noſtrae vaticanae bibliothecae non diſceſſiſſe, graveſque praeterea aliquot in eo genere ſcriptores ſecutos eſſe, ac denique remotis iis, quae aliena & incerta eſſent, de propria ſumma veteris divini officii nihil omiſiſſe, opus probavimus, & Romae imprimi, impreſſumque divulgari juſſimus. Itaque, ut divini hujus operis effectus re ipſa conſequatur, auctoritate praeſentium tollimus imprimis & abolemus breviarium novum, a Franciſco cardinale praedicto editum, & in quacumque eccleſia, monaſterio, conventu, ordine, militia & loco, virorum & mulierum, etiam exempto, tam a primaeva inſtitutione, quam aliter ab hac ſancta ſede permiſſum. ac etiam abolemus quaecumque alia breviaria, vel antiquiora, vel quovis privilegia munita, vel ab epiſcopis in ſuis dioeceſibus pervulgata, omnemque illorum uſum de omnibus orbis eccleſiis, monaſteriis, conventibus, militiis, ordinibus & locis, virorum & mulierum, etiam exemptis, in quibus alias officium divinum, romanae eccleſiae ritu dici conſuevit, aut debet: illis tamen exceptis, quae ab ipſa prima inſtitutione, a ſede apoſtolica approbata, vel conſuetudine, quae vel ipſa inſtitutio ducentos annos antecedat, aliis certis breviariis uſa fuiſſe conſtiterit: quibus ut inveteratum illud jus dicendi & pſallendi ſuum officium non adimimus, ſic eiſdem, ſi ſorte hoc noſtrum, quod modo pervulgatum eſt, magis placeat, dummodo epiſcopus & univerſum capitulum in eo conſentiant, ut id in choro dicere & pſallere poſſint, permittimus … Dat. Romae, apud S. Petrum, anno incarnationis dominicae MDLXVIII. *ſeptimo idus jul. pontificatus noſtri anno tertio.*

Cae. Glorierius.

H. Cumyn.

Deſcripſi hoc Pii V. diploma ex ejuſdem *breviarii*, per Paullum Manutium anno 1570. editi, amplo, atque, ut ajunt, in folio, magnificoque exemplari, quod in noſtra collegii hujus romani bibliotheca adſervatur, hoc titulo inſcriptum: *Breviarium romanum ex decreto ſacroſancti concilii tridentini reſtitutum, Pii V. pont. max. juſſu editum. Cum privilegio Pii V. pont. maximi. Romae,* MDLXX. *in aedibus populi romani apud Paulum Manutium*. In hoc *breviarium* pleraequae Sanctorum hiſtoriae, quae in quignoniano leguntur, tranſlatae ſunt, ſed ita verbis ac ſaepe etiam rebus ac ſententiis immutatis, & ad elegantiam, gravitatem veritatemque revocatis, ut plane aliae dici poſſint. mul-

multae praeterea, quae a quignoniano omnino aberant, acceſſerunt. in utriſque igitur Pogiani noſtri ſtilus atque opera verſata eſt: quas deinde in id *breviarium*, quo, tam multis aliis Sanctorum hiſtoriis deinceps aucto, romana eccleſia nunc utitur, totidem fere verbis ex illo Pii tranſcriptas, ut internoſcere poſſimus, utriuſque generis ſeriem proponam.

QUIGNONIANI BREVIARII SANCTORUM HISTORIAE IN PII V. BREVIARIO RETRACTATAE.

Agathae virg. & mart. 5. febr.
Agnetis virg. & mart. 21. jan.
Alexandri papae & ſocc. martt. 3. maj.
Ambroſii epiſc. & conf. 7. dec.
Anacleti papae & mart. 13. jul.
Andreae apoſt. 30. nov.
Antonii abb. 17. jan.
Apolloniae virg. & mart. 9. febr.
Athanaſii epiſc. & conf. 2. maj.
Auguſtini epiſc. & conf. 28. aug.
Barnabae apoſt. 11. jun.
Bartholomaei apoſt. 24. aug.
Baſilii epiſc. & conf. 14. jun. (*at in Quign. breviaria* 14. jan.)
Benedicti abb. 21. mart.
Bernardi abb. 20. aug.
Blaſii epiſc. & mart. 3. febr.
Bonaventurae epiſc. & conf. 15. jul.
Caeciliae virg. & mart. 22. nov.
Caji papae & mart. 22. apr.
Catharinae virg. & mart. 25. nov.
Chryſogoni mart. 24. nov.
Clarae virg. 12. aug.
Clementis papae & mart. 23. nov.
Cleti & Marcellini pontt. & martt. 26. apr.
Cornelii & Cypriani martt. 16. ſept.
Coſmae & Damiani martt. 27. ſept.
Damaſi papae & conf. 11. dec.
Dedicationis baſilicae Salvatoris 9. nov.
Dionyſii & ſocc. martt. 9. oct.
Dominici conf. 4. aug.
Evariſti papae & mart. 26. oct.
Exaltationis S. Crucis 14. ſept.
Fabiani & Sebaſtiani martt. 20. jan.
Felicis papae & mart. 30. maj.
Franciſci conf. 4. oct.
Gervaſii & Protaſii martt. 19. jun.
Gregorii Nazianzeni epiſc. & conf. 9. maj.
Gregorii papae & conf. 12. mart.
Hieronymi conf. 30. ſept.
Hilarii epiſc. & conf. 13. jan.
Hilarionis abb. 21. oct.
Jacobi apoſt. 25. jul.
Ignatii epiſc. & mart. 1. febr.
Inventionis S. Crucis 3. maj.
Joannis Chryſoſtomi 27. jan.
Joannis & Pauli martt. 26. jun.
Leonis I. papae & conf. 11. apr.
Lini papae & mart. 23. ſept.
Luciae virg. & mart. 13. dec.
Marcelli papae & mart. 16. jan.
Marcellini & Petri martt. 2. jun.
Marci & Marcelliani martt. 18. jun.
Marci papae & conf. 7. oct.
Mariae ad nives 5. aug.
Marthae virg. 29. jul.
Martini epiſc. & conf. 11. nov.
Martini papae & mart. 12. nov.
Matthaei apoſt. 21. ſept.
Mauritii & ſocc. martt. 22. ſept.
Nicolai epiſc. & conf. 6. nov.
Pauli eremitae 15. jan.
Petri Alexandrini epiſc. & mart. 26. nov.
Philippi & Jacobi apoſtt. 1. maj.
Pii papae & mart. 11. jul.
Polycarpi epiſc. & mart. 26. jan.
Pontiani papae & mart. 19. nov.
Pudentianae virg. 19. maj. (*in Quign. brev.* Potentiana *appellatur*.)
Praxedis virg. 21. jul.
Priſcae virg. & mart. 18. jan.
Proceſſi & Martiniani martt. 2. jul.
Quadraginta martt. 9. mart.
Septem fratrum martt. 10. jul.
Simonis & Judae apoſtt. 28. oct.
Stephani papae & mart. 2. aug.
Stephani protomart. inventionis 3. aug.
Symphoroſae mart. 18. jul.
Thomae apoſt. 21. dec.
Thomae aquinatis 7. mart.
Tiburtii, Valeriani & Maximi martt. 14. apr.

Timo-

Timothei epiſc. & mart. 24. jan.
Tryphonis & ſocc. martt. 10. nov.
Vincentii & Anaſtaſii martt. 22. jan.
Vitalis & Agricolae martt. 4. nov.
Urbani papae & mart. 25. apr.
Zephyrini papae & mart. 26. aug.

SANCTORUM HISTORIAE, QUAE A QUIGNONIANO BREVIARIO ABERANT, IN PII V. BREVIARIUM ILLATAE.

Abdon & Senoen martt. 30. jul.
Adriani mart. 8. ſept.
Aegidii abb. 1. ſept.
Agapiti mart. 18. aug.
Agnetis ſecundo 28. jan.
Alexii conf. 17. jul.
Aniceti papae & mart. 17. apr.
Apollinaris mart. 23. jul.
Baſilidis & ſocc. martt. 12. jun.
Bonifacii mart. 14. jun.
Cathedrae romanae S. Petri 18. jan.
Chryſanthi & Dariae martt. 25. oct.
Cypriani & Juſtinae martt. 26. ſept.
Cyriaci & ſocc. martt. 8. aug.
Dedicationis baſilicae Petri & Pauli 18. nov.
Donati epiſc. & mart. 7. aug.
Dorotheae virg. & mart. 6. febr.
Eleutherii papae & mart. 26. maj.
Emerentianae virg. & mart. 23. jan.
Euphemiae, Luciae & Gemiani martt. 16. ſept.
Fauſtini & Jovitae martt. 15. febr.
Felicis & Adaucti martt. 30. aug.
Felicis presbyt. & mart. 14. jan.
Gordiani & Epimachi martt. 10. maj.
Gorgonii mart. 9. ſept.
Gregorii Thaumaturgi epiſc. & conf. 17. nov.
Hippolyti papae & mart. 13. aug.
Joannis papae & mart. 27. maj.
Leonis II. papae & conf. 28. jun.
Ludovici Galliae regis conf. 25. aug.
Mariae, Marthae, Audifacis & Abachum martt. 19. jan.
Mennae mart. 11. nov.
Michaëlis archang. apparitionis 8. maj.
Monicae viduae 4. apr.
Nazarii, Celſi, Victoris martt. & Innocentii papae & conf. 28. jul.
Nerei, Achillei & Pancratii martt. 12. maj.
Nicomedis mart. 15. ſept.
Pantaleonis mart. 27. jul.
Paulini epiſc. & conf. 22. jun.
Petronillae virg. 31. maj.
Primi & Feliciani martt. 9. jun.
Proti & Hyacinthi martt. 11. ſept.
Quattuor Coronatorum martt. 8. nov.
Remigii epiſc. & conf. 1. oct.
Ruffinae & Secundae martt. 10. jul.
Sabinae mart. 29. aug.
Silverii papae & mart. 20. jun.
Simeonis epiſc. & mart. 18. febr.
Soteris papae & mart. 22. apr.
Theclae virg. 23. ſept.
Theodori mart. 9. nov.
Tiburtii & Suſannae martt. 11. aug.
Timothei, Hippolyti & Symphoriani martt. 22. aug.
Vitalis mart. 28. apr.
Viti, Modeſti & Creſcentiae martt. 15. jun.

Ut autem, Pogiani opera in primi generis hiſtoriis conſcribendis quae fuerit, intelligere jam nunc lectores poſſint, binas heic, ſanctorum videlicet Dominici atque Franciſci, tamquam ſpecimina loco exhibebimus, duplici earum exemplo, altero ex Quignonii, altero ex Pii V. breviarii formula, propoſito.

SANCTI DOMINICI DIE 4. AUGUSTI.

Ex Quignonii Breviario, Lugduni edito in oct. anno 1546.

Dominicus natione hiſpanus, vir ſanctitate & doctrina clarus, ordinis praedicatorum author, Calaro-

Ex Pii V. Breviario, Romae edito in fol. anno 1570.

Dominicus Calarogae in Hiſpania ex nobili Guſmanorum familia natus, Palentiae (in reliquis editionibus *Paltntiae*) *liberalibus diſci-*

laroga, oxomenſis dioeceſis oppido, natus eſt, patre Felice, matre vero Joanna: quae facta gravida in ſomnis viſa ſibi eſt in utero ſe geſtare catulum cum facula ori inſerta, qua egreſſus ex utero totum mundum incenderet. qua videlicet re portendebatur, puerum eſſe conceptum, qui ſplendore ſuae doctrinae totum mundum illuſtraret, & praedicationibus ad recte vivendum inflammaret; ut res ipſa declaravit. hoc enim praeſtitit tum per ſe, tum per ordinem praedicatorum, quem ipſe condidit: cum prius in eccleſia oxomenſi fuiſſet canonicus regularis. Hujus viri ſanctitas & doctrina plurimum enituit in extirpandis haereſibus pernicioſis, quae ad Toloſam pullularant, ſeptennio conſumpto in eo labore. Quibus rebus ductus Innocentius tertius papa inſtitutum ab eo ordinem authoritate apoſtolica approbavit, & paulo poſt itidem Honorius tertius confirmavit. Dominicus igitur cum multa monaſteria per orbem erigendi author fuiſſet, miraculiſque claruiſſet, & multas regiones docendo & praedicando luſtraſſet, anno Chriſti nati MCCXXIII. *Bononiae, quae urbs eſt Italiae celebris, nonis auguſti e vita migravit: quem poſtea Gregorius nonus retulit in numerum Sanctorum ob edita miracula, & vitam ſanctiſſime geſtam.*

diſciplinis & theologiae operam dedit: quo in ſtudiis cum plurimum profeciſſet, prius oxomenſis eccleſiae canonicus regularis, deinde fratrum ordinis praedicatorum auctor fuit. hujus mater gravida ſibi viſa eſt in quiete continere in alvo catulum, ore praeferentem facem, qua editus in lucem orbem terrarum incenderet. quo ſomnio ſignificabatur, fore, ut ſplendore ſanctitatis ac doctrinae gentes ad chriſtianam pietatem inflammarentur. veritatem exitus comprobavit. Id enim & praeſtitit per ſe, & per ſui ordinis ſocios deinceps eſt conſecutus.

Hujus autem ingenium ac virtus maxime enituit in evertendis haereticis, qui pernicioſis erroribus Toloſates pervertere conabantur: quo in negotio ſeptem conſumpſit annos. poſtea Romam venit ad lateranenſe concilium cum epiſcopo toloſano, ut ordo, quem inſtituerat, ab Innocentio tertio confirmaretur. quae res dum in deliberatione verſatur, Dominicus hortatu pontificis ad ſuos revertitur, ut ſibi regulam deligeret. Romam rediens, ab Honorio tertio, qui proximus Innocentio ſucceſſerat, confirmationem ordinis praedicatorum impetrat. Romae autem duo inſtituit monaſteria, alterum virorum, mulierum alterum. tres etiam mortuos ad vitam revocavit, multaque alia edidit miracula, quibus ordo praedicatorum mirifice propagari coepit.

Verum, cum ejus opera ubique terrarum monaſteria jam aedificarentur, innumerabileſque homines religioſam ac piam vitam inſtituerent, Bononiae anno Chriſti ducenteſimo vigeſimo tertio (in breviario rom. poſt Clementis pont. max. recognitionem pro *tertio* legi coeptum eſt *primo*) *ſupra milleſimum in febrem incidit: ex qua cum ſe moriturum intelligeret, convocatis fratribus & alumnis ſuae diſciplinae, eos ad innocentiam & integritatem cohortatus eſt. poſtremo charitatem, humilitatem, paupertatem, tamquam certum patrimonium eis teſtamento reliquit: fratribus* (in eodem breviario *fratribuſque*) *orantibus, in illis verbis „ Subvenite ſancti Dei, occurrite angeli „ obdormivit in domino, octavo idus* (ibidem pro *octavo idus* legitur *nonis*) *auguſti: quem poſtea Gregorius nonus pontifex retulit in ſanctorum numerum.*

SAN-

SANCTI FRANCISCI DIE 4. OCTOBRIS.

Ex eodem Quignonii Breviario.

Franciſcus natione italus Aſſiſii natus, quod oppidum eſt in Umbria, vir fuit religioſiſſimus euangelicae perfectionis ſectator, floruitque Innocentio papa tertio. nam cum adoleſcens mercaturam exercuiſſet, non tamen abiit poſt aurum, nec ſperavit in pecuniae theſauris: ſed ad Chriſtum converſus, cum audiſſet in eccleſia illud euangelicum „ Qui non renuntiaverit omnibus, quae poſſidet, non poteſt meus eſſe diſcipulus „ cuncta, quae in manu habuit, pauperibus erogavit, caetera patri ſuo, id ipſum poſtulanti, haereditario jure coram epiſcopo tradidit. deinde, ut normam ſequeretur, quam Chriſtus dedit apoſtolis, dum eos mitteret ad praedicandum, diſtributa pecunia, calceamenta depoſuit; & unica contentus tunica, ut, quatenus liceret, Chriſtum imitaretur, duodecim ſibi ſocios aſcivit: atque, ad aemulationem euangelicae perfectionis, ordinem monaſticum, qui Minorum appellatur, inſtituit; Romamque venit circa annum a Chriſto nato M. CCVIII. *quem papa, viſione divina praemonitus, benigne recepit, regulamque & inſtitutum ab eo vivendi ordinem confirmavit. Dimiſſis ergo quoquo verſus fratribus, qui verbum Dei ſeminarent, ipſe in Syriam navigavit; a Soldanoque fuit benigne receptus. ſublata tamen praedicandi facultate, coactus fuit in patriam redire.*

Ex eodem Pii V. Breviario.

Franciſcus, Aſſiſii in Umbria natus, patris exemplum ſecutus, a prima aetate mercaturam fecit. qui quodam die pauperem, pro Chriſti amore flagitantem pecuniam, cum praeter conſuetudinem repuliſſet, repente eo facto commotus large ei miſericordiam impartivit (in Clement. brev. *impertivit*): *& ex ea die Deo promiſit, ſe nemini umquam poſcenti eleemoſynam negaturum. cum vero poſt in gravem morbum incidiſſet, ex eo aliquando confirmatus coepit ardentius colere officia charitatis. qua in exercitatione tantum profecit, ut euangelicae perfectionis cupidus, quidquid haberet, pauperibus largiretur. quod ferens iniquius pater, eum ad aſſiſinatem epiſcopum duxit, ut coram illo bonis cederet paternis: qui, rejectis etiam veſtibus, patri conceſſit omnia, illi ſubjungens, ſibi in poſterum majorem facultatem fore dicendi „ Pater noſter, qui es in coelis „.*

Cum autem illud ex euangelio audiſſet „ Nolite poſſidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis veſtris, non peram in via, neque duas tunicas, neque calciamenta (in eod. brev. *calceamenta*) „ *ſibi eam regulam ſervandam propoſuit. itaque detractis calceis, & unica contentus tunica, cum duodecim ſocios adhibuiſſet, ordinem Minorum inſtituit. quare Romam venit anno ſalutis milleſimo duceenteſimo octavo* (ibid. *nono*), *ut ſui ordinis regula ab apoſtolica ſede confirmaretur. quem cum accedentem ad ſe ſummus pontifex Innocentius tertius rejeciſſet, quod in ſomnis poſtea ſibi ille, quem repulerat, collabentem lateranenſem baſilicam ſuis humeris ſuſtinere viſus eſſet, conquiſitum acceſſiri juſſit, benigneque accipiens omnem ejus inſtitutorum rationem confirmavit. Franciſcus igitur dimiſſis in omnes orbis terrae partes fratribus ad praedicandum Chriſti euangelium, ipſe, cupiens ſibi aliquam dari martyrii occaſionem, navigavit in Syriam: ubi a rege Soldano liberaliſſime tractatus, cum nihil proficeret, rediit in Italiam.*

Multis igitur extructis ſuae familiae domiciliis, ſe in ſolitudinem montis Alverni contulit: ubi quadraginta diebus (ibid. *dierum*) *propter honorem ſancti Michaëlis archan-*

te. cui biennium ante obitum cum quadraginta dies jejunaſſet in monte Alvernae, in feſto exaltationis crucis oranti apparuit Seraph crucifixus, qnl ln manibus & pedibus lpſius ſtigmata plagarum Chriſti mirabiliter impreſſit. quibus inſignitus ſummae admirationi cunctis intuentibus venerationique fuit. Tandem beatus Franciſcus, plenus bonis operibus & gratia, apud Aſſiſium moritur IIIJ. *non. octob. quem Gregorius nonus, cognitis ejus miraculis, catalogo ſanctorum aſcripſit.*

changeli (ibid. *archangeli jejunio inchoato, feſto &c) in jejunio & oratione conſumptis, feſto die exaltationis ſanctae crucis, ei Seraphim crucifixi effigiem inter alas continens apparuit: qui ejus & manibus & pedibus* (ibid. *pedibus & lateri) veſtigia clavorum impreſſit: quae S. Bonaventura, cum Alexandri quarti ſummi pontificis praedicationi intereſſet, narraſſe pontificem a ſe viſa eſſe, litteris commendavit. his inſignibus ſummi in eum Chriſti amoris maximam habebat omnium admirationem. ac biennio poſt graviter aegrotans, deferri voluit in eccleſiam S. Mariae angelorum: ut, ubi gratiae ſpiritum a Deo acceperat, ibl ſpiritum vitae redderet. eo in loco fratres ad paupertatem ac patientiam, & ſanctae romanae eccleſiae fidem ſervandam cohortatus, pſalmum illum pronuntians,, Voce mea ad dominum clamavi,, in eo verſiculo,, Me expectant juſti, donec retribuas mihi,, efflavit animam, quarto nonas octobris. quem miraculis clarum Gregorius nonus pont. max. in ſanctorum numerum ſcripſit.*

Una modo in re quignonianam de S. Franciſco hiſtoriam a Pogiano non meliorem factam puto, quod nempe ab eo voci *Seraph*, quae ſingularis numeri ac virilis generis hebraeis eſt, vox *Seraphim*, quae pluraliter ac neutre apud eos ſignificat, ſubſtituta eſt. ſed jam ad exorſa noſtra redeamus.

Inter eos, quos ad breviarii rom. recognitionem adhibitos a ſe Pius V. in ſuis illis, quas ſuperius attulimus, litteris ſignificat, non eſt dubitandum, quin primas card. Guilhelmus Sirletus tenuerit. ejus rei certiſſima indicia extant in codice vaticano 6189. quo plurima epiſtolarum ad eum miſſarum exempla autographa continentur; quarum una, ab Joanne Franciſco Lombardio Neapoli data, eſt hujuſmodi:

Illuſtriſſimo & reverendiſs. monſignor mio. Per non eſſer moleſto a V. S. illuſtriſs. manco dal mio debito con V.S. reverendiſs. & illuſtriſs. Al preſente per due occaſione ſon coſtretto ſcrivere a V. S. illuſtriſs. la prima per il breviario, con renderli infinite gratie: poichè ha fatto in modo, che le gemme d'orientali Atanaſio, Nazianzeno e Baſilio ſe vedano nell'hore canoniche de' latini. certo non poſſo eſprimere il gaudio, che n'ho ſentito. & particolarmente m'è occorſo nel dì de' Maccabei (Kalendis nempe ſextilibus), *dove s' intende la lode de quelli ſanti per la bocca glorioſa di quel teologo, in confuſione de' moderni, che hanno negato quel ſanto libro. ſicchè per tal riſpetto io mi rendo obligatiſſimo a V.S. illuſtriſs. & perchè non poſſo coſa alcuna, pregarò queſti ſanti, che con le loro accette orationi lo ricevano nelli eterni tabernacoli, quando ſarà il giorno della voſtra reſolutione. La ſeconda occaſione è, cho V. S. illuſtriſs. ſe degni ſavorire le perſone eccleſiaſtiche, dico monſignor arciveſcovo mio padrone, il quale per fare el ſervitio de Dio, & per attendere verbo & exemplo al ſuo grege, è odiato. V.S. illuſtriſs. haverà inteſo il fatto delle pietre di S. Paolo, quali chiamo* τῆς λίθου σκανδάλου. *& al mio poco giudicio conſidero, che il motivo della città ſia nullo. perchè ſe bene quel gentile donò quel tempio alla città gentile, nel*

tempo de' chriſtiani conviene che ſia del veſcovo, padre della città. poichè da tempio d'idoli (ut ait Nazianzenus, & V.S. illuſtriſſ. inſegnò al card. Amulia per occaſione delle terme diocletiane) è fatto tempio de Dio, & da dedicatione delli Caſtori è fatto tempio de' veri gemini, cioè Pietro & Paulo. altrimente la Rotonda, la Minerva &c non ſariano de N.S. ſe non poteſſe fare in quelli il ſervicio de Dio. ſicchè V.S. illuſtriſſ. ſe degni favorire la cauſa giuſta di monſignore, acciò quietamente poſſa fare il ſuo officio. Il medeſimo dico circa il fatto della ſtampa: poichè laici ſe vogliono anche intromettere in eſſa. E per non faſtidirla ſo fine; pregando Dio, che tanto della fatiga del breviario, quanto di queſta dell'arciveſcovato li renda il premio eterno: poichè l'apoſtolo così inſegna. Da Napoli in feſto aſſumptionis [illegible] *del* LXVIII.

Monſignor reverendiſſ. d'Iſchia & meſſer Gregorio de Stilo, molto ſuo affettionato, baſano le mani di V. S. illuſtriſſ.

D.V. illuſtriſſimae & reverendiſſ.
Servus [illegible] *Jo. Franciſcus*
Lombardus.

Videtur autem illa anni LXVIII. adſcriptio manifeſto eſſe mendoſa. nam idem Lombardius ad Hoſium die 11. nov. an.1568. Roma in Poloniam ſcribens iis litteris, quae in *Tabul. eccl. rom.* pag.483. leguntur, *Manutius*, inquit, *incumbit breviario novo* (ſcilicet imprimendo): *& miſſale edetur in lucem Paſchate*. Si igitur novembri menſe anni 1568. Manutius in *breviarii* novi editionem incumbebat, qua *ea*tione Lombardius potuit die 15. aug. ejuſdem anni Sirleto de novo *breviario* ad ſe miſſo gratias hiſce litteris agere? Omnino pro LXVIII. reſcribendum cenſeo LXXIII.

In eodem vaticano codice pag.456. epiſtola quaedam occurrit, a Thoma Sirleto ad Guilhelmum fratrem die 25. oct. ann.1567. data, in cujus vacantibus nullaque Thomae ſcriptura exaratis ſpaciis haec, quae ſequuntur, ad *breviarii romani* correctionem pertinentia, Guilhelmus ipſe ſua manu perſcripſit:

Infra octavam aſcenſionis (feria nimirum ſexta) *in lectione* III. *epiſt. Petri apoſt.* „ *frequenter habere nos* „ *corrige* „„ *vos* „„. *Lect.*V. (ſcilicet ex ſermone 2. S. Leonis papae de aſcenſione domini) „ *ut mirabiliter fieret gratia Dei* „ *corrige* „„ *ut mirabilior &c* „„. *Lect.*IX. (quae eſt ex homilia 29. S. Gregorii papae in euangelia) „ *apud namque miſericordem* „ *corr.* „„ *apud miſericordem namque* „„. *Ibid.* „ *noſtram poenitentiam ſuſcepit* „ *corr.* „„ *ſuſcipit* „„. *Sabbatò* (ſcil. infra octavam aſcenſionis in lect.1. quae eſt ex epiſt.2. beati Petri apoſt.) „ *& & apoſtolorum* „ *ſuperfluum eſt unum* „„ *&* „„. „ *Mundus aqua mundatus eſt* „ *corr.* „„ *inundatus eſt* „„. *Lect.* (ſcil.II.) „ *mille annis & mille* „ *emendavimus* „„ *mille anni & mille anni* „„. „ *& promiſſa ipſius* „ *correximus* „„ *ſecundum promiſſa* „„. *Lect.*III. „ *chariſſimus frater* „ *reſtituimus* „„ *noſter* „„. *Lect.*IIII. „ *corporali* „ *emendavimus* „„ *corporalis* „„. „ *manſuris* „ *emendavimus* „„ *manſurus* „„ (hae duae emendationes in breviario rom. poſt Clementis & Urbani pontt. recognitionem locum non habent. ab eo enim ea lectionis IIII. pars, in quam incidebant, ſublata eſt. ſic autem in Pii V. breviario locus hic legitur: *coram diſcipulis elevatus in caelum, corporali praeſentiae modum fecit, manſurus in patris dextera.* ubi vides, in priore emendatione morem Sirleto geſtum non fuiſſe). *Lect.*VI. (non ad ſextam, ſed ad quintam lectionem ſequens emendatio pertinet, tum in Pii V. tum in eo, quo nunc utimur, breviario) *poſt illa* „ *verteretur in gaudium* „ *addidimus* „„ *totam enim contemplationem animi in divinitatem ad patris dexteram conſedentis* (in Pii V. in noſtroque breviario *conſidentis* legitur) *erexerant* „„. *Lect.*VII. (ejuſdem ſabbati infra oct. aſcenſ. ex homil. 29. S. Gregor. papae in euang.) „ *ut enim*

fides

ſides creſceret „ reſtituimus ex auctore ipſo „„ ut enim ad fidem creſceret multitudo credentium „„ . „ *convaluiſſe* „ *emendavimus* „„ *coaluiſſe* „„ . *In lect.* IX. „ *tanto majora ſunt ſpiritualia* „ *reſtituimus* „„ *tanto majora ſunt, quanto ſpiritualia, tanto majora ſunt, quanto per haec &c* „„ . (ſequens emendatio pertinet, niſi fallor, ad antiphonam *ad Magnificat* ejuſdem ſabbati infra oct. aſcenſ.) „ *ſpiritus ver.* „ *emenda* „„ *ſpiritum &c.* „„ . *Poſt illa* „ *habuerunt me gratis* „ (quae pertinent ad lectionem IX. dominicae infra oct. aſcenſ.) *addidimus ex Auguſtino ipſo* „„ *An quia &c* „„ *uſque ad verbum* „„ *convertit* „„ . *Lect.* III. (ſcil. feriae ſecundae poſt domin. infr. oct. aſcenſ.) „ *aeternum in ſe* „ *reſtituimus* „„ *in ſemetipſo* „„ . *Lect.* V. „ *ut ulterius* „ *emendavimus ex auct.* „„ *altius* „„ . *Lectione* VI. „ *qui aſcendit* „ *emend.* „„ *quiſnam aſcendit* „„ . *Poſt illa* „ *noſtrae naturae largita eſt* „ *addidimus ex auctore ipſo* „„ *quae omnibus hodierno die meruit reperiri . hodie angeli atque archangeli naturam noſtram in ſede dominica immortali gloria fulgentem viderunt* „„ . *Lect.* VII. „ *& mortuis debitum ſolvat* „ *corr.* „„ *& mortis debitum ſolvat* „„ . *Lect.* VIII. „ *quia qui ſecerat* „ *corr.* „„ *quia is, qui ſecerat* „„ . *Lect.* IX. „ *atque ad caelum aëreum Elias ſublevatur aſcenſionem dominicam deſignavit* „ *reſtituimus* „„ *aſcenſ. domin. uterque deſignavit* „„ . *Ibid.* „ *tranſvectus eſſe* „ *utrobique emendavimus* „„ *ſubvectus &c* „„ . *Lect.* VII. (ſcil. feriae tertiae intra oct. aſcenſ.) „ *conſiderandum vero* „ *ſubſtulimus* „„ *vero* „„ . *Lect.* II. (ſcil. feria 4. infr. oct. aſcenſ.) „ *hoc enim eſt mandatum* „ *emendavimus* „„ *hoc eſt enim mandatum* „„ . *Lect.* VIII. „ *de infidelitate ejus ſententiam protulit* „ *emendavimus ex auctore* „„ *de infidelitate ejus per figuram Job ſententiam protulit* „„ .

Sequuntur aliae quaedam emendationes ; ſed valde perturbato earum collocandarum ordine : quem nos revocare conati, eas ipſas ſubjicimus : —848. (haec, & aliquot intra numerorum notae ab eodem Sirleto ſunt, alicujus codicis, quo in ſuo hoc opere utebatur, paginarum ſeriem fortaſſe indicantes) *ſequentur* – *daemonia* – „ *fecistis* „ *corr.* „„ *facitis* „„ . „ *ut enim fides creſceret, miraculis fuerat nutrienda* „ *In S. Gregorio* „„ *ut enim ad fidem creſceret multitudo credentium, miraculis fuerat nutrienda* „„ . „ *aquam fundimus* „ *corr.* „„ *aquam infundimus* „„ . „ *convaluiſſe* „ *corr.* „„ *coaluiſſe* „„ (quae quidem omnes emendationes pertinere videntur ad lectionem nonam diei 8. auguſti in feſto SS. Cyriaci, Largi & Smaragdi martyrum, quae deſumta eſt ex homilia 29. S. Gregorii papae in euangelia). *De communi unius martyris Rubr.* (videtur his verbis typographum monere voluiſſe Sirletus de rubro colore in iis excudendis adhibendo) „ *pro Chriſti fide* „ *corr.* „„ *pro fide Chriſti* „„ (haec ad tertiam antiphonam primi nocturni in feſto S. Laurentii martyris pertinent. ſed hujuſmodi emendationis ratio in breviario non eſt habita). *pro morte defluente deprecatus ſum*. (haec ſunt extrema lectionis ſecundae in eodem feſto verba ex cap. 51. libri eccleſiaſtici : in quibus deſcribendis Sirleti mentem ac conſilium non aſſequor). 850. „ *eminebat* „ *corr.* „„ *praeeminebat* „„ (pertinet haec emendatio ad quartam ejuſdam feſti lectionem, duae autem, quae proxime ſequuntur, ad ejuſdem lectionis reſponſorium). „ *quid in me ergo* „ *corr.* „„ *quid ergo in me* „„ . 851. „ *experire utrum &c* „ *corr.* „„ *experire certe utrum &c* „„ (huic emendationi locus in breviario non eſt datus. ſequentes duae ad quintam lectionem pertinent). „ *auferat* „ *corr.* „„ *auferret* „„ . „ *verborum ſectione* „ *corr.* „„ *verberum ſectione* „„ . *Cujus oratione & patrocinio adjuvari nos ſine ceſſatione confidimus*. (haec quo pertineant, quidve iis fieri, ſive non fieri Sirletus voluerit, neſcio : niſi forte voluit, ea in extrema

lectione ſexta poſt illa verba *quam clarificata eſt Hieroſolyma Stephano, tam illuſtris fieret Roma Laurentio.* ſi in veteri breviario aberant, reponi, ſi non aberant, removeri. Quae ſequuntur emendationes duae, quarum tamen in breviarii editione ratio non eſt habita, ad ſeptimam lectionem ex tractatu 51. S. Auguſtini in Joannem pertinent, reliquae ad nonam) 852. *mortificandum in infidelitate judaeorum, multiplicandum in fide omnium populorum.* „ *ſi amas, perdet* „ *In Auguſtino* „„ *ſi amas, perde* „„. *Immo etiam Satanae praecipitium ſuggerenti reſpondit:* „ *vade Satana* „ *corr.* „„ *redi retro Satana* „„.

Haec tota emendationum ratio negligi a me, tamquam parva res, potuiſſet, ſi quidquam, quod a magnis viris, qualis ſine controverſia Sirletus fuit, profectum eſſet, parvi ego facere, ac negligere conſueſſem. quae conſuetudo eadem mea facit, ut binas ejuſdem Sirleti litteras, quas in eodem codice vaticano pag. 212. ab eo ſcriptas in vacantibus ejus chartae ſpaciis, in qua Mapphaei Pirovani epiſtola ad eum die 3. apr. an. 1564. ſcripta legitur, reperi, hoc ipſo loco ſubjiciendas putem: ne excellentis ſingularisque doctrinae, quam in illo viro, omnium aequalium ſcriptorum teſtimonio, fuiſſe ſcimus, non etiam ex his ejus reliquiis conjecturam facere poſteritas poſſit. Ad quem datae ſint, non vacat inquirere. in utraque autem de Ven. Paullo de Arretio, clericorum regularium praeſtantiſſimo alumno atque ornamento (quem poſtea ſanctiſſimus pontifex Pius V. die 17. maj. anno 1570. cardinalem creavit, nos vero brevi in beatorum catalogum referendum ſperamus) agi, mihi exploratum eſt: quo etiam nomine libentius eas profero, quibus illuſtre tanti viri virtuti a tanto viro teſtimonium datur.

EPISTOLA I.

Matthaei monachi opus, de quo alias ſcripſi, brevi abſolutum habebis. interea mittimus divi Joannis Chryſoſtomi ſermonem, quem habuit ſanctus & admirabilis ille doctor, quo tempore beati martyris Ignatii reliquiae ex urbe Roma relatae ſunt Antiochiam. orationem hanc habuit Chryſoſtomus, cum adhuc eſſet Antiochiae ſub Flaviano illius urbis epiſcopo, aliquot annis ante quam creatus eſt archiepiſcopus conſtantinopolitanus. Multae ſunt in noſtris manibus ejus ſancti doctoris orationes, nondum in latinum ſermonem converſae: ex quibus hanc de S. Ignatii martyris laudibus, ut in graeco libro invenimus primo loco poſitam, ita primam vertimus ac miſimus, tum quia multa pietate rectaque doctrina & locis ad horum temporum haereticos redarguendos maxime idoneis referta eſt, tum etiam ut noſtram in reverendiſſ. D. V. aliqua ex parte ſignificaremus benevolentiam atque obſervantiam. accipies igitur munuſculum, quod non metieris ex libri exiguitate, ſed ex animi propenſione, quam ut magis cognoſcas, eſt in animo quoſdam alios ejuſdem S. doctoris ſermones in latinum vertere & ad R. D. V. mittere. oret igitur dominum, ut ſuggerat nobis vires ingenii & corporis, ut, quod cupimus, ejus gratia adjuvante, praeſtare poſſimus, in ipſius laudem & gloriam. Vale, & reverendum patrem D. Paulum, qui has litteras reddidit reverendiſſ. D. V. quo magis commendatum habebit, eo mihi rem facies gratiorem. quicquid enim in illum contulerit, in me collatum exiſtimabo.

EPISTOLA II.

Cum tot tantaque ſint a Dei benignitate humano generi collata beneficia, ut neque numerus comprehendi, neque magnitudo poſſit explicari, illud

unum

nales aliquot (39) a pontifice praepoſiti ſunt. horum reſponſis literiſque ſcribendis Pogianum Pius (40) praefecerat. in eo mu-

nuum vel maximum cenſeri poteſt, quod, qui longinquis regionibus disjuncti ſumus, mutuis litterarum colloquiis conjungi & praeſentes eſſe poſſumus. Deo igitur gratias agimus, quod eos, quos amamus & reveremur, ſi minus corpore, at ſaltem litteris ſalutare nobis conceſſum eſt, quemadmodum & nos in praeſentia reverendiſs. dominationem veſtram hac epiſtola ſalutamus. quae res eo jucundior nobis eſt, quod per religioſiſſimum ſacerdotem, nobis amiciſſimum, D. Paninum has litteras mittimus, qui, cum propter ſummam pietatem non a me ſolum, ſed ab omnibus, qui ejus religionem norunt, ametur & obſervetur, a me vero eo magis, quo diutius virtutem illius perſpectam habeo, omnium judicio habitus eſt idoneus, qui neapolitanae civitatis nomine ad catholicum regem Philippum legaretur. cum igitur ſumma mecum neceſſitudine ſit conjunctus, & per ſe dignus, quem reverendiſs. dominatio veſtra commendatum habeat, volui tibi hac mea epiſtola commendare, ut, quod illi virtutis cauſſa facturus eſſes, meo etiam nomine cumulatius facias, ſi modo fieri poteſt, ut aliquid R. D. V. plus tribuat amicitiae, quam virtuti.

(39) Quot, quique ii fueſint, Pii IV. hiſce litteris declaratur. *Motu proprio &c. Alias nos nonnullas conſtitutiones & ordinationes, reformationem majoris poenitentiarii ac ſacrae poenitentiariae noſtrae, ac vicarii noſtri ac ejus officii, nec non camerarii & camerae apoſtolicae ac illius cauſarum auditoris, nec non palatii apoſtolici cauſarum, auditorum, ac gubernatoris, & capitolinae curiarum, & contradictarum, aliorumque almae urbis noſtrae ac romanae curiae tribunalium & officiorum concernentes, edidimus: quae tamen, ut intelleximus, ab eorundem officiorum & tribunalium praefectis ac officialibus minus diligenter obſervantur: cum tamen enixae noſtrae voluntatis ſit, ut & illa, & pariter decreta ſacri concilii tridentini, in his, quae ad eorum officia ſpectant, ab eiſdem omnino obſerventur. nos propterea, conſiderantes, parum eſſe jura condere, niſi ſint, qui ea executioni mandari faciant, & in praemiſſis .... ſalubriter & utiliter providere, praefataſque conſtitutiones & ordinationes, ac decreta concilii, quas & quae hic haberi volumus pro expreſſis, inviolabiliter obſervari volentes, venerabili fratri noſtro Joanni, epiſcopo tuſculan. Morono, Jo. Michaëli S. Anaſtaſiae Saraceno, ac Jo. Baptiſtae S. Clementis Cicadae, nec non Michaëli S. Sabinae Alexandrino, Clementi S. Mariae in Ara caeli, & Ludovico S. Cyriaci in Thermis Simonetae, ac Carolo S. Martini in montibus Borromaeo presbyteris, nec non Vitellotio S. Mariae in porticu Vitellio nuncupatis, titulorum, diacono, cardinalibus committimus & mandamus: quatenus ipſi, ſeu eorum major pars, conjunctim vel diviſim, eorum arbitrio, etiam tanquam executores dictarum literarum, conſtitutionum & decretorum praedictorum, conſtitutiones & ordinationes ac decreta praefata, juxta tenores eorum ac literarum deſuper confectarum ... firmiter obſervari faciant & cum effectu: niſi tam in executione dictorum concilii, quam dictarum literarum noſtrarum, aliqua dubietas aut difficultas emerſerit: quo caſu ad nos referant .... Datum Romae, apud S. Marcum, 4. non. aug. anno 5.* Horum cardinalium numerum auxit paullo poſt idem Pius, quattuor praeteſea additis.

(40) Non Pius V. ut videtus ſignificare Gsatianus, ſed Pius IV. Pogianum ſcsibendis seſponſis illis, litteriſque

co munere non multo poſt vitam finivit, anno ſalutis 1568. aetatis ſuae quarto (41) & quadrageſimo, vehementi febri extinctus;

que praefecerat. *Premor*, inquit ipſemet in ſua ad Hannibalem Minalem epiſtola, menſe dec. an. 1564. data, *praeterea onere ſcribendarum epiſtolarum octo cardinalium nomine, quibus pontifex max. tridentini concilii cognitionem dedit*. & in altera ad card. Commendonum die 5. apr. an. 1565. data, *Non excuſabo*, inquit, *multiplices occupationes tum literarum, quae mihi quotidie ſcribendae ſunt & proprie Borromaei, & communiter ejuſdem undecimque cardinalium nomine, quos ſibi pontifex in conſilium adhibuit ad explicandam, ubi opus ſit, tridentini concilii ſententiam*. Cum autem menſe ſeptembri ejuſdem anni 1565. Mediolanum, ut ſupra dictum eſt, cum Borromaeo, provincialem conventum illum acturo, Roma profectus eſſet, ne quis alius idem illud ſcribendarum epiſtolarum munus per ejus abſentiam interciperet, ſed ut illi, ubi ad urbem revertiſſet, integrum reſervaretur, idem Borromaeus litteris ad card. Alciatum Romam Mediolano datis curavit ac cavit; quibus litteris Alciatus die 23. octobr. ejuſdem anni ita reſcripſit: *Circa al particolare del Marincola, Introdotto nella congregatione del concilio, haverà già V.S. illuſtriſs. inteſo per altre mie, che meſſer Achille Statio vedendo eſſer' eſcluſo, & recandoſi queſto a gran ſuo dishonore, parlò & fece parlare da molti con grande inſtanza all'illuſtriſſimo cardinale Altaemps, & agli altri ſignori della congregatione; a' quali ultimamente parſe, per non diſperare totalmente queſt'huomo da bene, d'admetterlo per ſecretario in capite, & dopo che il Marincola era già ſtato prima admeſſo, ne turpiter ejiceretur, laſciarlo come coadiutore; ma però, che al ritorno del Poggiano ambo faceſſerent. & ſtarò advertito, che neſſun'altro vi ſi intrometta, ſecondo la ml commanda*.

Haec anno 1565. vivente adhuc Pio IV. acta ſunt. Creatus vero inſequentis anni initio pontifex max. Pius V. reverſum jam in urbem Pogianum in eodem illo ſcribendarum, cardinalium, concilii tridentini interpretum, nomine, epiſtolarum munere verſari, ut ante, voluit: id, quod ipſemet Pogianus Octaviano Ferrario litteris, die 21. jul. an. 1566. datis, ſignificavit his verbis: *Sed, dum paro profectionem* (Roma Mediolanum), *ecce tibi ſignificatio principum voluntatis, me ut revocem ad priſtinum munus ſcribendi meum: ejuſque laboris, quae biennio nulla fuerat, ſatis ampla, ut in his rerum anguſtiis, merces conſtituta*. Harum ipſarum litterarum exempla in tabulario ejus, quam *Congregationem concilii* dicunt, adſervantur. inde mihi ego apographum, ad hanc a Pogiano ſcriptarum epiſtolarum editionem locupletandam, paravi, ampliſſimi praeſulis, virique doctiſſimi, Joſephi Alexandri Furiettii, ejuſdem congregationis a ſecretis, ſingulari beneficio, interprete autem apud eum ipſum ampliſſimo item praeſule & humaniſſimo, Franciſco Xaverio Zeladio, auditoris camerae locum tenente, uſus.

(41) Immo *ſexto*. Vide elogium in ejus ſepulcro inſcriptum, quod ſupra num. 3. retulimus. Mirum eſt, potuiſſe id ſcribere Gratianum, qui in *Commendoni vita* ita ſcribat: *Familiariter uſus eſt Hannibale Caro .... Gulielmo Sirleto .... Octavio praeterea Pantagatho, Jacobo Marmita, Baſilio Zanchio, Paulo Manutio, Julio Pogiano, viris romanae eloquentiae principibus: qui omnes cum eum aetate anteirent &c.* Natum autem Commendonum die 18. mart. an. 1524. libro I. cap. 1.

cap.1. dixerat. Qui igitur, quum haec de Pogiani aetate ſcriberet, non vidit, eum Commendono aetate anteire (niſi forte uno aut altero menſe) non potuiſſe, ſi annus 1568. quo mortuus ille eſt, ei non niſi quartus & quadrageſimus aetatis fuiſſet? Sed fortaſſe non Gratiani, ſed librarii mendum eſt.

Pogianum mortem ſuam multo ante, quam ea contingeret, in extremo, quod Romae habuit cum Gratiano, in Germaniam profecturo, colloquio praeſenſiſſe, aut certe impavido animo quandocumque venturam exſpectaſſe, prodidit Gratianus ipſe in ſuis hiſce ad nobilem adoleſcentem polonum, Nicolaum Thomicium, Patavii tum ſtudiorum cauſa commorantem, litteris, die 2. dec. an. 1568. hoc eſt non toto poſt illius obitum menſe, datis:

Pogiani mors me ſic afflixit, ſic, inquam, ut relevari me poſſe non ſperem, antequam te videro, & in tuo complexu, ſermone, benevolentia hunc dolorem animi, quem incredibilem ſuſtineo, depoſuero, atque lacrymas, quas tenere non poſſum, quoties mihi illius venit in mentem, omnes ſimul effudero. quoties venit in mentem dico? cujus mihi ita obverſatur aſſidue ante oculos imago, ut ne aberrare quidem animum ab ejus cogitatione patiatur. haeret infixus menti ſermo, quem illis ipſis diebus, quibus ego Roma profectus ſum, cum in vaticani horti ambulatione (quod fere facere conſueveramus) ſpatiaremur, mecum habuit de morte; cujus initium erat ortum ab ipſo diſceſſu meo, cum ille mortis quoddam ſimulacrum eſſe digreſſum ab amicis diceret: in quo accurate admodum de diſceſſu animi a corpore, de contemptione vitae; quam ejus brevis uſura, quam fluxa conditio; de ſpe futurae & aeternae felicitatis, quae manet bonos, & qui caſte innocenterque vixerunt, Chriſtum Deum ſecuti, nihil ab ejus fide & praeceptis declinantes; de pernicie, quam chriſtianae reipublicae intuliſſent noſtri temporis haereſes; de vanitate, de lubrica & periculoſa illarum tractatione (fuit enim in illo viro cum ſingulare lumen ingenii, tum mirificum pietatis ſtudium); praeterea, quam illa ipſa gloria, ut noſtri nominis fama tradatur poſteris, & monumentis literarum ab interitu vindicetur, non magni facienda ſit, cum ejus omnis fructus, quantum ad nos attinet, ipſo vitae ſpatio terminetur; poſtremo, quam chriſtiano homini, ſpretis humanis rebus, in unam illam beatorum ſedem conjiciendi ſint oculi, illa ſpectanda, illo contendendum, illo fide & recte factis iter aperiendum, diſſeruit: inque omni illa diſputatione ita diligens, itaque multus, praeter ejus conſuetudinem, fuit, ut nunc mihi videatur, ſe ipſum, quaſi inſtans praeſagiens fatum, confirmare illa oratione voluiſſe. at, quae commotio in digreſſu noſtro! quae adhortatio ad parentis (card. Jo. Franciſci Commendoni) *hujus mei (ſic enim appellare & libet & licet) vitam cuſtodiendam! quae de ipſo laudes! quae praedictiones! quid multa? ita me ab ſe dimiſit (nam domi conveneram) quemadmodum ſi nunquam poſtea viſurus eſſet. & quidem poſtremum ejus mandatum fuit, quod mihi nunquam excidet, ut tibi ab ſe ſalutem dicerem, quem unice diligi a me, probe noras. haec tum ego tantum amoris ſignificationem putavi, quae nunc caeleſti quadam mente percitus vicinum vitae occaſum praeſentiens dixiſſe mihi divinus vir videtur. qualem ego, Thomici, in hoc viro amicum amiſi! in ejus mihi amicitia ornamentum, conſuetudine fructus, conjunctione praeſidium fuit. eumne in ipſo flore aetatis repentina vi morbi abſumptum in tanto gloriae curſu! ſed quid ego? non reſiſto huic dolori. ita enim inſedit, ut tempus ipſum, quod mollire omnes acerbitates, & abſtergere paulatim recordationes ſolet, quid mihi ſubſidii allaturum ſit, neſciam. adhuc quidem nihil proficit non ſolum minuendo, ſed ne mitigando quidem dolori. mihi illius memoria non perpetuo vigeat? ejus ego morte in luctu*

non

non ſim? at cujus viri? omnium, quos aſpicit ſol, digniſſimi, qui, quando mortis neceſſitas nobis impoſita eſt, non, niſi exacta aetate, moreretur: mei certe ita amantis, ut ego, in illius admiratione virtutum, non admirari ſingularem ejus erga me animum non potuerim. Quid igitur, inquis, aut tibi aut illi pro erit conflictatio tua? quid? habet dolor, qui juſte percipitur, executione ipſa officii, quoddam levamen. me quidem nunc magis, quam gemitus, recreat nihil. tum amicus, tum vir bonus, tum gratus mihi in illum mortuum eſſe videor, cum lacrymis eum extinctum proſequor. hoc quoque fero commodi, quod diſco haec deſpicere, quae ſtabilitatem nullam habent. quid mihi nunc Pogiani morte inopinatius poterat accidere, de illius honore nuntios quotidie expectanti? cum enim Florebelius epiſcopus, pontificis ab epiſtolis, jam gravis ſenio, ab urbe in patriam atque otium ſeceſſiſſet, ei pontifex Pogianum ſubſtituebat; quem locum, ſi adeptus fuiſſet, quantum ei muneri graviſſimo dignitatis & ſplendoris ſua virtute attuliſſet! quanta ex illo loco ejus illuxiſſet laus! at tam praeclaram facultatem ſingulari illius induſtriae invidit fortuna, mors praeripuit. & nos quid ſpei in vita collocamus? ejus cupiditate duci nos patimur? in hiſce rebus defigimus noſtras cogitationes? quam imbecillitatem noſtram ignoramus! quibus interitus quotidie ita imminet, propter incertos caſus, ut abeſſe longe, propter vitae brevitatem, nunquam poſſit. mi Thomici, quis tibi meum ad te reditum praeſtat? propone dum tibi animo eundem de me caſum, hunc de me nuntium tibi afferri, cogita (quo quid facilius, in tanta tenuitate valetudinis, evenire poteſt?): tum ex tuo ſenſu, qui meus ſit de illius acerbo interitu dolor, intelliges. at ego etiam eo mirifice crucior, quod tibi illum incommodiſſime ereptum eſſe video, in quo tantam ſpem inchoatae tuae laudis perficiendae collocaveramus; qui quidem te ita diligebat, ut mihi hoc ipſo eſſet ejus in me amor multo jucundior. ſi ejus itineribus, mi Thomici, ipſo maxime ducente, ire potuiſſes, mihi crede, quae tua eſt ingenii vis, non eodem ſolum perveniſſes, ſed, ſi ulterius progredi quiſquam hominum potuit, tu eſſes progreſſus. nunc tibi per te conandum atque enitendum erit; quod certe facies: neque ego tibi volenti difficile quicquam puto: ſed tamen Pogiano meo, illo, inquam, quem tibi cantare tantopere ſolebam, carebis. quos ego, cum tu Romam veniſſes, ſtudiorum, quos conſuetudinis, quos domeſtici uſus fructus mihi cum illo fingebam! o fallaces cogitationes noſtras! ſed vale, mi Thomici. neque enim te tam triſti ſermone detinere diutius volo. Vale. Vienna, poſtridie Kal. decembr. 1568.

Sed mortis hujus nuncium jam ante ſuperiore menſe Gratiano Viennam allatum fuiſſe, ex hac ad eumdem Thomicium, pleniſſima item doloris epiſtola, die 25. novembris indidem data, intelligimus:

Mi Thomici, quem accepi nuntium! Pogianum noſtrum diem ſuum obiiſſe! mihi ſcito nihil neque minus expectatum, neque magis acerbum accidere potuiſſe. plane ſum dolore conturbatus. in florenti aetate, in medio curſu gloriae ereptus eſt nobis. quantum in eo lumen omnis liberalis doctrinae extinctum eſt! quanta Thomicio meo facultas excolendi ad veram eloquentiae laudem praeſtantis ingenii adempta! hen nos miſeros! quid ſumus? quae noſtrae ſpes? expectanti mihi quotidie, ut ſcribendis pontificiis literis in Florebelli locum ſuccederet, atque ejus rei animo jam gaudium praecipienti, mortuus repente offertur. quantus ad eam gloriam, ad quam eniteris, tibi dux deceſſit! quam ego gravi teſte mei amoris erga te privatus ſum! quam vero te ipſe diligebat, quem nunquam viderat! quam favebat ingenio tuo! quam te ſibi dari cupiebat, in quem divitias ſingularis doctrinae ſuae omnes effunderet! non fero, mi Thomici, hunc dolorem. cur tu non ades? in cujus me amplexum rejice-

rejicerem, in cujus ſinum has lacrymas profunderem, qui meum luctum aut conſolando, aut aeque dolendo levares. Mi Thomici, vale. non enim poſſum plura: ita occupor dolore & lacrymis. erant adhuc multa, de quibus ad te ſcriberem: ſed fletu intercludor. tuas literas expecto. te oro, ut valeas. nam ego concidi hoc nuntio.

Sed & S. Carolo Borsomaeo acerbum accidiſſe de Pogiani intesitu allatum ad ſe nuncium, brevis haec ejus epiſtola, ad Sommasivam, quo ſuarum, hoc eſt aschiepiſcopatus ſui, resum, procuratore Romae utebatus, menſe item novemb. ejuſdem anni 1568. Mediolano data, docet:

Sommariva. M' è diſpiaciuta la nuova della morte del noſtro meſſer Giulio Poggiano; la quale ſi farà intendere quì alli ſuoi. & intanto ſaria bene, che voi a il Carniglia pigliaſſe cura delle robbe ſue, per farle poi conſegnare a chi ſarà neceſſario. attendete alla ſpeditione decumana & a quella di S. Fidele per li padri Geſuiti.

Joannes autem Casga, vir aeque pius atque eruditus, & Pogiani amiciſſimus, flebili quidem, at admodum ſuavi elegia ejus obitum proſequutus eſt; quam, inter *illuſtrium poëtarum italorum carmina* ab Joanne Matthaeo Toſcanio Lutetiae pasiſiosum anno 1576. vulgatam, heic, ex tomo ejus opesis primo pag. 6. deſcriptam, ſubjicio.

IN OBITU JULII POGIANI.

Jam nos, o comites, ad cari funus amici
Tertius ex alta convocat aede ſonus:
Cereaque extructum colluſtrat flamma ſepulcrum,
Incipit & maeſtos flebilis ara modos.
Procedant, quibus ima tegit veſtigia palla,
Et fluit incompta ſqualida vitta coma:
Ordine deinde ſuo, lacrymis quos ora rigare,
Et juvat humanas ingemuiſſe vices.
Julius hoc Pogianus init ſub marmore ſomnum,
Quem labor ante diem, noxque ſuprema tulit,
Julius, Inſubriae genuit quem dives Arona,
Mox rapuit, nunc & maxima Roma tenet.
Rore pio tumulum ſacratae ſpargite lymphae,
Atque animam terna rite piate prece.
Poſcite divinos aeternae lucis honores:
Poſcite, perpetuae gaudia pacis agat.
Dignus erat caelo. nam quis pietatis amore
Romano aſſuevit grandius ore loqui?
Ille per immenſos tractus terraeque mariſque
Inſurgens numeris, lingua latina, tuis,
Monſtravit ſenſus, & vim ſermonis & artem,
Relligio grajos unde beavit avos.
Ille pias regum cauſas, laudeſque piorum
Saepe Pii dixit principis ante pedes:
Fulmine verborum ſacri juga montis, & alta
Atria, & aeratae contremuere fores:
Purpureuſque ſuo ſtupuit cum rege ſenatus:
Atque aliquis, Majus nil habet orbis, ait.
Hic vaticanae regnator maximus arcis
Arridens tales edidit ore ſonos:
„ Noſter eris, Pogiane. tibi ſit maxima rerum
Poſthac noſtrarum tempus in omne fides.
Eloquii candore tui fidei illa niteſcat
Summa, tridentini quam petiere patres:
Concilioque ſuper quis cum dubitaverit; a te
Interpres noſtrae littera mentis eat:
At vos muneribus juvenem decorate, nepotes;
Sit veſtro lateri fidus & ille comes. „

tinctus; cum illis ipſis diebus eum Pius in Florebelli (42) locum pontificiis epiſtolis ſcribendis deſtinaſſet (43): quod quidem proprium ejus curriculum videbatur futurum. His vitae ac ſtu-

Tu pares dicto, & cadis hoc ſub pondere, Juli,
Aſtra vel hinc potius, regnaque ſumma petis:
Et capis hic juſto tibi praemia para labore,
Praemia non ulla diminuenda die.
Felix ſorte tua, neque in hos ſervate tumultus,
Nos quibus exanimat vindicis ira Dei.
Ecce palam bellis iterum civilibus ardet
Hac Rhenus diſcors, hac furialis Arar.
Nec ſatis eſt vacuaſſe ſuis cultoribus urbes,
Omniaque immiti conſceleraſſe manu:
In Divos ipſumque Deum per tecta, per agros
Omne nefas ſcelerum turba miniſtra facit.
Diruta templa cadunt: a culmine victa reſedit
Relligio: pietas priſca fideſque jacet.
Ecquid ad hanc rerum faciem ſupereſſe putemus,
Quo minus extremam jam ferat hora diem?
Quis non emigret terris hoc tempore? quis non
Huic ſaeclo caelum praepoſuiſſe velit?

Quid Carga in undecimo illo verſiculo

Julius, Inſubriae genuit quem dives Arona,

ſequutus ſit, neſcio. hoc conſtat, ſunenſem, non aronenſem, patria fuiſſe Pogianum. recole ſuperiora num.3. & 27.

(42) Antonius Florebellus mutinenſis, primum card. Marcelli Creſcentii (ejus, qui concilio tridentino ſub Julio III. a ſeſſione XI. quae prima ſub Julio fuit kal. maji an.1551. celebrata, ad ſeſſionem XVI. quae die 28. apr. anno 1552. poſtrema ſub eodem Julio habita eſt, cui tamen ob morbum, ex quo deinde kalendis juniis ejuſdem anni Veronae interiit, intereſſe non potuit, legatus pontificius praefuit); tum card. Reginaldi Poli, deinde Pii IV. denique Pii V. ab epiſtolis latinis fuit. Lavellenſium in Calabria epiſcopatu, quo eum Paullus IV. die 28. auguſti an.1558. auxerat, ſe tribus poſt annis abdicavit. tertio vero Pii V. pontificatus anno ab urbe in patriam aetate laboribuſque confectus atque in ocium ſeceſſit: vir prudens ac doctus, & latine ſcribendi admodum peritus. id quod ejus epiſtolarum volumen, Pii V. nomine ſcriptarum, a Franciſco Goubau anno 1640. Antuerpiae vulgatum, & de Jacobi Sadoleti cardinalis *Vita* commentarius declarat. atque illius quidem ſtudio ac diligentiae magnam partem debemus ejuſdem Sadoleti epiſtolarum libros decem & ſeptem; quas cum Paullus, Jacobi fratris patruelis filius, ejuſque in carpentoractenſi epiſcopatu ſucceſſor, primum editas ad card. Alexandrum Farneſium una cum ſuis litteris an.1549. mitteret, *Cum officii*, inquit, *mei ratio, & illa, quam ſanctiſſimae patrui memoriae debeo, pietas, hoc praeterea a me poſtulare videretur, ut illius ſcripta & lucubrationes, quae penes me eſſent, ederem, ad eas me legendas & accurate conſiderandas, ſocio hac in re & adjutore uſus Antonio Florebello, dedi: cum is, ut ſumme gratus officioſuſque eſt, unam ob cauſam hanc, quo homini de ſe optime merito, cuique jure & chariſſimus & probatiſſimus fuit, mecum una fidem ſuam officiumque praeſtaret, accerſitu meo ſe ad me in Galliam contuliſſet.*

(43) An Pogianus Florebello re vera ſucceſſerit, ſaltemque initium talium epiſtolarum ſcribendarum poſt hanc deſtinationem fecerit, neſcio. hoc ſcio, plurimas ab eo Pii V. nomine

ac ſtudiorum impedimentis, tamen enituit Pogianus, & tantum ingenio praeſtitit, ut dicendi facultate ex multorum ſaeculorum ſcriptoribus, quos cum illo conferas, paucos invenias, quem praeferas, plane dicas eſſe neminem (44). nam plerique, licentia elati, dum ſe copia verborum collocupletare ſtudent, ſine ullo delectu omnia ſimul colligentes, rudem, impolitam, indecoram effinxere orationem. alii, dum ſe uni Ciceroni addicunt, nimia religione conſtricti, jejuni, inopes, fuco tantum illiti, ſemper in anguſtiis haerent. procul his vitiis Julius. in ſumma ubertate ſumma caſtitas, mira varietas ſimul verborum, ſimul ſententiarum. imitatur ac ſequitur Ciceronem, &, ut quiſque Ciceroni proximus, non tamen ita, ut ipſis eorum veſtigiis penitus inſiſtat; non eadem, quae illi, ſed eodem modo dicere ſtudens, liber ſolutuſque incedit, ſuus, non alienus, nec ab inopia reſtrictus & parcus, ſed abundantia plenus larguſque, quicquid vult, quantum & quouſque vult, explicat. non illi res, non

mine fuiſſe ſcriptas ad reges ac principes viros epiſtolas, verum omnes integro anno, antequam moreretur, hoc eſt 1567. datas: quo quidem anno cardinalis Michaëlis Bonelli, qui fuit Pii V. ſororis nepos, ab eoque in reipublicae adminiſtrandae ſocietatem adſcitus, litteris ſcribendis operam dabat. quas igitur Pii nomine ſcripſit, eas Pogianus, non ut Pii, ſed ut card. Bonelli, cui earum ſuo ipſius nomine ſcribendarum negocium Pius dederat, miniſter, ſcripſiſſe dicendus eſt. utriuſque autem generis epiſtolae, tum eae, quae Pii, tum eae, quae card. Bonelli nomine a Pogiano ſcriptae ſunt, e barberinianae bibliothecae codice ms. diligenter deſcriptae, in hac noſtra editione comparebunt.

(44) Quantum Pogiani ingenio & in latine ſcribendo facultati Gratianus, bonus certe aeſtimator, tribueret, non ſolum ex hoc, verum etiam ex ejus epiſtolarum, quae apud me mss. adſervantur, poſt harum Pogiani editionem, Deo adjuvante, a nobis edendae, plurimis locis intelligitur. unam nunc ejus generis afferam, ad Nicolaum eumdem illum Thomicium, de quo ſupra dictum eſt, die, ut opinor, tertio menſis martii an. 1568. datam.

Antonius Maria Gratianus
Nicolao Thomicio S. D.

Narro tibi: cum Pogiani ad te literas mitto, ipſe a ſcribendo deterreor; &, qui doctiſſimi viri erudito atque incorrupto genere ſermonis acui tuam induſtriam, teque ad hanc laudem incendi, & ingreſſum tua ſponte praeſenti exemplo veteris eloquentiae incitari cupio, neſcio quomodo tardari ipſe meum ſtudium ſentio, admiratione praeſtantis ejus facultatis. obtineat antiquitas ſuam dignitatem; tribuatur Ciceroni omnium, qui latine ſcripſerunt, principatus; ſit in manibus Caeſar, legatur Terentius, Saluſtius, Livius iis, qui hoc ingenii decus ſibi comparare ſtudent. ego Pogianum aut cum his confero, aut, ab his cum diſceſſi, qui illam locutionis integritatem cum lacte ſuxerunt, hunc habeo proximum. Is mihi antiquam illam ſcribendi rationem retuliſſe, hujus, non rerum ac verborum Marci Tullii putida atque inepta conquiſitione conſtructa, & tanquam intempeſtivis floſculis conſperſa, ſed ſuo innixa pondere, ſuo illuſtris nitore, non ducta quaſi pluviis aquis, ſed proprio fonte fluens,

ille rebus unquam deeſt, nitidus ſemper mundusque, &, ubi res poſtulat, ſplendidus ac magnificus; ut ſucco ac ſanguine veteris romani ſermonis imbutum eum, non ſpecie modo illa ruboris perfuſum, eſſe fateare. Huic tantae facultati prope par ſcribendi facilitas. inſpectante me, ac ſaepe interpellante, inter ſpatiandum epiſtolas dictavit; in quibus ita ambitioſus non fuit, ut magnae partis exempla, negligentia ejus, interierint: nec niſi annum, antequam mortuus eſt, ut referret in volumen, quae inveniri apud eum potuerunt, a me exoratus eſt; dicere ſolitus, nullum eſſe genus ſcriptionis, quod minus aetatem ferat (45). Oratio-

fluens, videtur oratio. &, cum latiſſima ſit ac varia latinae linguae cognitio, Pogianus ejus omnes partes ſic complexus eſt, ut, quantum pauci in ſingulis excelluerunt, tantum ipſe in universis omnes praeſtitiſſe videatur, & acutiſſime inveniendo, & ornatiſſime explicando, eo verae laudis gloria dignior, quo ab oſtentatione alienior: quippe doctus, eloquens, eruditus eſſe, quam dici, mavult, & doctrinas ipſarum fructu, non praedicatione vulgi, metitur. quae ſcribit, ut abſolutiſſima ſint, tamen comprimere, nec, niſi neceſſario, proferre ſolet; impotentem quorundam ambitionem ſaepe ridens & ſtomachans, qui, ut quidque fuerint elucubrati, ita properant edere, & poſteritatis ſpe decepti, cujus memoriam aucupantur, non tam ſpectant, quid afferant, quam quid attuliſſe ſibi videantur, ut foras dent. at iſtos errore ſuo frui patiamur; Pogiani virtutem & temperantiam colamus; cujus praeclara ſcripta, vel ipſo negligente, omnis immortalitatis memoria proſequetur. quocirca magnam capio voluptatem ex illius eximio in te animo, tuoque item in illum ſtudio ſingulari; maxime (libet enim hoc apud te gloriari) cum fuerim ipſe praeclarae hujus benevolentiae conglutinator. mitto igitur tibi ab eo epiſtolam, ſimilem caeterarum, ſcriptam elegantiſſime; & Deum precor, ut pulcherrimae iſtius tabulae, cui parem artificem deſiderat, pictor ipſe aliquando exiſtat, inque eo exornanda artificii ſui, quam habet, reconditam ſcientiam promat. nae eo nihil fingi aut cogitari poſſet opere admirabilius. &c.

Ne extrema fere illa de *pictore* ac de *tabula* non intelligere lector poſſit, locum ex Pogiani ad ipſum Thomicium epiſtola, quo Gratianus, qui eam, cum ſua conjunctam, illi mittebat, reſpexit, producam: *Te vero*, inquit, *cui, pro tuo & in me animo & praeſtanti ingenio, faveo quam qui maxime, ferre non poſſum falſam iſtam de facultate mea opinionem habere; praeſertim cum in eodem me aliquam tui ſtudii ſpem repoſuiſſe videaris. quid igitur faciam? dimittam ne te ad aliquem iſtius diſciplinae magiſtrum, qui te ea, quae ad eloquentiam proxima ſit, via deducat? utinam haberem, qui iſto in genere docendi arte excelleret! nae ego illi magnopere auctor eſſem, ut in uno tuo ingenio excolendo ſummam diſciplinae ſuae laudem quaereret; &, tanquam in iſta pingenda & ornanda tabula, artificium ſuum immortalitati commendaret.*

(45) Atqui ego nihil magis perennare cenſeo, quam clarorum hominum epiſtolas. certe nulla eorum ſcripta magis ab eruditis expeti, nulla diligentius conquiri, nulla libentius legi conſueverunt. videmur enim cum iis ipſis, quos ſuſpicimus atque admiramur, verſari & colloqui; nec tam eorum intimos ſenſus cognoſcere, quam animi effigiem, tamquam in quodam ſpecu-

Orationes ſcripſit multas (46) variis de rebus, habuitque omnes alieno ſemper juſſu aut rogatu. maxime probantur, quam, poſt Pauli quarti mortem, de pontifice eligendo apud ampliſſimum ordinem habuit, paulo ante, quam comitiorum conclavia patres ingrederentur, &, qua Franciſcum Lotharingum, regulum gallum, ab Ugonoviis, per ſummam impietatem ſceluſque, interfectum,

ſpeculo veriſſimis lineamentis atque adeo ſuis expreſſam, intueri. equidem, ut de me confitear, aequiore animo non modo Petrarcae, Bembi, Sadoleti, Manutii, Pogiani, caeterorum ejuſdem ordinis, ſed etiam Ciceronis ipſius reliquis ſcriptis, quam epiſtolis, carerem.

(46) Pogiani orationes, quas quidem, diu multumque undique conquiſitas, adhuc reperire potuerim, huic noſtrae ejus epiſtolarum editioni acceſſuras, decem omnino ſunt. earum partim ipſe habuit, partim ab aliis habendas ſcripſit. Prima eſt *In funere Marcelli ſecundi pont. max.* II. *De eligendo ſummo pontifice*. III. *Ad Pium quartum pont. max. Luſitaniae regis nomine*. IV. *Ad eumdem, equitum rhodiorum nomine*. V. *In funere Franciſci Lotharingi, Guiſiae ducis*. VI. *Pii quarti pont. max. nomine ad cardinales*. VII. *Eiuſdem Pii nomine ad eoſdem*. VIII. *Eiuſdem nomine ad eoſdem*. IX. *Ad Pium V. pont. max. Sigiſmundi Auguſti, Poloniae regis, nomine*. X. *De Chriſti domini adſcenſione in ſacris pontificiis*. De ſingulis ſuo cujuſque loco plura dicemus. nunc tantum de ratione quadam noſtra earum edendarum breviter a nobis, ne qua forte ſit tamquam novi conſilii atque inuſitatae rei admiratio, dicendum eſt. non enim eas, quemadmodum, qui orationes ſimul & epiſtolas ſive ſuas ſive aliorum edunt, facere ſolent, in proprium volumen aut certe in unum unius & ejuſdem voluminis locum ſeparatim ab epiſtolis conjiciemus, ſed ipſis deinceps epiſtolis, ut cujuſque orationis tempus, quo habita eſt, poſtulabit, interjiciemus. probatur autem haec nobis potiſſimum ratio ob eam rem, quod plerumque de illis ipſis orationibus in epiſtolis (quas quidem, non, ut a Gratiano accepimus, perturbatas atque confuſas, ſed temporum ſeriem ſequuti ordine ſuo digeſtas exhibebimus) agitur: ut propterea poſſit, ſi quis velit, de aliqua inter legendum aliquam epiſtolam oratione commonitus, eam ipſam ſine ulla aut mora aut moleſtia cognoſcere, nec aut legendi cupiditatem differre, aut ad aliud volumen confugere ac tranſire cogatur. Accedit, quod epiſtolarum materies ſaepe cum rebus, quae in orationibus tractantur, magnam partem conjuncta eſt atque cohaeret. quo fit, ut epiſtolae orationibus, orationes epiſtolis illuſtrentur. Denique non video quid tantopere orationes ab epiſtolis natura ac genere differant, ut ſimul eſſe non poſſint. epiſtolarum ſermo eſt ferme ad unum, orationum ad plures. quid igitur vetat, exiſtimare nos, nihil aliud orationes eſſe, quam epiſtolas quaſdam, ad plures ſcriptas, epiſtolas autem non niſi orationes quaſdam, ad unum habitas? quid? hoc fieri non poteſt? novum quiddam, inauditum, inuſitatum eſt? an non Ciceronis illae pro Marcello, pro Ligario, pro Dejotaro ſane luculentae orationes ad unum C. Caeſarem habitae ſunt? aliquot autem ejuſdem epiſtolae, quas ad conſules, ad praetores, ad tribunos plebis, ad ſenatum denique populumque romanum datas legimus, nonne ad plures ſcriptae ſunt? At aliud orationum, aliud epiſtolarum artificium eſt. Mihi vero aliter videtur; atque ita ſentio, idoneos bonarum epiſtolarum artifices, aeque idoe

Digitized by Google

fectum, in funere laudavit (47). nullas tamen dari foras paſſus eſt (48); & haud ſcio, an eadem negligentia pleraeque interierint. Unum omnino librum ipſe edidit, converſum a ſe in lati-

idoneos bonarum orationum artifices fore, itemque contra. Sed fac, eſſe aliud hoc, atque illud. quid tam non idem, tamque diverſum, quam gravis epiſtolae atque jocoſae artificium? num igitur ipſae inter ſe diſſident? num coire & ſimul eſſe non poſſunt? num aliud volumen gravibus, aliud jocoſis epiſtolis quaerendum eſt? Liceat igitur mihi res minus fortaſſe diverſas conjungere, & uno eodemque volumine Pogiani epiſtolas atque orationes complecti. Quod quidem conſilium atque inſtitutum ſi cui nondum ſatis probatur, licebit ipſe eas, me non invito nec repugnante, ſejungat. id facile nulloque negocio aſſequetur, ſi aut ſolas epiſtolas, praeteritis orationibus, aut ſolas orationes, praeteritis epiſtolis, legerit. curabo autem, accuratis utriuſque generis indicibus confectis, ſtatim ut unicuique, quod maluerit, obvium atque in promtu eſſe poſſit.

(47) Probandae certe, ac valde probandae illae orationes ſunt. utrum autem omnium *maxime probandae ſint*, equidem non auſim dicere. a Pogiani quidem aequalibus duobus, viris doctiſſimis, alias duas miris laudibus celebrari video, alteram in funere Marcelli II. alteram pro equitibus rhodiis. de priore Latinus Latinius litteris ad Andream Maſium die 21. maj. 1555. datis, *Foliettae*, inquit, *orationem in Marcelli comitiis habitam opinor tibi a me miſſam eſſe. is nunc iterum de eadem re dixit; quem tamen dicentem audire mihi non contigit. Audieram pridie ante Julium Poggianum noſtrum (noſti, opinor, hominem) graviter ornateque laudes Marcelli pontificis commemorantem, ſubitumque viri interitum deplorantem: cujus mihi actio oratioque ita probata eſt, ut nullius venuſtior adhuc viſa mihi Romae ſit. ea cum erit in vulgus edita, diligenter a me tibi curabitur*. de poſteriore autem Paullus Manutius libro V. epiſt. 9. ad ipſummet Pogianum, *Quam libenter*, inquit, *& quam ſaepe de te cogitem, Pogiane doctiſſime, conſcius ipſe mihi ſum. mea vero quae fuerit ſemper, ubi temporis ratio tulit, de tuis virtutibus oratio, cum honeſtos & graves viros, iis, quibus ipſe excellis, doctrinis excultos, habeam teſtes, non conabor tibi literis exponere. nec tamen amori erga te meo, quem fateor impetrare a me poſſe omnia, tribuere quidquam in te laudando velim exiſtimes. tua me ſcripta, in quibus excellentem quandam eloquentiae praeſtantiam elucere vidi, maxime vero praeclara illa pro illuſtri rhodiorum equitum ſocietate ad pontificem habita oratio, quam efferre laudibus nunquam deſino, in hanc ſententiam facile perduxit*. Pogiani vero doctrinae atque eloquentiae quantum Manutius tribueret, etiam ad alios doctos & eloquentes viros ſcribens declaravit. Lib. II. epiſt. 33. ad Octavianum Magium, *Salutem dic*, inquit, *meo nomine exquiſitae eloquentiae viro Julio Pogiano; cujus tibi amicitiam & conſuetudinem valde gratulor*. & lib. V. epiſt. 10. ad Horatium Urſinum, *Julium Pogianum*, inquit, *familiarem tuum, praeſtantem omni laude virum... ſalutes, rogo, meis verbis diligenter*.

(48) Latinius in ſuis ad Maſium litteris, die 13. auguſti an. 1555. datis, *Julii Poggiani*, inquit, *orationem, quam tibi ſuperioribus litteris eram pollicitus, curavi tibi cum hac epiſtola reddendam*. Significat autem litteras, die 21. maj. a ſe ad eumdem datas, in quibus illa, paullo ante a nobis recitata, fuerant: *Ea* (oratio in funere Marcelli II.) *cum erit in vulgus edita, diligenter a me tibi curabitur*. Ne Gratiani

Digitized by Google

latinum e graeco, Joannis Chryſoſtomi *de Virginitate* (49), ea quidem fide, ea utriuſque linguae intelligentia, ea vero gravitate, atque iis ornamentis, ut ſcriptus, non factus latinus videatur (50). Ereptus eſt prope in limine ipſo honoris & gloriae. nam ante quidem ejus induſtria paene in obſcuro verſata erat, prae novi illius muneris luce, ad quam, pontificis magiſter

tiani dictum, qui Pogianum negat *ullas ſuas orationes dari foras paſſum*, a Latinio, qui orationem illam in funere Marcelli *in vulgus editam* commemorat, falſitatis coargui ac refelli credere debeamus, neceſſe eſt, illa ejus verba *in vulgus edita* ita interpretemur, ut iis non editionem typographorum opera, ſed librariorum miniſterio perfectam, ſignificari arbitremur. neque enim ea ſolum, quae typis excuduntur, ſed etiam, quae calamo deſcripta vulgantur, *in vulgus edi*, valde latine dici conſueverunt. Prodiit deinde typorum quoque ope in lucem eadem oratio, quattuor & viginti poſt Pogiani obitum annis, hoc eſt an.1592. *Romae per Aſcanium & Hieronymum Donangelos*.

(49) Liber editus eſt an.1562. primum Romae per Paullum Manutium, deinde Dilingae per Sebaldum Mayer, Othoni Truchſeſio cardinali, auguſtanorum epiſcopo, ab ipſo Pogiano nuncupatus.

(50) Veriſſimum eſt hoc Gratiani de illa Pogiani e graeco in latinum interpretatione judicium; contra vero Auberti Miraei, in *Elogiis belgicis*, Antuerpiae an.1609. editis, pag.135. eſt iniquiſſimum. ait enim, Chryſoſtomi *de virginitate* librum a Pogiano *elegantius, quam fidelius fuiſſe converſum*; ob eamque cauſam Joannem Livinejum novam deinde ejuſdem libri magiſque fidelem interpretationem aggreſſum perfeciſſe. Retulit id ipſum Miraei judicium Bailletius in tomi II. partem tertiam operis inſcripti *Jugemens des Savans*, Amſtaelodami an.1725. editi, pag.371. his verbis: *Poglanus (Jules) a traduit quelques ouvrages de Saint Jean Chryſoſtome; mais ſelon la remarque d'Aubert le Mire, il s'eſt appliqué à l'élegance du ſtile, plutôt qu'à la fidelité. Il mourut le cinquième novembre 1548.* (corrige 1568.) *dans ſa 47. année*. Verum, qui recte de graecis ac latinis litteris judicare poſſunt, non ſolum miram elegantiam, ſed etiam ſummam fidem a Pogiano in illa Chryſoſtomi interpretatione fuiſſe adhibitam, agnoſcunt & profitentur.

Aeſchinis praeterea περὶ τῆς παραπρεσβείας orationem latine vertiſſe ſe, teſtificatur ipſe in quadam ad anonymum epiſtola his verbis: *Interea tu Aeſchinis nobiliſſimam orationem de falſa legatione, quam te convertere ſcribis, ſi minus adhuc ad finem perduxiſti, quamprimum abſolves, mihique mittes. nam illius verba omnia, quando ita vis, diligenter perpendam, ac totam eam meis ponderibus examinabo. quod autem promiſſum meum expetis, & eandem orationem, abhinc tres annos a me converſam, requiris, obſequar ſtudio tuo. ſed, in ea an optimis verbis, atque illius oratoris virtutibus uſus ſim omnibus, neſcio: ego, ut id aſſequerer, profecto elaboravi*. Quo magis dolendum eſt, doctiſſimi hominis tantopere elaboratam lucubrationem aut periiſſe, aut ignotam alicubi deliteſcere.

At ejuſdem graeci oratoris epiſtola, quam ad ſenatum populumque athenienſem Rhodi, illius ipſius legationis cauſa, exſulans ſcripſit, in latinum ſermonem a Pogiano eleganter converſa, in meis manibus eſt: quam, una cum tribus aliis breviſſimis epiſtolis, quae Artaxerxis, Iſtanis & Hippocratis nominibus inſcriptae circumferuntur, ab eo item latinitate dona-

giſter epiſtolarum, ingreſſurus erat. quo ex loco quantus appariturus fuerit, quam romanae aequalis magnitudini, hoc ipſo literarum volumine intelligi poteſt, nequaquam paribus de rebus, aut pari diligentia, ſcriptarum. quas quidem literas, Michaelis Bonelli cardinalis, viri ampliſſimi atque ornatiſſimi, ſtudio, poſt mortem Julii conſervatas, cum Julius ipſe in mei maxime donatis, publici juris, ubi ad illam ad anonymum epiſtolam edendam ventum erit, me facturum polliceor.

Aliquid etiam ex S. Gregorii Nazianzeni graecis operibus latine vertiſſe Pogianum, injecta jam tum mihi ſuſpicio fuerat, cum in quadam Octaviani Ferrarii ad eum epiſtola, Mediolano die 1. ſept. an. 1567. data, illa legiſſem: *Librum nactum ſum ſane veterem, in quo Nazianzeni ſcriptae orationes continentur, partim necdum etiam typis divulgatae, omnes tamen cum uberi commentario, graece item, ut alia, conſcripto. orationum indicem his literis adjeci, ſi quid ea res ad uſum tuum forſitan pertineret*. Non mihi videbatur tale aliquid Pogiano nunciaturus Ferrarius fuiſſe, niſi ante rogatus ab eo eſſet, ut aliquam diligentiam in conquirendis vetuſtis Nazianzeni mss. codicibus adhiberet, neque rurſus hoc ipſum Pogianus Ferrarium rogaturus, niſi de aliqua Nazianzeni operum interpretatione cogitaret. ita equidem aliquando ſuſpicabar. ſublata deinde mihi ſuſpicio, atque omnis propemodum dubitatio eſt, cum in illum Jo. Franciſci Lombardii litterarum, ad Hoſium die 11. nov. 1568. datarum, locum incidi: *Jul. Pogianus poſt diem .... obiit: ſe ſemel illis comitem praebuit. is enim verterat olim Chryſoſtomum περὶ παρθενίας. & card. Carafa* (Antonius) *curabit propemodum* (fort. *propediem*) *Nazianzeni apologeticum in lucem edi*. Is conjungendae orationis modus *& card. Carafa &c*, atque illa apologetici edendi procuratio, continuo poſt Pogiani obitum a *card. Carafa* ſuſcipienda, nonne Pogiani ipſius latinam ejuſdem apologetici interpretationem plane ſignificat? Converſus is quidem Nazianzeni liber jam ante ab aliis fuerat, in lucemque Pariſiis an. 1532. ac Baſileae an. 1550. editus. ſed aliorum interpretatione potuit ſive non vidiſſe, ſive non probaſſe Pogianus: improbavit certe per idem tempus Jacobus Billius; qui ejuſdem Nazianzeni opera, in latinum ſermonem a ſe translata, Pariſiis anno 1569. vulgavit, illud in epiſtola ad Carolum card. Lotharingum nuncupatoria teſtatus: *Nec vero eorum labores, qui in hoc piſtrino ante me deſudarunt, elevabo ac ſugillabo ... Hoc tantum dicam, eos, gravioribus ſtudiis addictos, nec fortaſſe, niſi recreandi animi cauſa, in hac translatione verſatos, tot locis ab auctoris ſententia receſſiſſe, ut neminem mihi fore perſuadeam, qui inutilem ac ſupervacaneam hanc ſecundam verſionem fuiſſe dicat ... Atque haud ſcio, an quiſquam ſit tanta dicendi facultate ac verborum copia praeditus, qui tam uberes ac profuſas eloquentiae opes ita e Graecia in Latium aſportare poſſit, ut non multum illis gratiae preciique ex hujuſmodi tranſvectione decedat*. Potuit igitur ſimiliter Pogiano ſuperiorum latina *Apologetici* interpretatio diſplicere, ut propterea de nova ac ſua cogitarit. Num autem cardinalis Caraffa, quod eum curaturum Lombardius affirmavit, re ipſa praeſtiterit, prorſus ignoro. hoc ſcio, valde illum ejuſmodi rei idoneum curatorem futurum fuiſſe; cui illuſtre doctrinae & graecarum praeſertim litterarum peritiae teſtimonium Hoſius cardinalis dat in hac, qua ei cardinalatum, quo honore auctus a Pio V. die 24. mart. an. 1568. fuerat, die

ximc gratiam deſcribi, in volumenque (51) referri curaverit, veluti impoſitum meae fidei officium videtur conſervandae do-

i ctiſſimi

die denique 10. jun. ejuſdem anni gratulatur, epiſtola: *Cum, ex qua diſciplina prodieris, mecum reputo, in ſanctiſſimi pontificis illius* (Paulli IV.) *familiaritate verſatus, quem vere deſcripſiſſe videtur, qui regulam virtutis & rectae doctrinae normam eum fuiſſe dixit, non potui non laetari plurimum, quod te, talem virum, in cardinalium collegium cooptatum audivi; quod multo illuſtrius factum te collega, nec parum ex ea re ornamenti ad ordinem noſtrum acceſſiſſe video. ſed, ni fallor, videor mihi vidiſſe te Scirleto noſtro, quem ſingularis virtus, & excellens doctrina ad idem honoris faſtigium ante paucos annos evexit, familiariter utentem, & ſubinde ad illum, tanquam ad oraculum quoddam, ſi qua de re dubitabas in graecis literis, recurrentem. cum igitur ex tali tanti pontificis diſciplina prodieris, tali tantoque praeceptore tam familiariter uſus fueris, nihil mirum eſt, ſi talis evaſiſti, qualem te videre nunc & admirari licet: cum praeſertim etiam reliquum vitae tuae tempus omne non aliis in rebus, quam in ſacrarum literarum ſtudiis conſumpſiſſe videaris. indicat hoc Theodoretus per te latinus factus, ut eum elegantius graece ſcripſiſſe non putem; quem ego magna cum voluptate, neque minore fructu legi &c.* Scribit praeterea in *vitis pontificum & cardinalium* Oldoinius, *nonnullas S. Gregorii Nazianzeni orationes e graeco in latinum* ab eo *verſas*. quot vero, quaſve is verterit, num ediderit, num dumtaxat ſcriptas, anno denique 1591. moriens, reliquerit, mihi quidem ignotum eſt, nec vacat hoc tempore curioſius quam utilius inquirere: praeſertim cum me ad ſua graecorum ſcriptorum interpretamenta recenſenda Pogianus revocet; quorum ſi unum, quod ſolum ſupereſt, indicaro, totam hanc tractationem abſolvero. Antonius Hipparchus, homo graecus, *lacaena maere, & byzantio paere in libera*, quemadmodum ipſe ait, *civitate natus*, acceptis Pii IV. pont.max. litteris, quibus concilii tridentini inſtauratio indicebatur, ad eum perlongam ac pernobilem epiſtolam, graece ſcriptam, die 22. aug. 1561. Corcyrae dedit; qua cauſas, cur graecis epiſcopis commovere ſe ſuis ſedibus ac Tridentum accedere minus liceret, & Pii ipſius pont. max. laudes copioſe atque ornate complexus eſt. Hanc quoque epiſtolam latine Poglanus vertit. nos vero de ejus & argumento & auctore, ubi ad eam edendam venerimus, plura dicemus.

(51) Hoc volumen, quod heic Gratianus ſignificat, eſſe illud idem puto, quod in vaticanam bibliothecam olim illatum, in ea hodie quoque, numero 3432. extra notatum, adſervatur. id ego in hac editione adornanda non adhibui: niſi qnod in quibuſdam, de quorum ſincera legitimaque lectioue ambigebam, locis conſului; & aliquot praeterea ex eo epiſtolas, alibi non inventas, depromſi.

Alteram adhibui, quod mihi a Gratianis fratribus Antonio Maria, ac Carolo, viris humaniſſimis, & gentili illo ſuo Antonio Maria Gratiano digniſſimis, ac de me optime meritis, Tiferno transmiſſum eſt, illud nempe ipſum, de quo Trivium ſupra in noſtra adnotatione 34. commemorantem audivimus, *Stanevii* (hoc eſt Alberti Staniewskii, poloni hominis, qui fuit inter card. Commendoni familiares) *manu*, quae mihi valde nota eſt (legi enim non unas ejus autographas ad Gratianum epiſtolas) *non inſcite*, ut idem Trivius ait, *deſcriptum*, & plurimis locis Gratiani ipſius manu, mihi item notiſſima, emen-

ctiſſimi & amiciſſimi hominis memoriae, poſteriſque tradendae, ſaltem

emendatum. Alia in hoc volumine, quam quae in vaticano codice conſpicitur, epiſtolarum diſpoſitio ac diſtributio adhibita eſt: etſi dubitandum non ſit, quin hoc ab illo tamquam fonte fluxerit. in illo, nulla neque temporum, neque hominum ſive qui ſcribunt, ſive ad quos ſcribitur, ratione habita, temere omnes epiſtolae disjectae atque confuſae ſunt. in hoc, temporum ſucceſſione neglecta, ad certa perſonarum genera ſingulae revocantur. quas Pogianus ſuo nomine ſcripſit, eae ſejunctae ſunt ab iis, quas ſcripſit alieno. in utriſque autem illud quoque ſervatum eſt, ut ad unum aliquem ſcriptae, ſi plures ſint, cum ſcriptis ad alios non miſceantur. itaque, quam multi ſunt & ii, quorum nomine ſcribuntur, & ii, quibus ſcribuntur epiſtolae, totidem ſeries epiſtolarum exſiſtunt. quam quidem rationem, etiamſi videam & in Ciceronis ad familiares, quae appellantur, & in aliorum epiſtolis retentam, numquam tamen probavi. miras enim ac meras tenebras hiſtoriae ac rebus offundit. itaque novum ego ac valde aerumnoſum laborem ſuſcepi, ſingulas ut epiſtolas ita, ut quaeque data deinceps eſt, nullo neque eorum, qui dederunt, neque eorum, ad quos datae ſunt, diſcrimine, collocarem. aerumnoſum autem hunc laborem dixi, ac ſane expertus ſum, propterea quod, quum plurimis epiſtolis ſive nullus, ſive, quod in multis factum eſt, mendoſus earum datarum ſive dies, ſive menſis, ſive annus adſcriptus ſit, haerendum mihi ſaepe atque aeſtuandum fuit, ut in ordinem quamque ſuum tempuſque redigerem. quod tamen in aliquibus nulla diligentia aut conatu aſſequi potui: quas propterea in unum certum locum, tamquam incerto datas tempore, conjeci.

Singulis praeterea ſumma rerum, in iis tractatarum, capita praefixi, &, ubi viſum eſt, enarrationes ſubjeci, multo aliquando ipſis epiſtolis longiores. quod, aliquibus fortaſſe placiturum, ſi aliis forte diſplicuerit, equidem moleſte feram, me non omnibus ſatisfacere, id maxime ſpectantem atque cupientem, potuiſſe; verumtamen illa me re conſolabor, quod enarrationes illas nemini, niſi volenti eas legere, ſcripſi; ipſae autem, quemadmodum etruſcus ille de centum fabulis ſuis in extremo fere opere lepide feſtiveque dixit, *non correranno di dietro a niuno per farſi leggere*. id enim illis ſerio diligenterque mandavi.

Una modo in illa re a gratianei codicis ratione non diſceſſi, quod epiſtolarum libros duos, alterum ad Robertum Nobilium, Pogiani nomine, alterum ad Anſelmum Dandinium, Hieronymi Dandinii cardinalis nomine ſcriptarum, qui in extremum eum codicem rejecti ſunt, ipſe ad poſtremam editionis meae partem, etſi hujus partis, quam primam edo, epiſtolis ſcriptionis tempore antecedentes, reſervarim. ſunt illae quidem perquam ſcitae atque elegantes, &, quantum judicare poſſum, in ſuo genere perfectae. ſed, ut ad adoleſcentulos ac paene pueros ſcriptae, nec illam habent, quam caeterae, varietatem gravitatemque rerum, nec aeque propterea legentes afficiunt ac tenent. fuit autem nobis ipſo ſtatim initio exſpectationi hominum, qui ad haec Pogiani legenda acceſſiſſent, occurrendum, &, ut quidque optimum ex illius ſcriptis haberemus, ita primum praebendum: quemadmodum ii faciunt, qui, quos ad convivium dignitatis cauſa invitarunt, iis primum exquiſitiſſimas quaſque epulas, tum ſaturis ac faſtidientibus deteriores apponunt. cum his autem deterioribus, ut ita dicam, ad Nobilium ac Dandinium

ſaltem hac ſuſcipienda cura, hae ipſae epiſtolae ut edantur (52). in quo ſimul conſuli magnopere eorum arbitratus ſum ſtudiis, qui latine ſcribendi laudem appetunt, eamque, quanti eſt, tanti etiam faciunt. Cum vero mos invaluerit, ne quis divulgetur liber, quin clari alicujus viri nomine commendetur, non alii ulli, quam tibi, Pogiani liber mittendus fuit, non ſolum quia nullius muniri atque ornari auctoritate magis poteſt, quam tua, ſed quia a Pogiano ipſo ex iſtius ordinis principibus nemo eſt majo-

nium epiſtolis, ne iterum chronologicam rationem cogar pervertere, illas quoque conjungam, quae ad alios per eadem illa tempora datae ſunt. itaque ab epiſtolis anni 1560. primum exorſus, ita reliquas deinceps in edendo perpetua ſerie perſequar atque complectar, ut in iis, quas Pogianus poſtremo vitae ſuae anno, hoc eſt 1568. ſcripſit, tamquam priorem operis partem abſolvam. tum me rurſus ad annum 1553. referens, quo primae ad Nobilium ſcribi ſunt coeptae, easque ac conſequentium annorum reliquas perſequutus atque edens, in anno denique 1559. poſteriori eidemque ultimae epiſtolarum parti finem imponam. Praepoſterum autem hunc ordinem, quem, in edendo opere, certo conſilio ſequi maluimus, licebit, perfecta demum univerſi operis editione, nullo negocio corrigere, totamque omnium epiſtolarum ſeriem ad rectam nuſquamque interruptam temporum rationem revocare; ſi quis modo partem illam, re ipſa, hoc eſt ſcriptionis tempore, priorem, ſed poſterius a nobis editam, poſteriori huic, prius editae, praepoſuerit, &, ne quid uſquam perverſitatis reſideat, Gratiani hanc ipſam praefationem utrique parti praefixerit.

(52) Non modo cogitationem harum Pogiani epiſtolarum edendarum Gratianus ſuſceperat, ſed locum etiam aeneis formis excudendarum Bononiam delegerat: ad quem, Neapoli tum, negociorum card. Commendoni cauſa, commorantem, Fulvius Rogerius, civis bononienſis, litteras eas, quas autographas legi, die 20. mart. an.1575. dans, *Ditemi*, inquit, *ſe pur volete, ch'io porti a Bologna le lettere del Poggiano per farle ſtampare, come mi diceſte, che deſideravate, ch'io faceſſi*. Sed neque tum, neque poſtea, cum Alexander Trivius illas ad eum litteras die 29. dec. an.1584. ſupra a nobis relatas, dedit, ſuamque illi operam in Pogiani epiſtolarum editione, Coloniae Agrippinae curanda, detulit, perfecta res eſt. anno autem 1591. idem Gratianus, hac ipſa ſua ad card. Commendonum, qui jam ante aliquot annos obierat, praefatione admonitus, de iiſdem epiſtolis edendis rurſus cogitare atque agere coepit. id, quod ex his ejus ad Antonium Caucum, Clementiae, Commendoni ſororis filium, S. Gavelli ſacerdotio praepoſitum, litteris, Roma die 29.mart. ejuſdem anni Senas datis, didici:

Nè V.S. m'ha rimandato il volume delle lettere del Poggiano nel ſuo partire, nè io mi ſon ricordato di domandarglielo. ſe non l'ha portato ſeco a Siena, mi faccia gratia ordinar quà, che mi ſia dato: ſe l'ha appreſſo di sè, haverò caro, che lo vegga tutto, & che noti quelle lettere, le quali conteneſſero alcuna coſa, che non foſſe da publicare: che pur mi par ricordarmi, che ve n'erano alcune, che il cardinal noſtro bo. mem. giudicava ſi doveſſero laſciar fuora. queſto dico, perchè, havendo ritrovato queſti giorni una dedica-

majori, ac ne pari quidem pietate atque obſervantia cultus? quem ille omnibus ſermonibus unum praedicare bonorum cupidum fautoremque ſolebat, virtutiſque patrocinium gerentem, non oſtentantem. narrabat etiam, quoties rem ſuam, ſe inſcio, ſtudio adjutam tuo, quoties item aliorum, qui tibi tantum ingenii

dicatoria mia di queſto volume al medeſimo cardinale, fatta fin l'anno del 74. che non m'è diſpiaciuta, ſon venuto in penſiero di farlo ſtampare. ma non vorrei la fatica di riveder tutto il volume. ſe V. S. l'ha ſeco, faccia eſſa queſta fatica: s'è rimaſto quà, me lo faccia dare; che qualche eſpediente ci piglierò. &c. Judicaſſe autem card. Commendonum, aliquam e Pogiani his epiſtolis comprimi oportuiſſe, non miror. uam ego quoque in tres quattuorve earum locos incidi, quos, ne cujuſquam illorum hominum, qui tum vivebant, exiſtimatio apud poſteros violaretur, ex hac noſtra editione removendos putavi. Sed, ut ad Gratianum revertar, quam ſaepe is de hiſce epiſtolis edendis cogitarit atque egerit, videmus. quae autem res, quo minus cogitata perficeret, obſtiterit, ignoratur. fortaſſe amerini epiſcopatus, quem illi Clemens VIII. pont. max. detulit, & venetae legationis, qua ejuſdem Clementis miſſu ferme per triennium functus eſt, multis ac magnis curis implicitus atque diſtentus, de re perficienda amplius cogitare non potuit. equidem reliquas ejus omnes litteras ad annum uſque 1611. quo anno vivere deſiit, itemque aliorum ad eum ſcriptas apud me habeo; in quibus tamen nullam Pogiani epiſtolarum mentionem amplius factam reperio. Hanc igitur tamquam provinciam, ab eo praetermiſſam, a nemine umquam poſtea expetitam, mihi non illam quidem cujuſquam conſilio delatam, ſed nihil tale cogitanti forte oblatam, ego ſuſcepi; &, ne Pogiani ſcripta, quae, in hominum adſpectum lucemque proferenda, Gratianus maximam partem collegerat, diutius in tenebris deliteſcerent, alterius famae ac nomini conſulens, alterius voluntati obſecundans, utriuſque fautor ac ſtudioſiſſimus, mea hac opera diligentiaque providi.

Reliquum unum illud eſt, quod ſine flagitio a me praeteriri non poſſe cenſeo, ut plurimum me, plurimum Pogiani haſce epiſtolas, mea hac opella illuſtratas, Benedicti XIV. pont. max. incredibili benignitati, ſingularique beneficio debere, profitear. nam, quum eo libro, quem, *Tabularium eccleſiae romanae ſeculi decimi ſexti* inſcriptum, & Francofurti ac Lipſiae anno 1743. excuſum, in eodem ferme argumento, quo permultas Pogiani epiſtolas, verſari, & aliquid fortaſſe etiam ipſius Pogiani (id, quod poſtea ita plane eſſe comperi) continere, inſcriptione ipſa illa admonitus, ſuſpicabar, mihi vehementer opus eſſet; quumque eum, non modo in urbe, verum etiam in univerſa Italia & a me ipſo & ab amiciſſimis hominibus conquiſitum, reperire non poſſem: ea re, neſcio quo modo, ad Benedictum perlata, is, quem plurimarum maximarumque rerum mole premi, & reip. chriſtianae, quam late toto terrarum orbe patet, adminiſtratione urgeri diſtinerique conſtabat, quique privata haec ac minima curare atque adeo animadvertere ſive non poſſe ſive etiam non debere videbatur, tanta tamen tum mentis acie atque amplitudine, tum providentiae facultate fuit, ut huic quoque tantulae rei conſulere, mihique tantillo adeſſe atque opitulari & potuerit & voluerit. itaque Vincentio Malvezzio, pontificii

subi-

Digitized by Google

genii atque animi laudibus cogniti eſſent, comperiſſet. Atqui ego non ſum neſcius conſuetudinis dicantium libros, quorum fere oratio in eorum laudibus verſari conſuevit, e quorum dignitate commendationem libris ipſis quaerunt. ego vero de Pogiano ipſo, cujus hae ſunt epiſtolae, quae tibi traduntur, malui,

cubiculi tunc praefecto, nunc S. R. E. cardinali, & civitatis bononienſis archiepiſcopo, viro praeſtantiſſimo, optimi pontificis & gratia, qua valebat plurimum, & beneficiis, quibus eſt ornatus atque auctus ampliſſimis, plane digno, mandavit, me ut in pontificias aedes ſuo nomine arceſſitum, conſpectui majeſtatis ſuae ſiſteret. quo cum veniſſem, ejuſque pedes humi provolutus deoſculatus eſſem, me, benigniſſime compellatum, & ſalutiferae crucis ſigno pia cum precatione luſtratum, juſſit continuo ſurgere, ſibique aſſidere; tum, ſublato e menſula, ante ipſum poſita, libro, qui ibi ad hoc ipſum paratus jacebat, mihique eum ſuis ipſe ſanctiſſimis manibus tradens, *En*, inquit, *librum, quem a te fruſtra diu eſſe quaeſitum, & rebus, quas habes inſtitutas, opportunum novimus. cape, dilecte fili, atque utere arbitratu tuo.* quumque ego, etſi mihi verba in tanta rei novitate, tamque mirifica Principis indulgentia atque humanitate deeſſent, tamen quam poſſem maximas gratias agerem, & ſempiternas habiturum profiterer, librum vero ipſum ſimul atque legiſſem, redditurum me primo quoque tempore, reciperem, dignam tam ſapiente tam benignoque pontifice ſententiam hanc protulit: *Viris litteratis* (me enim, ſive errore quodam humano, ſive inflammandi mei cauſa ad ſimilem laudem, illis accenſebat) *libros, ad ſua ipſorum ſtudia aptos atque utiles, ab iis, qui non ſint ipſi plane illitterati, non modo ultro offerendos, ſed, ſi neceſſe fuerit, domum etiam afferendos; nec reſtituendorum tempus praefiniendum iis hominibus, qui, quam diu iis ſibi utendum ſit, melius; quam qui utendos dederint, ſcire poſſint.* Quam ego vocem, gravitatis, ſapientiae veritatiſque pleniſſimam, & a viro omnium litteratiſſimo profectam, cujuſque vim ac pulcritudinem non niſi qui vere litterati ipſi ſint, aut certe ſerio verſentur in litteris, eaſque naviter tractent, ſatis umquam percepturi ſunt, non modo ab iis, qui nunc vivunt, verum etiam ab omni poſteritate ſummo cum plauſu excipiendam, & in omni terrarum regione, in qua modo aliquis ſit litteris honor, celebrandam, atque inter ſapientiſſimorum hominum apophthegmata ituram cenſeo: ut, quoties librorum inopia (quod ſaepe contingere neceſſe eſt) eruditi homines laborabunt, toties & idem dictum uſurpetur, & Benedicti XIV. pontificatus tempora, litteris ac litteratis fauſta & fortunata, non ſine ſuſpiratu deſiderentur. Equidem tanta Principis liberalitate atque indulgentia ſic uſus, ſive potius abuſus ſum, ingenti ſane cum ſtudiorum meorum, in hoc adnotatiuncularum mearum opere perficiendo, utilitate, ut, quum librum XVIII. kal. ſept. ann. 1751. ab eo acceperim, illi kalendis januariis ann. 1756. quibus haec ipſa ſcribebam, nondum reddiderim, nec vero ſim, niſi una cum Pogiani editis epiſtolis, meiſque in eas nugis, *quas ille eſſe aliquid ſolet putare*, denique redditurus; illud mihi ſine ulla dubitatione fore perſuadens, ut moram in perſolvendo, quod illi debebam, hanc ipſam meam non ille debitoris lucrum, ſed ſuum tamquam ex fundo locato fructum, aut ex credita pecu-

lui, quam de te, loqui; tum quia mihi non tam, quid ipſe merearis, ſpectandum eſt, quam, quid a me dici de te paſſurus ſis, cogitandum; tum quia tuae laudes ita ſunt factis tuis illuſtres, ut mea praedicatione debilitari potius, quam ornari poſſe videantur. Vale. Romae. M. D. LXXIIII.

pecunia foenus, atque uberem uſuram ducat. uſque adeo BENEDICTUS XIV. pont. opt. max. utilitatem ſuam non ſuo, ſed litterarum ac ſtudioſorum commodo atque emolumentis metitur: de cujus propterea diuturnitate vitae atque incolumitate, quicumque adamari colique litteras, & exſiſtere atque florere litteratos volumus, vota facere nullo umquam tempore deſiſtemus.

NI-

I N D E X

Prior numerus paginam, alter paginae columnam deſignat.

A

A Malthaei Attilius, Cornelius, Joannes Baptiſta. XX. 1.
de Arretio Paulius. LII. 1. 2. LIII. 1.

B

BEnedicti XIV. pont. max. ſingulare litterarum patrocinium, mira providentia, benignitas incredibilis. LXVIII. & ſeqq.
Blaochinius Jo. Baptiſta, Pogiani propinquus. XV. 1.
Bonelio Michaëli card. operam in ſcribendo Pogianus dat. LIX. 1.
Borromaeus Carolus card. quantis opibus ab avunculo Pio IV. auctus. VII. 2. VIII. 1. Mediolanum cum Pogiano proficiſcitur. VIII. 2. Concionem in eade principe de juſtificatione hebet. IX. 1. 2. Ejus ad card. Sirletum epiſtola. XI. 1. ad Pium IV. altera. XIII. 2. Ad Pogianum tertia. XIV. 2. Ad Sommarivam quarta. LVII. 1. Romam propere revertitur ſuprema officia morienti ſommo pontifici praeſtiturus. XVI. 1. 2.
de Breviarii reformatione concilii trid. decretum. XVIII. 1. Francisci Quignonii card. formula. XLI. & ſeqq. Quae SS. hiſtoriae in eo a Pogiano retractetae, quae de novo indoctae. XLV. & ſeqq. Emendationes aliquot per card. Sirletum. L. 2. & ſeqq.

C

CAlinius Ludovicus. XXI. 2.
Calinius Mutius unus ex catechiſmi rom. auctoribus. XXI. 1. & ſeqq. Ejus epiſtolarum duo mss. volumina. *ibid.* Latinae lucubrationes. XXIII. & ſeqq. (*Monendus eſt hic lector, quod ſuo loco factum non eſt, inter clarorum virorum epiſtolas Venetiis an. 1568. editas, Calinii unam extare pag. 155. qua reſpondet ad eam Paulli Manutii, quae eſt inter Manutianas 21. libri 7.*) Conſtitutiones ſynodales, & opera indici, breviario, miſſali impenſa. XXXI. 2. Vitae ſanctitas atque obitus. XXXII. 2. & ſeq.
de Catechiſmo componendo concilii trid. decretum, quique ad eam rem ſub Pio IV. adhibiti. XVIII. & ſeqq. Quid praeter ejus editionem ſub Pio V. actum. XXXVI. 2. Ejus latinitas atque elegantia. XXXVIII. 2. In varias linguas verſio. XL. 1.
Caraffa Alphonſus card. VI. 1.
Caraffa Antonius card. LXV. 1.
Cardinales concilii trid. interpretes. LIII. 2.
Carge Joannes. LVII. 1.
Cencus Antonius. LXVII. 2.
Chryſoſtomi oratio de S. Ignatii mart. laudibus. LII. 2.
Cicade Joannes Baptiſta card. LIII. 2.
Commendonus Jo. Franciſcus card. I. 1.
Correa Thomas. XXI. 1.
Cyprianus Erneſtus Salomon. XX. 1.

D

DAndinius Hieronymus card. IV. 1. & V. 1. 2.
Devanzathius Franciſcus. IV. 2. VI. 2.
Diocletiani thermae conſecratae. L. 1.

E

ERythraei Jani Nicii Pinacotheca. I. 1.

F

FErrii Theopompi binae ad card. Sirletum litterae. X. 1. XI. 1. 2.
S. Fidelis mediolanenſe collegium. LVII. 1.
Figliuccius Alexius. XL. 1.
Florebellius Antonius. LVI. 1. 2. LVIII. 1. 2.
Fontaninius Juſtus. I. 1.
Fureirius Franciſcus. XIX. 1. 2. & ſeqq.
Foriettius Alexander. LIV. 2.
Fuſcararius Aegidius. XIX. 1. 2. & ſeqq. XXXII. 1. 2.

G

GIuſſanius Jo. Petrus. XV. 2.
Gratiani Antonius Maria junior, & Carolus fratres. LXV. 2.
Gratianus Ant. Maria ſenior. I. 1. II. 1. III. 1. 2. XIX. 1. LIV. 2. LV. LVI. LIX. 2. LXVII. 1. 2.
Graveſonius Hiacynthus. XIX. 1. 2.

H

HIpparchus Antonius. LV. 2.

I

JUlius III. pont. max. VIII. 2.

L

LAtinius Latinus. II. 2. LXII. 1. 2.
Laynius Jacobus. XX. 1.
Lombardius Franciſcus. XLIX. 1. XX. 1. XXXVIII. 2. LXIV. 1.
Lucatellius Euſtachius. XXXVIII. 1.

Machia-

Digitized by Google

Digitized by Google

by Google